

DOVELLA

Revista cultural de la Catalunya central

Hivern 2002

Pàgina 78

8 €

DOSSIER

La preservació del patrimoni en pedra seca als Països Catalans

La pedra en sec a la vinya de Súria

Albert Fàbrega i Enfedaque

Introducció

Des d'inicis del segle XVIII fins a la segona meitat del segle XIX la vinya a Súria va viure la seva època daurada. Entre 1731 i 1890 la producció de vi es va duplicar.

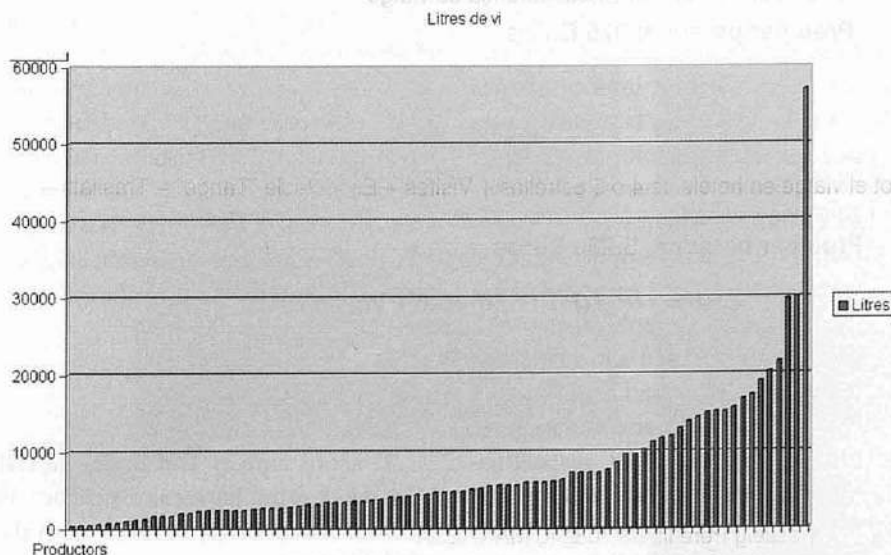
L'any 1731 es recollien 603.840 litres de vi i 18.556 litres d'oli. Mentre que l'oli no va passar mai de ser una producció domèstica, el vi era el principal producte local. La següent gràfica mostra la quantitat de vi que sortia de cadascuna de les 82 cases (sobre un total de 93) que, aquell any, en feien.

El 1890, Súria arribaria als 12.000 hl. Llavors el Bages en produïa 460.000 hl. Notem que l'extensió de la comarca és de 1295.10 km², mentre que la del terme de Súria és de 23.54 km². Aquestes xifres ens indiquen que la superfície de Súria és 1/55 de la del Bages i que, en aquell moment, la seva producció de vi era 1/38 del total. Si observem que la geografia és trencada i muntanyosa i la geologia és complicada i espectacular –mentre que gran part del Bages correspon al Pla de Bages, on els cultius són més còmodes–, ens adonarem de la importància que va tenir aquí la vinya. Després de la fil·lo-

xera moltes vinyes van tornar a replantar-se, de manera que l'activitat vitícola es va mantenir. Com veurem, la majoria de barraques de vinya de Súria cal situar-les en aquesta segona època. Més tard, la mineria, la indústria i la caiguda de preus del vi, serien la veritable causa de la mort de la vinya.

No hi havia cap masia sense dues o tres grans tines, circulars, on s'emmagatzemava el vi. Però, a la Súria pre-industrial, la majoria de famílies del Poble Vell vivien també de la vinya. Això fa que les cases del nucli antic tinguin la mateixa estructura que la masia, amb les tines a la planta baixa i, més avall, els cellers soterranis, que formen un laberint de passadissos i cambres sota els carrers i cases. A vegades aquesta relació entre cases i paisatges ha deixat el mateix nom a uns i altres. Així el turó de La Gran ha donat o ha rebut el nom a causa de la vinya de Ca La Gran. La vinya era al vessant de la muntanya i la casa és una de les del Poble Vell.

La vinya va estretament lligada a les tècniques de construcció en **pedra seca**. L'abundància de pedra –gresos i calcàries– dels entorns, va subministrar la matèria primera necessària per fer les obres d'aquesta **arquitectura vernacle**. Els pendents dels vessants de les muntanyes es van anar convertint en immenses grades. Els graons –les **feixes**– es feien rebaixant el terrer

per darrera i reomplint per davant, on un mur –paret d'una sola cara– contenia i protegia la feixa de l'erosió natural. Cada vinya tenia la seva barraca. En alguns indrets, les barraques van arribar a constituir petites "urbanitzacions", amb les construccions a tocar les unes de les altres, separades per un centenar de metres escassos.

Avui, les restes dels murs de les feixes i les barraques són el testimoni de la passada esplendor de la vinya a Súria i encara constitueixen la nota més característica del nostre paisatge rural.

Les barraques: tipologia i tècniques constructives

Tipologia

La majoria de les barraques de Súria són de planta quadrada, amb la porta centrada en una de les parets i amb llinda de pedra. Les parets, d'obra seca, molt aviat (habitualment abans d'arribar a l'alçada de la porta) comencen a tancar-se adquirint una planta poligonal de vuit costats que, ràpidament, acaba fent-se circular. Si bé hi ha casos en què, ja des de terra, les parets pugen inclinades endins, en forma de tronc de piràmide, el més freqüent és que pugin verticals fins a un punt, ben delimitat, on, quatre petites llindes situades en diagonal als angles de les parets, transformen la planta en octogonal i, ràpidament, les següents filades adopten l'estructura cònica o semiesfèrica de la cúpula. A les Comes de Cererols, hi ha una barraca en què la cúpula és piramidal.

Podem classificar les barraques seguint diferents criteris:

1) Segons la situació:

Troglodítiques: Edificades aprofitant els espais creats per blocs o marges de roca natural². Es construeixen o bé contra els afloraments rocosos, usant-los de paret del fons, o bé entremig de blocs erràtics. Al Bages n'hi ha almenys tres: a Les Comes de Torruella, a la vinya del Carner a Grevalosa i a Cal Pau de Valldòria a Rajadell. En general tenen la

planta irregular, condicionada per l'espai on es construeixen.

Exemptes: Edificades en terreny pla, o de poc pendent. Externament són visibles les 4 façanes.

Adossades: Una de les parets (normalment l'oposada a la de la porta) queda enganxada al pendent del terrer, de forma que són visibles només 3 façanes.

Encastades: Edificades habitualment en la paret seca d'un dels marges de la vinya. La paret frontal, que conté la porta, està alineada amb la paret de la feixa i és l'única paret visible externament. Les altres tres parets són excavades en el terreny, o bé el terreny es reomple de terra –en explanar la feixa– un cop feta la paret.

2) Segons la planta:

Quadrades: Les més abundants. En aquestes barraques hi trobem dues menes de coberta. La més general és la **cònica**, en la qual el desplom de la cúpula és constant. Si fem una secció de la barraca, la coberta es veu com un triangle, la planta en canvi és circular. El desplom es defineix com la distància que avancen les filades cap endins dividida per la distància que puja la cúpula. D'aquesta forma un desplom igual a zero correspon a una paret vertical.

També trobem cúpules **esfèriques**. Se solen distingir clarament de les còniques perquè les últimes filades són fetes de grans lloses que tanquen aviat el sostre. En els darrers voladissos, la coberta s'enlaira relativament poc i en canvi avança molt ràpidament cap a l'interior. En aquestes cúpules el desplom no és constant. A la part inferior és més petit, mentre que a la part més alta de la volta es fa molt més gran.

Rectangulars: Són barraques relativament poc freqüents i mai la proporció entre les dues dimensions del rectangle s'allunya gaire d'1. És a dir, són plantes "molt quadrades". El més interessant d'aquestes plantes és que les cobertes còniques i esfèriques es converteixen en cons el·líptics i el·lipsoides respectivament, pel fet de ser diferents els radis de les dues seccions principals de la barraca. En algun cas, com en

la barraca de la vinya del Lari II, es pot apreciar perfectament aquesta forma el·lipsoidal de la volta.

Rodones: La planta és circular. La transició del cos de la barraca a la cúpula és directa i per tant l'estructura és més simple. Aquestes recorden molt les barraques de pastor pirinenques.

Absidals: Són una espècie rara. Només n'hem localitzat una a la Solana del Quer, no gaire lluny de les barraques del Lari. Hi ha dues cúpules unides, i la planta de la barraca recorda les de les ermites romàniques amb absis i una sola nau. La porta està situada en un dels angles de la barraca.

3) Segons els annexos:

La majoria de les barraques no tenen cap construcció annexa. N'hi ha, però, que tenen:

a) Un petit **estable** adossat, amb menjadora o sense. Segurament era per deixar-hi la mula o l'ase usat per anar de casa a la vinya.

b) Una **cisterna** o **bassa tancada** (així les anomenen la gent del país) que normalment té també una cúpula per evitar l'evaporació de l'aigua. Aquestes cisternes solen ser a tocar la barraca i emmagatzemen l'aigua necessària per a les tasques de la vinya.

c) Una **tina**.

El que s'observa molt clarament és que les diferents tipologies tendeixen a concentrar-se en diferents zones del terme. Així, la banda de Cererols és l'única on sovintegen les barraques amb estable annex. A la banda de Can Sivila és on hi trobem les barraques amb cisterna. A vegades s'observen barraques de factura gairebé idèntica, la qual cosa permet assegurar que foren construïdes per uns mateixos barracaires. Moltes barraques tenen una cornisa de lloses, que actua de trencaaigües, sota l'última filada de les parets.

La tècnica constructiva

D'acord amb el Ton Badia de Cal Gaudó –l'últim barracaire surienc– la tècnica constructiva, en línies generals, és la següent:

Es fa un fonament de fondària variable, segons el terreny. Si és sobre roca no s'en fa i si la terra és molt tova es baixa 40 cm. A partir d'uns 50 cm d'alçada de la paret, es comença a tancar la volta, posant petites llindes als caires per fer la transició de la planta quadrada a la rodona. Les filades de la cúpula es procura fer-les amb lloses primes, per evitar que s'enlairi massa. Cada filada surt uns 4 dits de la inferior, i si les lloses són prou grans es poden fer sortir fins a un pam. Cada filada s'ha de contrapesar, de manera que sempre hi hagi més pes al darrera que al davant. Les filades de la volta sempre es fan posant les pedres planes. Mentre per dins la volta es va tancant, per fora la paret segueix recta –tot i que en algun cas hem vist barraques en què l'exterior adopta a partir d'un punt la forma arrodonida de l'interior-, fins arribar a una certa alçada en què també per fora es comença a tancar.

Normalment en un caire de la barraca s'hi fa un forat que puja dret a la volta i que serveix de xemeneia. Després de cobrir externament la volta amb argila, se sol acabar posant-hi una pedra dreta al cim, com una mena de merlet. Al terra de la barraca no s'hi fa res. És el terra natural. A vegades es deixa una petita finestra en forma d'espitllera. La porta s'acostuma a posar a migdia i al centre de la paret, perquè així va més bé per començar a tancar la volta des de bastant avall. Les parets solen fer de 50 a 60 cm de gruix. L'obra és totalment en sec. No s'hi posa argila entre les pedres. Només es falquen amb pedres més menudes.

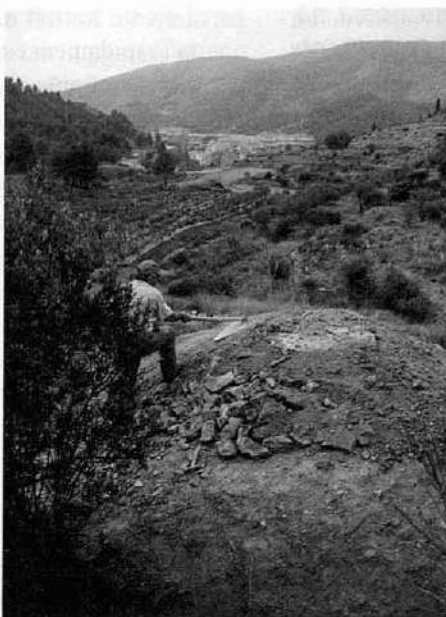
Les barraques integrades a la feixa es fan buidant el terrer. És per aprofitar més bé el terreny, sobretot en vinyes petites.

Algunes barraques tenen una porta de fusta per tancar-les. Altres no.

Els barracaires, sempre que podien,

usaven la pedra **calar** (calcària) que és la de més bona qualitat, de les que es troben al país. La pedra la subministren els propietaris, que la duïen fins al lloc on calia fer la barraca. Per a les parets i els contrapesos usaven pedra solta que recollien pels voltants. Per a la volta usaven lloses que solien arrencar de pedreres properes. Normalment la llosa s'obria amb tascons de ferro. Els bons picapedrers, però, les obrien picant amb la **pena** del mall buscant el **bei** de la roca.

L'eina bàsica del barracaire era el mall. La pena és la part punxeguda del mall, que s'usava per obrir les roques pels seus plans d'exfoliació i obtenir les lloses. La part plana és el **pla**, que s'usava per petar les pedres. Calia picar amb l'aresta del pla si es volia que la pedra es trenqués de forma controlada. Si es pica amb el mall ben pla la pedra peta per on vol. Altres eines eren la maceta i l'escarpa o punxó per re-

Súria. Setembre de 2001. Reconstrucció de la falsa cúpula de la barraca de Cal Sorribes.

tocar els blocs. Normalment només retocaven una mica els de les cantonades. La resta era la pedra tal com venia. Amb la **manuella** (mena d'escarpa llarga), fent palanca, movien els grans blocs per resituar-los correctament a la paret. Les eines havien d'estar ben **llosades** (esmolades).

Sovint la barraca anava acompanyada d'altres construccions annexes com podien ser un corral per l'ase o la mula, o cisternes per recollir l'aigua. Les cisternes es cobrien també amb volta i a vegades eren recobertes al seu interior de paret seca. S'hi recollia l'aigua de la pluja, la qual s'usava per a les tasques de la vinya i per abeurar l'animal. Els petits estables annexes per guardar l'animal eren coberts amb un embigat de fusta d'un vessant. Hi havia alguna barraca feta de tres parets i teulada embigada on hi entrava el carro i la mula.

La falsa cúpula

Un dels aspectes més atractius de l'arquitectura en general, és el de les cobertes i la seva història. A banda dels sostres naturals dels habitatges en cova, que normalment requereixen una mínima o nul·la intervenció humana, segurament les cobertes més antigues siguin les de les cabanyes d'habitació prehistòrica, a base de fusta, branques, herbes i argila. És clar que pel seu caràcter perible, no ens ha arribat cap d'aquestes cobertes, només fragments de **tova** amb les empremses de les branques que formaven el sostre, com alguns de descoberts en el jaciment de La Grau, a Sùria.

Tractant de fer cobertes més sòlides, per imitació a les coves i balmes, es començà a usar la pedra. El seu primer ús fou com a **llinda**, aixecada i muntada a base de força bruta³. Grans blocs megalítics s'usaven per cobrir espais no massa amplis. Típicament sepulcres.

Un pas realment important va ser el descobriment de les falses voltes i cúpules, a base de filades voladisses en les quals cada filada es projecta una mica més endins del recinte que la filada anterior. Més endavant es va produir el gran salt amb les veritables vol-

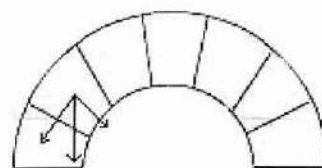
tes i cúpules, formades per dovelles i clau de volta.

La mecànica estructural dels dos tipus de cúpula és molt diferent. La **cúpula** veritable funciona de manera que el pes de cada pedra es descompon en una component tangencial a l'arc, que acaba carregant sobre les parets de suport de la volta, i una component normal a l'arc, que és anul·lada per la forma adovellada de les peces i que fa que l'arc quedi sòlidament travat. El problema d'aquestes voltes i cúpules és la càrrega lateral sobre els murs. Això fa que aquests hagin de ser molt gruixuts —depenent del radi de l'arc— o bé que s'hagin d'assegurar amb els típics contraforts. La tensió lateral d'aquestes construccions fa que els edificis acabin cedint pel punt més dèbil, desplomant-se pels murs laterals.

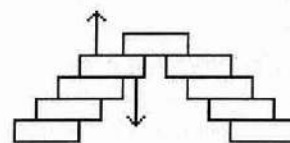
Per altra banda, la cúpula necessita una important infraestructura d'encavallades a l'hora de construir-la, ja que no és estable fins que es tanca amb la clau de volta. Per fer arcs, voltes i cúpules veritables cal aixecar primer la **cintra**: una bastida de fusta o metall, de curvatura adequada, per sostenir la cúpula durant la seva construcció⁴.

La **falsa cúpula** funciona d'una forma molt diferent. El què s'aplica aquí és la llei de la palanca. Cada bloc descansa sobre la filada inferior i es projecta una mica cap endins del recinte. Això fa que el caire del bloc de sota treballi com a fulcre d'una palanca. La càrrega total que suporta la part voladissa del bloc ha d'ésser contrapesada per l'esforç sobre la seva part interna. La llei de la palanca diu que la càrrega i l'esforç estan en relació inversa a les llargades dels braços. Per tant, si la part interna que descansa sobre la filada inferior és el doble de llarga que la part voladissa, n'hi ha prou amb la meitat de pes sobre la part interna per compensar la càrrega de la part voladissa. Ja que en general les filades es fan sobresortir poc, són suficients contrapesos relativament petits —en teoria— per suportar el pes de la volta. Cal tenir present, però, que a mesura que s'avança, el contrapès d'una filada és una càrrega per a les filades inferiors.

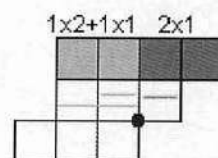
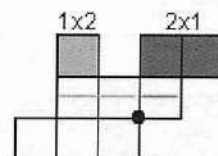
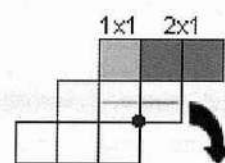
Les parets d'aquestes construccions també solen ser gruixudes. Però ara no

Cúpula vertical

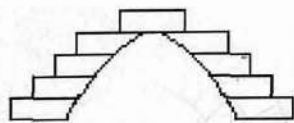
Cúpula horitzontal.

Mecànica de la falsa cúpula.

Falsa cúpula de la vinya de la Vilella a les Guixeres de Sùria.

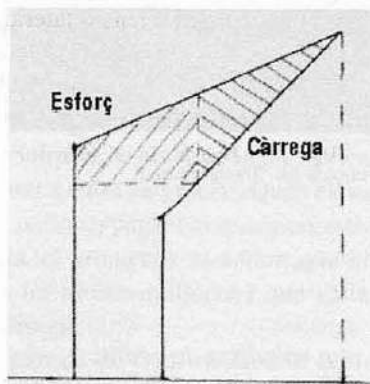
Arrodoniment de la falsa cúpula.

Exterior de la cúpula de la vinya de La Gran a Sùria.

Falsa cúpula arrodonida de la Torre de la Pobla a Sùria.

Càrregues d'una falsa cúpula

per aguantar el pes de la volta sinó per una qüestió de volums: per donar prou espai a les pedres, pedruscall i terra que actuen de contrapès de les filades. Tot i que a vegades algunes barraques tenen talussos de terra que semblen actuar de contrafort, en realitat, si una sola falsa cúpula se sosté sense contraforts, és que aquests no són necessaris. De fet, hem vist barraques amb parets relativament primes a la seva base. I cap de les barraques de Sùria que estan enrunades s'ha esfondrat per un desplom de la paret. Fins i tot, parets parcialment ensorrades —per estar mal lligades o per altres causes— sostenen encara la cúpula sencera.

En brut, l'aspecte d'una falsa cúpula és el d'una escala invertida. En construccions més acurades, com en la torre de La Pobla de Sùria, els caires inferiors dels blocs es retoquen per fer-los coincidir amb el caire superior de la filada de sota. D'aquesta forma s'obté un bonic efecte arrodonit que permet apreciar la cúpula amb tota la seva elegància.

La mecànica descrita fa que les falses cúpules, a diferència de les veritables, s'ensorrin pel seu centre, i no lateralment per les parets. És freqüent veure falses cúpules parcialment esfondrades, per la part més alta, mentre que es manté perfectament la part baixa de la volta i les parets.

En el cas de les barraques, la causa més freqüent de destrucció és la següent: la construcció, a partir d'un cert nivell, acostuma a seguir externament la mateixa forma que la cúpula interna. Això vol dir que en la part superior de la volta, per la banda exterior, la terra i pedres que fan de contrapès segueixen un pla inclinat, abandonant la verticalitat de la part inferior externa de l'edifici. Aquí el material sol estar apilotat de qualsevol manera. A causa del pendent, les pluges, neus i altres agents, tendeixen a endur-se aquests materials i, mica en mica, el contrapès de les filades superiors esdevé més dèbil. Quan en alguna filada la càrrega supera l'esforç, aquella cedeix i es bolca endins de l'habitable, arrosse-

gant totes les filades superiors, mentre que les inferiors es mantenen intactes.

La falsa cúpula és estable al llarg de tot el seu procés de construcció, per tant no requereix cintres ni cap mena de suport, sempre i quan es contrapesi correctament⁵.

Els precedents de les barraques de vinya

Tot i que les barraques de vinya del Bages són construccions rudes i de petites dimensions, la tècnica de la falsa cúpula s'ha usat des de la prehistòria, en construccions de gran envergadura i refinament arquitectònic. L'exemple més famós és l'anomenat **tresor d'Atreu**, a Micenes⁶ (Grècia), on es va trobar la cèlebre màscara d'or d'Agamèmnon. Allà no només hi ha una falsa cúpula espectacular, sinó que la tècnica de les filades voladisses s'usa en un triangle de descàrrega sobre la llinda de la porta.

En la literatura especialitzada, a

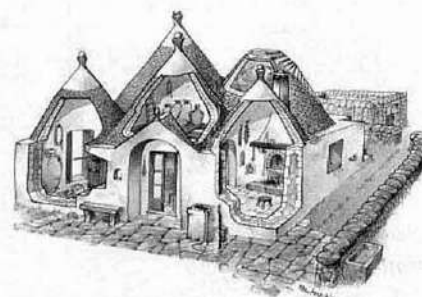

Llinda en filades del "Tresor d'Atreu" a Micenes.

Falsa cúpula del "Tresor d'Atreu"

Sepulcre de Manio 5 a Carnac. 1916

Els trulli de Puglia.

aquestes construccions se les anomena **tholos**. És una paraula grega (*tholos-tholoi*) que vol dir cúpula. Un autor les defineix així: *Les tombes tholos micèniques estan formades per una cambra d'enterrament circular, subterrània, anomenada a vegades thalamos, coberta per una cúpula voladissa, a la qual s'accedeix per un corredor (dromos) que s'estreny de sobte a la porta (stomion) que dona entrada a la cambra sepulcral*. El mateix autor assenyala que cal veure els tholos com a descendents directes de les grans cambres sepulcral cobertes amb lloses planes i situades a l'interior de grans túmuls. Els tholos micènics es daten entre el 1500 i el 1300 aC.

Si pensem en alguna de les nostres barraques de vinya, encastades al terrer, veurem que les característiques estructurals dels tholos micènics són quasi idèntiques a les barraques, i que la diferència fonamental és la funció de la construcció i la seva qualitat. Així trobem que *els tholos micènics estan normalment enclotats als vesants dels turons,...*, si les seves parts superiors es projecten per sobre del nivell del sòl, són coberts per un túmul de terra, ... tots eren totalment coberts amb una

volta voladissa de pedra.

Durant molt de temps es va creure que les cultures megalítiques d'Europa occidental provenien de fenòmens de difusió i colonització orientals, però actualment és un fet reconegut que van ser cultures autòctones anteriors a les civilitzacions minoica i micènica. Tot i que a Catalunya no se'n coneix cap, en l'anomenat megalitisme atlàntic (Bretanya, Galícia, Portugal i oest d'Andalusia) i en la cultura de Los Millares són freqüents els monuments funeraris de tipus tholos, adscrits tots ells a l'època de l'inici dels metalls (coure), que en aquestes zones pot situar-se cap a l'any 3000 aC. L'any 1893, Lluís Siret parlant de les sepultures de **Los Millares** deia: *Un centenar de sepultures es troben escampades per allà formant grups. Algunes estan construïdes com els dòlmens; altres, sempre responent al mateix pla, són d'un tipus especial. Estan formades essencialment per una cambra circular construïda amb pedres de poc gruix; les filades superiors, fetes de pedres cada vegada més amples, segueixen la tècnica del desplom o vol, formant una volta per voladís;...*

Més recentment, l'any 1997, es va

fer un rigorós estudi d'un poblat prehistòric a Portugal, el **Poblat dels Perdigots**⁷. Els seus autors ens diuen que *es tracta d'un gran poblat de camperols que, almenys a partir d'un cert moment, usaven els metalls... s'hi mantenia la deposició dels morts en monuments tipus tholos, al mateix temps que, molt probablement, continuaria la construcció i, sobretot, la utilització i reutilització de dòlmens, encara que aquests s'anessin convertint, progressivament, en arquitectures del passat*. Els autors assenyalen que els tholos eren arquitectures fràgils i lleugeres, semisubterrànies, on la possibilitat de col·lapse i ruïna eren molt superiors als dòlmens. Més endavant indiquen que *l'estructura d'aquest tipus de monuments podia incloure, en síntesi o per separat, construcció diversificada de pedra, excavació en la roca i integració de grans ortostats, donant lloc a un arquitectura filla de diverses tradicions constructives*. La hipòtesi d'haver tingut lloc una construcció creixent i sistemàtica de tholoi, paral·lelament a un desgast de la tradició de la arquitectura megalítica "pesada", representada pels grans dòlmens, pot significar que es van

Falsa cúpula d'un nuragh de Cerdenya.

Barraca de vinya a Sant Vicenç de Castellet. Any 1922.

anar enriquint i perfeccionant les tècniques de construcció.

La relació entre les falses cúpules i les cobertes adintellades de grans lloses pot veure's encara en el fet que, habitualment, les voltes de les nostres barraques acaben tancant-se amb una llosa monolítica, més o menys gran. D'aquesta manera, la coberta forma un con truncat. En algun cas, com en una barraca de La Garriga (Samuntà), és notable que després d'una o dues filades aproximatives s'hi posa de cop i volta una gran llosa megalítica per tancar el sostre de la barraca.

Altres edificacions on veiem la tècnica de la falsa cúpula són els **nuragh** de Cerdenya i les **navetes** de Menorca. En aquestes, es presenten cobertes de volta voladissa en forma de quilla de barco.

Un cas molt notable són els **trulli** de la regió italiana de Puglia, on la falsa cúpula cònica és la coberta de les diferents habitacions de les cases, les quals formen barriades senceres a ciutats com ara Alborebello.

Cronologia

Parets al Mas Fàbrega de Torruella

A mitjans del segle XVIII, es va produir un plet entre Cristòfol Salipota, de Súria, i Francesc Circuns, pel

Mas Fàbrega de Torruella. El mas era dels Salipota i els Circuns l'havien comprat a carta de gràcia⁸. Quan es va voler redimir, pagant la quantitat estipulada, el propietari va adduir que hi havia fet moltes millores i que valia més diners.

A part de diverses obres a la casa, aquestes millores consistien en la construcció de paret seca a camps, vinyes, olivars i hortes, i en la plantació de ceps i oliveres. Set testimonis van intervenir en la causa, per demostrar aquestes millores, i per ells sabem quina era l'activitat d'ampliació de conreus al mas Fàbrega entre 1750 i 1761. En aquells anys es van fer 1.157 metres de paret. Els margers cobraven 4 sous diaris, més la vida. Pensem que l'any 1731 un litre d'oli valia 2.5 sous. Els testimonis justifiquen la necessitat de les parets dient que són *para que las lluvias no se lleven la tierra*, o que són *muý necesarias en dicho lugar, por razón de las avenidas de aguas*. També llegim que són *muý necesarias en el citado lugar, por no deteriorarse dicha Vinýa Vieja*. Altres arguments són que les parets *detienen la tierra, que no se vaya* i encara que *si tales paredes no se huviessen echo en dichos conreos, las avenidas de aguas se huvieran llevado las tierras, y no se sembraria en ellas*. Finalment *son aquellas necesarias en dichos Sotos, o Clots, pues sin ellas no se habrian echo en dichos Sotos olivos, ni sepas, como alli al presente se hallan, y sin*

dichas paredes el agua se habrian llevado la tierra i que *tales paredes son necesarias en dicho lugar, pues sin ellas las lluvias huvieran malbaratado dicho parage, y en el mismo se han hecho sepas*.

Pel que fa als ceps plantats, les xifres són espectaculars: en els 11 anys que van de 1750 a 1761, es van plantar uns 8.500 ceps al Mas Fàbrega, és a dir uns 770 ceps per any, i un dels testimonis diu que *las sepas que el testigo ha visto en las tierras de dicha Heredad Fàbrega son de mallols, y plantadas als valls, y no subrogadas de sepas viejas*⁹. L'any 1761 hi havia 19.000 ceps al Mas Fàbrega. Aquest mas encara existeix avui en dia i és de dimensions mitjanes. No es tracta, ni de bon tros, d'una gran propietat.

Datació de les barraques

El problema de la datació de les barraques de vinya és que tractant-se de construccions modestes, concebudes com a refugi temporal i magatzem d'estris del camp, no s'esmenten en quasi cap document i no figuren, normalment, en els cadastres. De fet, cada vinya tenia la seva barraca de la qual n'era un element més, com els murs de paret seca de les feixes. Cap dels autors que han escrit d'aquestes construccions, les han datat taxativament. Tendeixen, però, a situar-les a la segona meitat del segle XIX, tot i que as-

senyalen que a l'inici del segle XX encara s'en construïen.

Segurament hi ha una cronologia determinada per la tipologia. Així les barraques troglodítiques serien les més antigues, seguirien les de planta rodona, i les més recents serien les de planta quadrada, tot i que tots tres tipus poden donar-se contemporàniament. Sabem d'una llinda amb la data de 1869 a Artés (Bages). Una altra barraca a Calders (Bages) du la data de 1861. A Sant Fruitós de Bages n'hi ha del 1800, 1909, 1912 i 1949. Una barraca d'Altafulla (Tarragonès) és de 1834. Sembla que la datació més antiga, a Catalunya, correspon a una barraca de la Pobla de Cèrvoles (Garri-gues), de l'any 1720. A Cal Pau de Valldòria, a Rajadell (Bages), hi ha dos grans blocs de pedra, un dels quals és un fragment de l'altre, que delimiten un espai rectangular, a la capçalera del qual encara són visibles restes de paret seca i que devia haver-se usat com a barraca. A la part interior del bloc de llevant podem llegir "1783 san josep". Aquesta seria, de moment, la datació més antiga d'una barraca al Bages¹⁰.

Pel que fa a Sùria, un document de 1731, esmenta una barraca del Sala. Textualment diu: *Visens Sala. Barraca. No és abitada. I a continuació llegim: Terras contiguas a dita barraca*. Podria tractar-se d'una construcció de pedra seca i, d'aquesta forma, ens trobaríem davant la referència més antiga d'una barraca a Sùria, que no hem localitzat. El mateix document esmenta 6 vinyes a "la Cabanasa". Avui encara es conserva el topònim de "Cabanasses", on hi ha els pous II i III d'Iberpotash. La cabanassa seria una cabana grossa, i, segons Isidor de Sevilla, una cabana és una caseta tuguí que es fan els guardes de les vinyes per al seu refugi¹¹. El que és difícil de precissar són les característiques constructives d'aquestes cabanes, de les quals només en tenim referència escrita. No es pot garantir que fossin barraques de pedra seca i falsa cúpula com les que coneixem actualment. De fet en el registre de la Parròquia de Saló (Sant Mateu de Bages) s'esmenta, l'any 1723 la *Barraca de Sta. Susanna*. L'any 1732 la mateixa construcció surt citada com a *Caseta de Santasusanna* i actualment és un mas

conegut com la *Caseta*. En el mateix llibre, l'any 1724, hi surt la *Cabana de Rogès*. Això ens mostra ben clar que les antigues referències a barraques no podem associar-les, sense més ni més, a barraques de vinya actuals.

L'any 1788, a Sùria, hi ha una venda d'un tros de terra amb oliveres a la *partida anomenada las Barracas*. Aquest topònim es conservava encara cap els anys 1940 a l'indret on avui hi ha la casa de Cal Cendra. El cens de 1877, esmenta *La Barraca del Lladó*, que dona com a masia (!) habitada de dues plantes. De fet aquesta barraca està localitzada, i té una tina annexa i restes d'alguna altra construcció, però difícilment se la pot considerar una masia.

El mateix cens de 1877 esmenta, a Talamanca, 10 barraques i diu: *Estas barracas, que sirven para guarecerse los trabajadores en tiempo de lluvia, están diseminadas por el término jurisdiccional*.

Fins al moment tenim localitzades, a Sùria, 11 barraques de vinya amb dates inscrites. La més antiga es troba en una pedra de l'interior d'una barraca en ruïnes; 4 tenen l'any al costat de la porta, a mitja alçada; una altra du l'any gravat amb una tècnica de puntillat, fent forats a la seva porta, la qual és de ferro; les altres 5 tenen la data gravada a la llinda de la porta. Per ordre cronològic són:

- 1) Barraca del Clot de les Ferreres. En una pedra trencada del seu interior podem llegir "??67¹² Dia 7 Mes Enero JR".
- 2) Barraca de Cal Cortesó. A la seva llinda es llegeix "1870" i hi ha una petita creu, amb peanya, gravada.
- 3) Barraca del Lladó. A la llinda, trencada, es llegeix "1870" i més en-sota, a la dreta, "1909". Aquesta barraca és l'única a Sùria que té adossada una tina. També s'hi veuen dues petites construccions de planta quadrada sense coberta, que devia ser de fusta. Segurament la primera data és la de la construcció de la barraca i la segona podria ser la de la tina.
- 4) Barraca de Can Sivila. Du gravada a la dreta de la porta, per dos cops en dues pedres diferents, la data "1911".

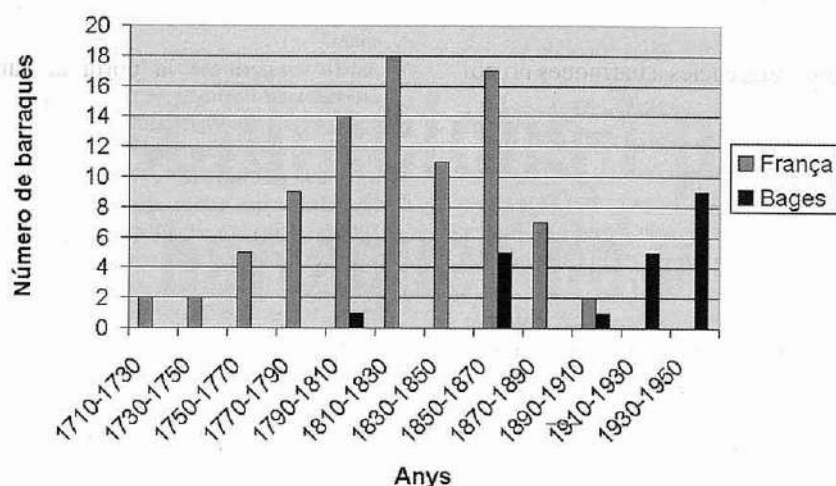
- 5) Barraca de la vinya del Miqueló. A la seva llinda llegim "1912".
- 6) Barraca de Can Sivila. Du gravada a l'esquerra de la porta la data "1915", les lletres "AM", una petita creu i un dibuix esquemàtic no identificat. En un altra bloc proper s'hi aprecien línies gravades on sembla llegir-se de nou l'any "1915".
- 7) Barraca del camí del Portell de la Creueta a Viladelleva. A la seva llinda llegim "1927".
- 8) Barraca de Can Sivila. Gravada amb "puntillat", a la porta de ferro, llegim "1935".
- 9) Barraca de la vinya de ca la Modista, a Can Sivila. A l'esquerra de la porta, segons és mira de front, i a mitja alçada, llegim "Any 1937".
- 10) Barraca del Torrent de cal Rei. A la dreta de la porta, a mitja alçada i amb unes incisions gairebé imperceptibles, llegim "1941".
- 11) Barraca de Can Sivila. Datada de l'any "1949".

A més a més de les que porten gravada la data de construcció, tenim datades les barraques que el Ton Gaudó va fer els anys 1940: la del Gardaix (1942), la del Lena (1943), la del Xicana (1947) i la del Rabassut (1948). Abans, el seu pare n'havia fet moltes més i, malgrat que no sabem quines són, això ens dona un grup important de barraques datables entre 1910 i 1940.

En definitiva, les barraques que han arribat als nostres dies cal datar-les entre 1850 i 1950, amb algunes referències i restes anteriors. La majoria de parets de feixes serien més velles –entre 1700 i 1800–, coincidint amb la gran expansió de la vinya.

El següent gràfic mostra una distribució comparativa entre les datacions de 87 barraques que Christian Lassure ha fet a França i 21 barraques datades del Bages, entre les quals hi ha les 15 de Sùria. Observem que hi ha un lleuger desplaçament cap a la dreta de les barraques del Bages, la qual cosa les faria més modernes que les franceses. De totes formes caldria una mostra més amplia per poder tenir resultats més fiables.

Datació comparativa

Experiències i propostes de salvaguarda de barraques

Si ens plantejem estratègies realistes de rehabilitació de les barraques de vinya, caldria en primer lloc avaluar el nivell de degradació de la construcció, i valorar el seu cost a l'hora de consolidar-la. Aquesta informació hauria de constar en qualsevol inventari. Hi ha diversos processos destructius –la fractura de la llinda de la porta, per exemple–, però el de l'erosió de la coberta –que ja hem descrit abans– és el més freqüent.

Una primera classificació, segons la gravetat del problema, basada en la nostra experiència a Súria, pot ser:

- 1) Construcció en bon estat. En general només li cal una neteja interior. Les parets, la volta i la coberta de terra no requereixen cap actuació. En les barraques en desús això és el mínim que cal fer. A vegades també s'ha de netejar la vegetació de l'entorn i fins i tot reobrir el camí d'accés.
- 2) Capa de terra de la volta erosionada. S'ha perdut total o parcialment l'argila que cobreix externament la volta. Cal fer-ne la reposició a fi de deturar el procés de destrucció. Normalment unes poques persones inexpertes poden fer la reparació en unes hores. Aquesta és l'actuació més freqüent en la majoria de barraques que es troben en estat acceptable, amb els paraments i la cúpula complets.

ria de barraques que es troben en estat acceptable, amb els paraments i la cúpula complets.

- 3) Falten algunes filades superiors de la falsa cúpula. Cal reconstruir la coberta i reposar tota la terra. Aquesta és una actuació important, que ha de fer o dirigir un barracaire, amb l'ajut d'unes quantes persones. Normalment les lloses de les filades que han caigut es troben a l'interior de la barraca, sovint cobertes de terra i bardisses. Cal recuperar la pedra, pujar-la a la volta, situar-la ben lligada –la part més difícil– i reposar tota la terra. En l'experiència de Cal Sorribes, un barracaire, amb l'ajut constant de 6 o 7 persones, va reconstruir la meitat de la volta –que era la que faltava– en un matí.
- 4) Falta tota la cúpula. Ens trobem com en el cas anterior. Ara, però, pot ser necessari treballar tot un dia.
- 5) Una paret parcialment ensorrada. Normalment en aquest cas també falta la cúpula, tot i que pot ser que aquesta es mantingui, total o parcialment. Pot semblar una patologia lleu, però arreglar-la bé és complicat, ja que les barraques són construccions en què les filades superiors, tant de les parets com de la volta, lliguen i treballen sobre les inferiors, i una bona actuació requereix desmuntar i tornar a fer tota la barraca, a partir del punt on hi ha el desperfecte. Normalment aquests

problemes són deguts a una mala construcció de la barraca, que sol ser tota ella de mala qualitat. Si la volta es manté, es pot plantejar algun tipus de reparació local més o menys satisfactòria.

- 6) Una o més parets totalment ensorrades. Podem parlar en aquest cas de barraques enrunades. Aquí, si es vol recuperar, l'únic que es pot fer és construir-la de nou. Des del punt de vista de les institucions, en el moment actual, només es pot plantejar inventariar-les i fotografiar-les. La seva reconstrucció només té sentit si el seu propietari la vol emprendre pel seu compte, atès la gran quantitat de barraques que es conserven en relatiu bon estat i que són fàcilment recuperables.

En els darrers 3 anys, sobretot arrel de la posada en funcionament de l'Itinerari Patrimonial pel Samuntà, a Súria, hem procedit a la recuperació de 8 barraques de vinya.

- 1) Barraca de la vinya del Rabassut: cap actuació, pendent de neteja interior.
- 2) Barraca de la vinya del Sanera: neteja interior i reposició parcial de la terra de la coberta.
- 3) Barraca de la vinya del Miqueló: neteja interior, desbrossament de la vegetació de l'entorn que n'impedia l'accés. Pendent de reposar la terra de la coberta.
- 4) Barraca del Camp Gran: neteja interior, exterior i reposició parcial de la capa de terra.
- 5) Barraca del Torrent de Cal Rei: cap actuació, pendent de reposar la terra de la coberta.
- 6) Barraca de la vinya del Lari I: neteja i reposició de la terra de la coberta.
- 7) Barraca de la vinya del Lari II: desbrossament de l'entorn i obertura del camí d'accés.
- 8) Barraca de Cal Sorribes: reconstrucció de la meitat superior de la falsa cúpula, reposició de la terra de la coberta i neteja.

Excepte en la barraca de Cal Sorribes, totes les altres actuacions les ha fet l'ADF local, en diverses sortides,

d'una tarda de durada. La de Cal Sorribes es va fer en el marc de les Jornades Europees de Patrimoni, de l'any 2001, en un matí.

Creiem que el model de Sùria és vàlid per a moltes altres poblacions. Es tracta de fer les actuacions a base de voluntariat: ADF, escoltes, centres excursionistes, etc. Almenys, la neteja i reposició de la terra es pot fer sense massa esforç i no cal la presència d'un expert. A més a més, el cost és mínim. Actuacions més importants ja requereixen altres plantejaments més ambiciosos i el suport d'organismes i institucions. Un bon incentiu és intentar posar les barraques en valor, a base d'incorporar-les a itineraris excursionistes o turístics.

Bibliografia

- ALLEN, E., *Stone Shelters*, The MIT Press, 5ª ed., 1981.
- ALMAGRO, M., ARIBAS, A., *El poblado y la neópolis megalítica de Los Millares*, CSIC, Madrid, 1963.
- ARXIU DE SALIPOTA, Possible cadastre de Sùria de 1731, Transcripció d'A. Fàbrega, 2002.
- BADIA, J., BOFARULL, B., BORRÀS, R., CARRERAS, E., PIÑERO, M., *Llança a l'època medieval*, Edicions El Brau, Figueres, 1995.
- BENCH, J., *Les barraques de pedra en sec d'Altafulla*, Estudis Altafullencs, núm. 3, Centre d'Estudis d'Altafulla, 1979.
- BERGADÀ, E., *Antigues cabanes i altres construccions de pedra col·locada en sec*, Museu Municipal de Molins de Rei, 1986.
- DD.AA., *Pedra seca*, Butlletí Monogràfic editat pel Cercle d'Investigació i Documentació Medieval de Catalunya, desembre 2000.
- FERRER, LL., *La vinya al Bages*, Centre d'Estudis del Bages, Manresa, 1998.
- HUÉLAMO, J.-M., *Inventari del patrimoni de Sùria*, Diputació de Barcelona, 2000.
- Juvanec, B., *Stone Shelters*, Internet, <http://www2.arnes.si/aa/shelters/>, Accés: 8 d'abril de 2002.
- LASSURE, C., *Essai d'analyse architecturale des édifices en pierre sèche a L'Architecture Rurale en Pierre Sèche*, suppl. No 1, pp. 1-27 i 36-60 (Paris: CERAV)
- LASSURE, C., "Dating dry stone huts from dates inscribed in stone", 10th Alps Adria Conference, 2000, Internet, <http://www.pierreseche.com>, Accés: 8 d'abril de 2002.
- OBREINER, J.-L., "Éléments pour servir à l'étude statique des voûtes de pierres sèches à encorbellements" a *L'Architecture Rurale en Pierre Sèche*, suppl. No 1, pp. 28-36 (Paris: CERAPS)
- PLANS, J., *Construccions de pedra seca a la comarca del Bages; barraques de vinya al terme de Sant Fruitós de Bages*, Centre Excursionista de la Comarca del Bages, Manresa, 1994.
- PLANS, J., "Barraques de vinya", Internet, <http://personales.com/espana/barcelona/barraquesvinya/index.html>, Accés: 8 d'abril de 2002.
- SIRET, L., *España prehistórica*, a Del Neolítico al Bronce, Arráez Editores, Almería, 1999.
- SOLER, J.M. i PERARNAU, J., "Les barraques de vinya al terme municipal d'Artés (Pla de Bages)". *Dovella*, núm. 17, pp. 37-43, 1985.
- SOLER, J.M., *Les barraques de vinya*, Centre d'Estudis del Bages, 1994.
- SOLER, J.M., "La tècnica de la «pedra seca»". *Dovella*, núm. 29, pp. 47-52, 1988.
- SOLER, J.M., "La construcció en «pedra seca»". *Dovella* núm. 70, pp. 9-11, 2000.
- VILA, J.M., "Arqueologia a Sùria. Darreres intervencions". *Dovella* núm. 67, pp. 19-25, 2000.
- VIOLANT I SIMORRA, R., *Las "barraques" de viña, de paret en seco, del Pla de Bages*, Obra Oberta, 4, pp.269-282. Altafulla, 1981.

Notes

1. Les dades s'han obtingut d'una talla feta l'any 1731. Ll. Ferrer [8] dona, l'any 1860, 343 ha. de vinya a Sùria, que amb un rendiment mitjà de 20 hl/ha, produïen 686000 l. de vi. Creiem que aquesta estimació es queda curta. Una dada contrastada és la que ell mateix ofereix, l'any 1790, per a Costafreda: una capacitat d'emmagatzematge de vi de 62,5 cargues. La talla de 1731 dona a Costafreda una producció de vi de 60 cargues.
2. En aquest tipus icloem també les barraques construïdes sobre dòlmens. Es tracta d'un fet freqüent per tot Catalunya. Al Bages en tenim alguns casos, com ara el dolmen de Cal Marquet de Grevalosa i el de Sant Salvador a Cardona.
3. Hi ha un pas intermedi, documentat a la Balma Sepulcral del Samuntà (Sùria), on, en lloc d'aixecar una gran pedra per cobrir el recinte, es buida la terra sota un estrat natural, creant una balma artificial, i es delimita lateralment l'espai amb lloses verticals.
4. En algunes barraques on s'observen cúpules verticals, sembla que aquestes haurien estat

construïdes omplint-les de terra i buidant-les posteriorment quan la volta ja és completa. D'aquesta forma la terra fa la funció de la cintra.

5. Això té una conseqüència interessant: es poden mantenir obertures en una falsa cúpula, cosa que la veritable cúpula no permet. Això és típic en les trapes de les torres que donen accés a la part inferior.
6. Micenes és una antiga ciutat grega (1500-1000 aC) situada a prop d'Argos, famosa per les seves ruïnes, entre les que destaca la porta dels lleons i el tresor d'Atreu. La paraula grega *Mices* significa bolet i també virolla –peça que es posa a l'extrem inferior de la beina de l'espasa-. La llegenda diu que a Perseu li va caure la virolla al lloc on hi ha Micenes i per això va fundar allà la ciutat. També diu que com que tenia sed va collir un bolet i després de beure's l'aigua que en va brollar, complagut, va posar el nom de Micenes a aquell lloc.
7. El perdigot és el mascle de la perdiu.
8. LLEI 29/1991, de 13 de desembre, de modificació de la compilació del Dret Civil de Catalunya en matèria de venda a carta de gràcia. En la venda a carta de gràcia el venedor es reserva el dret de redimir o recuperar la cosa venuda, per un preu determinat, durant un termini màxim de trenta anys, si és immoble, o de sis anys, si és moble. En el cas d'immobles, el termini del dret de redimir es pot fixar per la vida d'una o de dues persones determinades existents en el moment d'ésser subscrit el contracte.
9. Els ceps subrogats de ceps vells eren anomenats "colgats". El nom prové dels contractes de rabassa morta. Quan el pagès veia que es moria un cep, en tallava un sarment i el colgava, de forma que renaixia un nou cep, el qual era considerat el mateix que l'original. D'aquesta forma el contracte no s'extingia. El codi civil de 1889 admetia com a vàlides les operacions de colgats. La tècnica de plantar "als valls" consistia en obrir rases de cap a cap de la vinya, d'entre dos i tres pams de fondària, i plantar els ceps a la distància adequada.
10. En general no sembla que, a Catalunya, les actuals barraques de vinya es puguin fer recular més enllà del segle XVIII. A l'Empordà hi ha barraques construïdes sobre els murs de masos arruïnats, però que havien perdurat fins a època molt tardana. Aquesta estratigrafia confirma les datacions que estem donant.
11. La referència és la XII, 2 del llibre XV de les Etimologies. Isidor de Sevilla va viure entre els anys 560 i 636.
12. Quasi segur 1867.

Albert Fàbrega i Enfedaque

Regidor de Cultura
de l'Ajuntament de Sùria

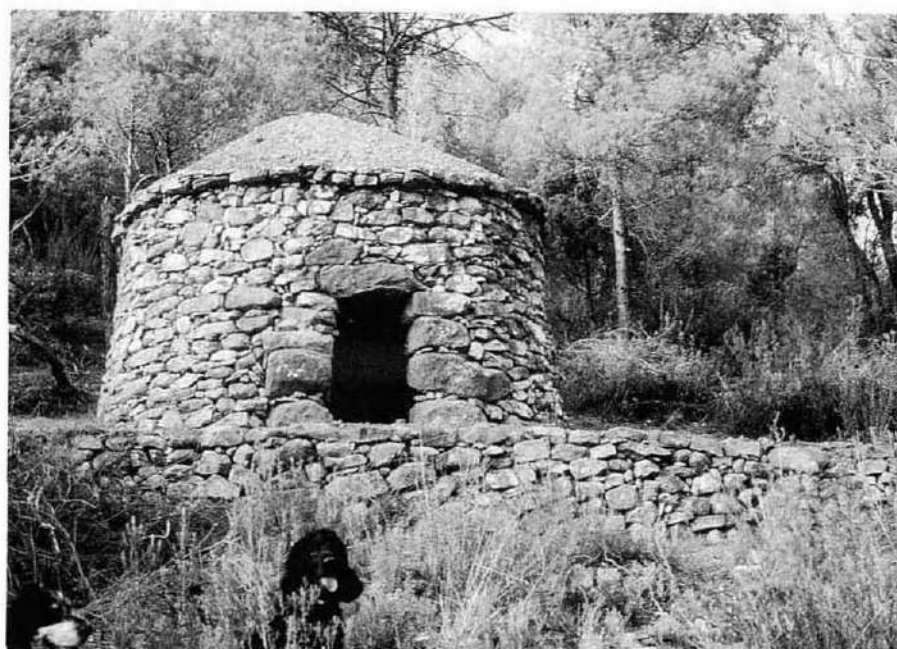
Restauracions i projectes: Les barraques de vinya de Rellinars¹

M. Dolors Moreno
Claudi Perarnau

Història del projecte

Des de l'Associació Amics de Rellinars i, en virtut d'un dels compromisos que vam adquirir en els nostres estatuts fundacionals, ens va semblar interessant impulsar aquesta tasca de restauració, encara que foren, en realitat, un petit grup de rellinassencs, homes i dones grans i jubilats i que, dissortadament, alguns d'ells, no han pogut aconseguir el projecte, els qui, tot i explicant-se records i anècdotes de joventut van començar a buscar fonts i déus d'aigua i a recuperar camins. El nostre projecte va desenvolupar-se també com un homenatge per a tots ells.

Per desgracia, la sequera que ens ha afectat des de fa uns quants anys va complicar molt les seves il·lusions. Per aquest motiu, un d'ells, en Ramon Jover, un home incansable, que havia estat paleta i acompanyant del seu pare, i amb ell, carboner i boscat, *maquis* a l'Obac i a la casa de la Pastora, refugiat a la Calsina i a la font del Solitari (a ell, li deu el nom) va decidir tornar a agafar les eines i refer la barraca que hi havia darrere casa seva, després de la primera prova que havia fet a la vinya del Bernat, al camí de Les Fonts, l'any 1995. Només direm que la barraca de vinya més propera a casa seva, s'enfonsà dos cops a causa de les pluges i ell hi tornà amb tanta constància que ens va convèncer a tots de l'interès de la seva tasca.

Barraca rodona. Ruta de la pedra seca a Rellinars.

Arran d'això, aquest grup d'homes desbrossaren i crearen una primera ruta de la pedra seca a la banda de Les Serres, cap el cantó de Montserrat. L'any 1999 estrenàvem aquest primer itinerari de construccions en pedra seca a Les Serres; es tracta d'una excursió d'uns 4 Km.. Segueix part del recorregut del GR5 i, en ella, s'hi poden observar, restaurades, una barraca margerà, un forn de calç, quatre barraques rodones típiques i murades de

pedra seca que van resistir l'erosió del primer incendi de l'any 1985.

I a partir d'ací, molts rellinassencs descobrirem que les construccions de pedra seca eren vestigis d'un tipus d'habitatge senzill, pràctic i molt sòlid, residu i, al mateix temps, mostra de les típiques construccions mediterrànies més antigues.

Durant l'any 2001, vam poder realitzar una segona ruta dins l'espai del Parc Natural de Sant Llorenç del Munt

i Serra de l'Obac, als límits inclosos dins el terme municipal de Rellinars; així va permetre la creació d'una de les seves rutes turístiques: la de la *pedra seca*². Gràcies a les subvencions rebudes per a realitzar aquesta ruta, s'han pogut rehabilitar deu barraques més.

Enguany ens hem proposat la creació d'un nou itinerari al voltant de l'àrea fronterera de Les Fonts de Rellinars i Les Cases. De moment, hi ha tres barraques en fase de restauració, d'un total de cinc que inclou la ruta.

Valor arquitectònic de les barraques: l'arquitectura popular

De fet, aquest vessant de l'arquitectura popular no ha deixat de desvetllar interès no sols des del punt de vista tècnic i arquitectònic [per exemple, BASSEGODA (1992) ; ÁVILA (2000)] sinó també des de l'aspecte històric, en especial, per tot el que es refereix al món que envolta la Mediterrània.

I, tornant a la nostra època, no podem oblidar que amb diferents denominacions existeixen barraques de vinya en tota la Península Ibèrica, especialment a les zones més agrícoles, al sud de França i a les seves comarques vitivinícoles i al sud d'Itàlia.

L'interès pel món de la *pedra seca* no ha deixat de créixer arreu com ho demostra l'elevat grau de participació al darrer *Congreso Nacional de Arquitectura Rural en Piedra Seca*³ celebrat ara fa un any a Albacete

A més a més, hem pogut comprovar no sols la importància de les barraques sinó també la contribució dels marges de pedra seca a la preservació ecològica de l'entorn i el seu inestimable valor a l'hora d'evitar l'erosió del terreny ja sigui per causes naturals i meteorològiques (GIRONÈS, 2000 p. 2) ja sigui en casos d'incendi, com hem esmentat anteriorment en referir-nos a Les Serres.

Així, després d'entrar en contacte amb el món de les obres de pedra seca, hem anat aprofundint en el tema i ací no podem deixar d'esmentar la inestimable ajuda del Sr. August Bernat, prou conegut per tots els estudiosos

d'aquest apartat del nostre patrimoni. Gràcies a ell, hem pogut marcar unes directrius ben definides del nostre projecte.

I tal i com hem assenyalat al començament d'aquesta comunicació, el que va començar com un entreteniment de quatre jubilats, ha esdevingut ràpidament un projecte que necessitava una organització més clara.

Tipologia de les barraques. Metodologia de restauració

En primer lloc, vam començar per inventariar i situar en un mapa les barraques que anàvem descobrint; en aquests moments, n'hem localitzat i situat ja més de 130. D'aquestes en tenim dues de dobles, una vintena de planta quadrada, i la resta, —passa el centenar— de planta circular. La majoria d'elles tenen la llinda de llosa i falsa cúpula —seguim la terminologia emprada per BERNAT (1998, p. 29 i ss.)—, algunes són barraques margeres, i una d'elles, la barraca del Claudi, prop dels Hostalets del Daví, presenta un curiós mur que actua de paravent i fa que l'entrada tingui una volta de cargol. Tot i així, insistim en el fet que la tipologia més freqüent ens acostava al model bagenc (SOLER, 2000, p.13) i es pot classificar com a barraques de planta simple, circular, amb llinda de llosa i falsa cúpula. Algunes tenen el característic "cocó" pel càntir i "calaix" entre la llinda i contrallinda de descàrrega interior a més d'un caramull o xemeneia al capdamunt.

Un cop inventariades, encara que fos provisionalment, doncs en cada sortida es poden descobrir restes noves, vam marcar-nos una línia d'actuació tenint en compte dos factors essencials: el primer era l'estat de conservació en què es trobaven. No ens vam atrevir a començar el projecte amb barraques molt enrunades i que requerien refer-se quasi del tot ja que es necessita una habilitat constructora que, de moment, no posem. Amb tot, també hem pogut constatar que es conserva molt millor la coberta de les barraques, a vegades molt més antigues, perquè es troben sota alzines o pins ja que les fulles que hi cauen al

damunt, impedeixen l'esllavissament de la terra que les cobreix.

Gràcies a les subvencions aconseguïdes, disposem d'un constructor d'obres i d'un paleta que han adquirit, mercès a la pràctica, gairebé un grau d'especialistes en el tema. I, en aquest sentit, pensem que la tècnica reconstructora, almenys a Rellinars, està força assegurada. Cal dir que, habitualment, les barraques —sobretot, si tenen una tipologia gaire complexa—eren construïdes per obrers especialitzats que es traslladaven d'un poble a un altre exercint la seva feina. Aquest és, per exemple, el cas d'una barraca prop de Les Llobatonas que presenta una coberta amb la volta formada per pedres disposades en vertical i no planes com sol ser el més habitual. Aquest tipus de construcció⁴ sembla ser que era bastant típic dels obrers procedents de les comarques de Lleida, fet que destaquem per a la importància que tindrà en l'apartat final.

El segon element que vam tenir en compte, era la seva situació. Volíem llocs de fàcil accés, i propers als camins més transitats. I això es deu també a dues causes: d'una banda considerem que llur proximitat als viarans utilitzats pels excursionistes que recorren el Parc Natural i els GR. farà que aquestes construccions recuperin la funció inicial d'aixopluc que tenien quan foren construïdes. D'altra banda, tot i que les restauracions s'han fet seguint fidelment els principis de les obres en pedra seca, és a dir, sense la utilització de cap element cohesionador i amb pedres del mateix indret, sovint calen eines i instruments difícils de tragar en llocs esquerps i allunyats i això dificulta molt les possibilitats.

Un cop establertes les barraques que decidim condicionar en una ruta o en una zona concreta, analitzem l'interès que presenten cadascuna d'elles, segons les característiques tipològiques de l'edificació: el fet que siguin peculiars per la seva forma, llur volta, complexitat, etc. Per fer tot això, és absolutament necessari desbrossar tot l'entorn, cosa que ens ha ajudat, a vegades, a descobrir marges, murades i graons en alguns casos.

Després d'això, només resta assegurar la solidesa de l'estructura, can-

Barraca de Les Llobatonès

Barraca de Les Llobatonès. Interior.

viar o intentar tornar al seu lloc les pedres trencades o escampades (habitualment es troben al mateix lloc), afegir els rebles o pedruscalls necessaris i cobrir la teulada amb terra⁵.

En aquells casos en els què s'ha de refer part de la coberta, és important desmuntar-la i començar reconstruint el voladís o visera, nom utilitzat normalment a Rellinars, i a partir d'aquest, muntar-la de nou, amb pedres planes, lleugerament inclinades, com la visera, per tal d'escopir l'aigua.

I arran d'això, m'agradaria explicar-vos a tall d'exemple dues de les dificultats amb les què ens hem trobat el darrer estiu: la manca de pluges ha fet alentir els treballs en algunes barraques, ja que un cop restaurades i netes havíem de portar aigua en dipòsits i remullar-les artificialment perquè es consolidés la terra nova sobre la coberta. Per sort, com he dit abans, ens havíem assegurat que l'accés no fos especialment complicat.

Una altra dificultat la vam tenir amb la barraca del Claudi. Allà, la llosa de la llinda estava trencada per la meitat: calia o bé desmuntar tota la coberta, que resistia, o bé apuntalar i intentar "enganxar" com fos una pedra de pes considerable. La solució va esdevenir retornant-la a la seva posició original mitjançant dos gats de camió (deu n'hi dó del que pesen!) i un cop adreçada, mantenir-la al seu lloc amb unes barres de ferro planes. No sols re-

sisteix sinó que l'esquerda és cada cop menys visible.

Teories sobre la quantitat de barraques del terme

Tot i que aquest no era l'objectiu inicial del nostre treball, volem afegir també que aquest moviment ens ha dut a plantejar-nos una sèrie d'interrogants sobre els motius d'aquesta abundància de barraques a Rellinars. Estem plenament d'acord amb la tesi de BERNAT (1998) respecte al fet que aquestes construccions es troben molt més sovint en llocs de terres pobres, que cal desartigar i netejar de pedres a fi de poder-hi plantar; aquests rocs que molesten al mig del camp s'arraconen fent marges i barraques. També és cert que el terme de Rellinars es pot incloure perfectament dins l'àrea de les comarques de Barcelona ja delimitada per RUBIÓ (1914) "al norte de Monistrol, al sur de Manresa..." Però això no ens semblava suficient per a explicar un nombre tan elevat de construccions, ni tampoc el fet que, en alguns casos es trobessin barraques tan properes, en feixes colindants, i a pocs metres les unes de les altres. Per això, vam analitzar les dades de vinyataires i parcers i la superfície conreada a Rellinars durant la segona meitat del segle XIX i primera meitat del segle XX, als anys de màxima producció agrícola

i, sobretot, vinícola.

Així observem que el cultiu de la vinya, en mans de pocs propietaris, es trobava molt repartit en petits parcers, els quals cultivaven un màxim d'entre una i tres hectàrees (parlem només de la producció de la vinya, no d'altres conreus rellinassencs), molt dividides i de terra molt trencada.

De fet la majoria de terrenys es troben en la zona ocupada actualment pel Parc Natural i estaven formats per feixes llargues i estretes, difícils de treballar amb animals i màquines, d'accés escarpat. Per això calia repartir-hi sovint el treball i les eines.

Però, de més a més, l'anàlisi del cens de població de Rellinars durant aquestes dates de màxima producció vinyataire ens ha permès comprovar que l'augment demogràfic que tingué Rellinars a mitjans del segle XIX es deu, bàsicament, a l'augment de superfície conreuada de vinya. Considerant el lloc de procedència de molts dels nous matrimonis que s'instal·laren a Rellinars en aquesta època, trobem que un o bé els dos membres de la parella provenen de terres agrícoles de Lleida o bé de les comarques del Bages i, en molt pocs casos, de zones tarragonines. I ho fan especialment als anys que seguien la tempesta del 27 de juliol del 1847, que obligà a replantar tot el camp, o bé als anteriors a l'arribada de la fil·loxera a zones més interiors de Catalunya. El total dels

nou vinguts suposa gairebé un 20 % de la població activa. Això ens fa pensar que la tipologia de les barraques és una clara continuació del model bagenc i, com hem vist, al parlar de la borja de Les Llobatonès, del tipus lleidatà. L'escassetat de barraques quadrades i de volta més sofisticada, més pròpies de les comarques de Tarragona, es veuria justificada amb aquesta conclusió.

Els censos més alts de població són els primers que conservem sencers, els de 1860 i 1862 que sumen un total de 519 habitants a les 103 cèdules d'habitatge. D'aquests 47 són propietaris i 132 jornalers del camp. Com hem dit abans, si analitzem els llocs d'on procedeixen, veurem que ho fan de les comarques veïnes, terra endins, que també tenien una forta tradició vitivinícola: el Bages, el Penedès, l'Anoia, el Solsonès, la Segarra i l'Urgell generalment.

Creiem que manca una tercera part en aquest estudi: primer, l'anàlisi més detallat i exhaustiu del lloc de procedència dels jornalers i noves famílies rellinassenques de l'època. En segon lloc m'agradaria veure quines eren les vinyes que cultivaven, tot i que, *a grosso modo*, la majoria semblaven ser jornalers de Les Farreres, el Gibert de Dalt, els Serracanta-Boada, el Sallés, i Les Codines. I finalment, comprovar els tipus de barraca que es troba en aquestes vinyes, segon l'origen dels seus conreadors.

En fi, que aquella dèria d'uns jubilats que es resistien a la inactivitat, ha arribat a convertir-se en un dels centres turístics i d'interès del poble de Rellinars.

Notes

- 1 Una part d'aquesta comunicació ha estat presentada a la V Trobada d'Estudiosos de Sant Llorenç del Munt i l'Obac, a Castellar del Vallès, el 23 d'octubre del 2001.
- 2 Tríptic *La pedra seca* dins **Excursions senyalitzades**. Parc Natural de Sant Llorenç del Munt i l'Obac. Diputació de Barcelona. Àrea d'Espais Naturals.
- 3 Vegeu crònica de BERNAT CONSTANTÍ dins *Pedra seca*, núm. 1 Setembre 2001.
- 3 Aquest tipus de barraques tenien, a més, la dificultat arquitectònica, d'haver-se d'omplir completament amb terra mentre s'ai-

Lloc de procedència dels nous residents rellinassenques (entre 1860 i 1920)

BAGES	PLA URGELL ALT URGELL	SOLSONÈS	ALTRES
Aguilar de Boixadors Artés Avinyó Callús Castellbell i El Vilar Castellfollit del Boix Castellgali Castellnou del Bages Castellolí Fonollosa Manresa Marganell Monistrol de Calders Mura Pont de Vilomara Rajadell Rocafort S. Vicenç de Castellet Sallés Sallent Salo Sant Mateu del Bages Santpedor Viladordis	Barbens Coll de Nargó Cornellana Golmés Montanissell	Ardevol La Moissosa Pinós La Pedra Linyà Navès de Segre Vallmaña	Corbera Llobregat Escaló Gombreny Guardiola de Bagà Manlleu Navès de Segre Olerdola Oristà Sant Llorenç Savall Taradell Vilanova de la Sal Vilobí Borges Blanques Vacarisses
	ANOIA	Calonge de Segarra Lloberola Sanatja Torrefeta	
	Calaf Piera Puigreig Sallavina Serrateix Vilcebre		COMARQUES DE TARRAGONA
	SEGRÍÀ Aspà Golmés Torres de Segre Vilcarca	Aiguamúrcia Godall Mora d'Ebre Vilalba dels Arcs	

xecava la coberta. Un cop aquesta resistia, la terra s'extreia de l'interior i s'utilitzava, sovint, per a cobrir el sostre.

- 4 La tasca de recobrir la coberta de terra, hauria de realitzar-se com a mínim cada dos anys.

Bibliografia

- ÁVILA I GRANADOS, Jesús (2000): "Les barraques del Maestrat desapareixen. Un patrimoni monumental en perill" dins *Pedra seca. Monogràfic del Butlletí [l'edat mitjana]* editat pel Cercle d'Investigació i Documentació Medieval de Catalunya. p. 5-7
- BASSEGODA NONELL, Juan (1992): *Aproximación a Gaudí*. Aranjuez. Ed. Doce Calles. 301 pàgines.
- BERNAT I CONSTANTÍ, August (1998): *Les barraques de pedra seca a la conca mitja del Gaià*. Santes Creus: Fundació Roger de Belfort. 163 pàgines.
- BERNAT I CONSTANTÍ, August (2001): "Un exemple a imitar: Rellinars del Vallès" dins *Pedra Seca*. Núm. 1. Setembre 2001, p. 8-9
- GIRONÈS I DESCARREGA, Joseph

(2000): "L'expressió de les pedres" dins *Pedra seca. Monogràfic del Butlletí [l'edat mitjana]* editat pel Cercle d'Investigació i Documentació Medieval de Catalunya. p. 2-3

Pedra Seca. Núm. 1. setembre 2001. Barcelona: Patronat de Sant Galderic. 16 pàgines.

RUBIÓ I BELLVER, Joan (1914): "Construccions de pedra en sec" dins *Anuario de la Asociación de Arquitectos*. p. 35-105, 158 ilustr.

SOLER I BONET, Josep (1994): *Les construccions de pedra seca a la comarca del Bages*. Manresa: Centre d'Estudis del Bages. 64 pàgines.

SOLER I BONET, Josep Maria (2000). Les "barraques de vinya" a la comarca del Bages dins *Pedra seca. Monogràfic del Butlletí [l'edat mitjana]* editat pel Cercle d'Investigació i Documentació Medieval de Catalunya. p. 12-14

**M. Dolors Moreno
Claudi Perarnau**

Associació Amics de Rellinars

Efectivitat i efectisme en la protecció de la pedra seca

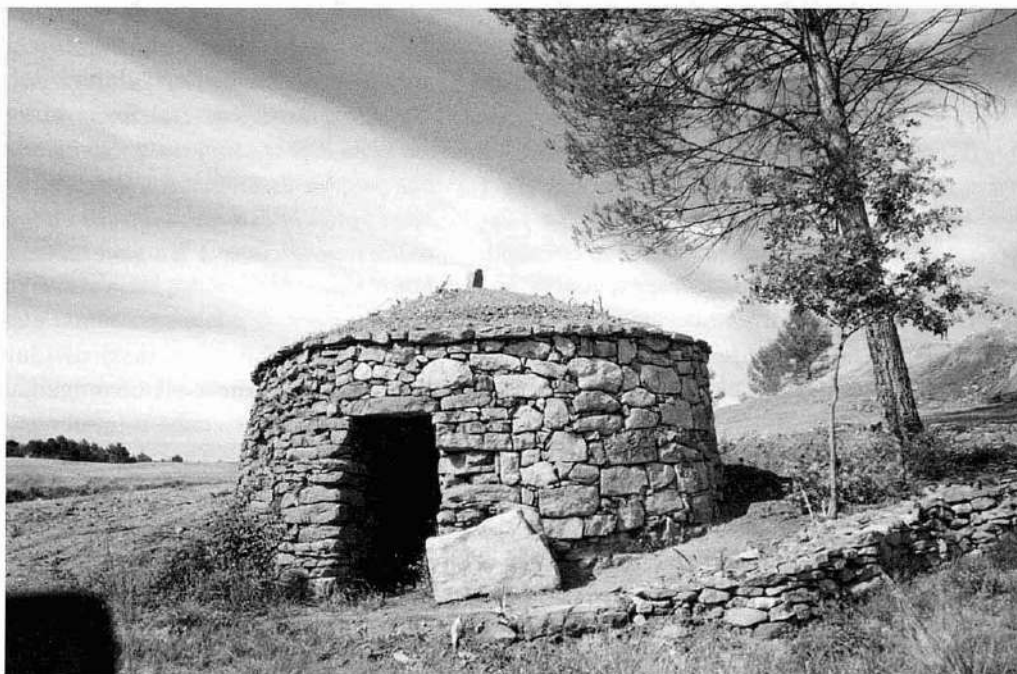
Joan-Carles Alay
Maria Carbajales

Antecedents

En el marc del IV Congrés Internacional de Construcció de Pedra en Sec, celebrat a Mallorca l'any 1994, aquesta mateixa Comissió de Patrimoni SCA¹ va presentar una comunicació sobre la seva protecció². Aleshores es va fer especial incidència en els aspectes legals. En les conclusions es considerava bàsica la necessitat de potenciar el reconeixement legal i la conscienciació social envers las construccions en pedra seca. També es destacava la necessitat dels inventaris i d'adoptar mesures urgents de protecció i conservació.

En tot aquest temps, quasi bé 8 anys, hem verificat amb satisfacció com de manera progressiva però decidida s'ha evolucionat en la preservació d'aquest Patrimoni. Si llavors sorprenia escoltar o llegir sobre la problemàtica que ens ocupa, ara és tot el contrari. Les pautes assenyalades apareixen cada vegada més sovint en una bibliografia especialitzada que augmenta dia a dia. La mateixa celebració d'aquesta Trobada ja és prou significativa.

Catalogar i inventariar són eines bàsiques sobre les que estructurar una protecció efectiva. Com ja es va dir a Mallorca, per protegir, i protegir bé, hem de saber el que tenim, i on i com ho tenim.

Barraca rehabilitada a la propietat "Masies d'Avinyó" (Bages). Foto: J.Villaplana.

La present comunicació no és reiterar l'escrit anterior. Durant aquest període han anat sorgint iniciatives vers la protecció legal del Patrimoni en pedra seca. Basant-nos en la nostra pròpia experiència en situacions similars, tot i que plantejades en altres àmbits del Patrimoni Cultural, volem aportar un seguit de reflexions que, al nostre entendre, poden resultar il·lustratives en el ja endegat debat sobre com aconseguir una protecció legal efectiva.

Abans, però, cal deixar ben delimitada la matèria que ens ocuparà:

- Centrarem els plantejaments a l'espai geogràfic català.
- En conseqüència, limitarem l'anàlisi a la legislació sobre Patrimoni Cultural que afecta a Catalunya.
- L'objecte d'estudi són únicament les construccions elaborades en la tecnologia de la pedra seca "micro-lítica" i, en essència, amb les característiques proposades en el seu moment per Antoni Alomar³.

Per considerar les construccions en pedra seca béns culturals a efectes le-

gals, creiem imprescindible emmarcar-les conceptualment i en les categoritzacions que les Lleis estableixen.

Les construccions en pedra seca com a béns culturals

La recerca d'una conceptualització legal ens porta fins la Llei 2/1993 de Foment i Protecció de la Cultura Popular i Tradicional i de l'Associacionisme cultural (DOGC⁴ núm. 1719). Aquesta, emmarca les mesures de protecció, difusió i foment envers la cultura popular i tradicional, definint-la com *"el conjunt de les manifestacions de la memòria i de la vida col·lectives de Catalunya, tant passades com presents."*

Reconeix per tant, com a àmbit d'actuació d'aquesta llei, la cultura en el sentit antropològic del terme, donant una rellevància excepcional a les manifestacions quotidianes del fer i sentit d'una col·lectivitat. Així a l'article 2.2 inclou dins del citat concepte de cultura el següent :

"(...) el conjunt de manifestacions culturals, tant materials com immaterials, com són les festes i els costums, la música i els instruments, els balls i les representacions, les tradicions festives, les creacions literàries, les tècniques i els oficis i totes les altres manifestacions que tenen caràcter popular (...)".

En referència a la temàtica d'aquesta Trobada, la Llei reconeix explícitament dins del patrimoni etnològic (article 5.1.a):

"Els immobles i les instal·lacions emprats consuetudinàriament a Catalunya les característiques arquitectòniques dels quals siguin representatives de formes tradicionals"

Les barraques juntament amb els marges, camins, forns i la resta de elements arquitectònics de pedra seca, compleixen les dues característiques esmentades a la definició. És indiscutible el fet que les construccions de pe-

dra seca van ser utilitzades de forma habitual, fins no fa pas gaire, a la vida quotidiana de la població rural. Les seves funcions possibilitaven des de les estructures més senzilles fins a les més complexes. Pel que fa referència a la tècnica constructiva, ens trobem davant un saber popular que es transmet generacionalment, les arrels del qual es trobarien ja a les construccions neolítiques.

Per la seva banda la Llei 9/1993 del Patrimoni Cultural Català (DOG núm. 1807), en el seu article 1.2, facilita un ampli concepte del patrimoni cultural català:

"(...) és integrat per tots els béns mobles o immobles relacionats amb la història i la cultura de Catalunya que per llur valor històric, artístic, arquitectònic, arqueològic, paleontològic, etnològic, documental, bibliogràfic, científic o tècnic mereixen una protecció i una defensa especials, de manera que puguin ésser gaudits pels ciutadans i puguin ésser transmesos en les millors condicions a les generacions futures"

L'article 7.2.e de la mateixa Llei 9/1993, al classificar els béns immobles, defineix les zones d'interès etnològic com:

"conjunt de vestigis, que poden incloure intervencions en el paisatge natural, edificis i instal·lacions, que contenen en llurs si elements constitutius del patrimoni etnològic de Catalunya"

Atenent doncs als conceptes marcats per la legislació sectorial vigent, les construccions en pedra seca poden considerar-se part integrant del patrimoni cultural català. Com a tals, han de ser protegides d'acord estableix la pròpia legislació.

La protecció legal de les construccions en pedra seca

Per a protegir legalment les construccions en pedra seca, cal referir-se a l'esmentada Llei 9/1993 del Patrimoni Cultural Català.

Fóra de discussió la naturalesa immoble de les construccions en pedra seca, tres són les categories de protecció que la legislació estableix: Béns culturals d'interès nacional, Béns catalogats i els restants béns integrants del patrimoni cultural.

Les dues primeres són ara per ara les més efectives, en quant drets i obligacions que comporten. La competència per declarar els Béns culturals d'interès nacional (BCIN's) correspon a la Generalitat, mentre que la dels catalogats als Ajuntaments -declarant-los Béns Culturals d'Interès Local (BCIL's)-. Per assolir una d'aquestes categories s'han de seguir un dels dos procediments de declaració factibles: per ministeri legal o expedient de declaració.

Per entendre'ns les dues opcions en la pràctica faciliten el que es puguin declarar tot un conjunt de béns a la vegada (ministeri legal) o singularitzadament (expedient). Cal aturar-nos en cada una per veure avantatges i inconvenients per elegir la que més ens convé n'aquest propòsit.

Inefectivitat de les declaracions massives existents

Pel mecanisme de declaració tècnicament anomenat per ministeri legal, un bé o un conjunt de béns patrimonials -com acostuma a ser al utilitzar aquesta opció-, assoleixen directament una determinada categoria de protecció legal, al disposar-ho una norma jurídica (un Decret o Llei) sense seguir cap més tipus de procediment.

En principi, aquest sistema sembla el millor. Pels aferrissats defensors del Patrimoni queda tot protegit de cop, per l'administració resulta un extraordinari estalvi de les gestions que impliquen les declaracions singularitzades. Malgrat l'aparença, la pràctica ens ha demostrat -tan a uns com altres- tot el contrari.

Ara per ara, només tenim experiències amb béns immobles declarats com a BCIN's. A Catalunya, estan així protegits els "castells" (des de l'any 1949), les "pedres heràldiques, creus de terme i similars" (des de l'any 1963) i les "coves, abrics i indrets que

contenen manifestacions d'art rupestre" (des de l'any 1985).

Només caldria referir-se a una mostra significativa d'aquests elements, protegits tots ells amb la màxima categoria possible des de fa anys, per verificar el seu estat actual i ens adonàrem de la manca d'efectivitat⁵. En altres Jornades hem analitzat les probables causes⁶ que podem sintetitzar en:

- Falta d'un concepte clar. En cap d'aquestes declaracions existents fins avui s'han definit els elements objecte de protecció. Es limiten a esmentar "castells" o "manifestacions d'art rupestre", sense més detalls. L'ampli ventall de possibilitats que ofereixen aquests conceptes impedeixen en la pràctica la concreció dels béns que hi han d'estar inclosos.
- Falta de delimitació dels elements. El desconeixement dels seus límits exactes —diferents en cada bé cultural— comporta en alguns casos no pocs problemes d'ordre urbanístic.
- Falta d'entorn de protecció. La mateixa problemàtica plantejada per la falta de delimitació però exagerada, doncs afecta a tots i no només a alguns del béns.
- Càrrega administrativa. El que semblava d'inici un estalvi es converteix en extraordinària despesa, tot i que sigui en esforços. Per exemple, la manca de concepte no permet mai acabar els inventaris. També la falta de delimitació dels propis béns i el seu entorn acaba generant quasi més burocràcia que els expedients singularitzats.

En la pràctica doncs, el caràcter extraordinàriament genèric de les declaracions per ministeri legal les han fet inefectives. L'aparença inicial s'ha desfet en un miratge efectista.

L'èxit de les declaracions particularitzades

Un bé cultural també pot assolir una categoria de protecció legal, seguint el procediment de l'expedient de declaració.

Aquest procés requereix la incoació

prèvia d'un expedient, iniciat d'ofici per l'administració o per instància de qualsevol persona física o jurídica. La incoació de l'expedient comporta l'aplicació immediata i provisional del règim de protecció establert per la categoria que es pretén assolir.

Durant la instrucció de l'expedient cal donar audiència als interessats i obrir un període d'informació pública per facilitar les possibles alegacions. Han de constar-hi, si escau, informes històrics, arquitectònics, arqueològics i artístics, acompanyats d'una completa documentació gràfica, a més d'un informe sobre l'estat de conservació del bé.

En cas de ser finalment declarat, han de quedar clara la descripció, la delimitació —tant del propi bé com de l'entorn—, l'ús a què sigui destinat —per tal de no resultar-hi incompatible— i també pot incloure la determinació dels criteris bàsics que haurien de regir en cas de tenir que intervenir sobre el mateix (restauració, rehabilitació,...).

Tot i que aquest procediment el trobarem descrit a la Llei 9/1993 del Patrimoni Cultural Català en referència al BCIN's, les pautes assenyalades poden també considerar-se vàlides en el cas dels BCIL's. En aquest darrer cas, lògicament, el procediment formal resulta més senzill.

Malgrat les gestions i temps que comporta, aquest procediment de declaració per expedient és el que en l'actualitat gaudeix de més acceptació. La tramitació, que sembla no deixar cap detall per verificar —al menys en teoria—, proporciona més garanties tècniques i seguretat jurídica als ciutadans implicats.

Sobre les categories (BCIN i BCIL) i els seus drets i obligacions ja ens referíem en l'anterior Comunicació esmentada del Congrés de Mallorca. No reiterarem, una vegada més, el ja publicat però sí en la importància de que els béns culturals assoleixin una de les esmentades categories.

Disposar d'aquest reconeixement legal implica el compromís de l'administració vers la seva preservació. Compromís que de no portar-se a terme pot ser exigít pels ciutadans, en raó de l'acció popular prevista en l'article 5 de la Llei 9/1993 del Patrimoni

Cultural Català. En aquest sentit, la Ley 30/1992 sobre Règim Jurídic de les Administracions Públiques i del Procediment Administratiu Comú (BOE núm. 285 de 27.11.1992)⁷ preveu les corresponents accions. També, segons les circumstàncies, l'incompliment d'aquests deure⁸ pot arribar a considerar-se delictiu d'acord amb el tipificat en el Codi Penal (Ley Orgànica 10/1995, BOE núm. 281 de 24.11.1995).

Sobre la base desenvolupada, passem a exposar la que podria ser —sempre al nostre entendre— la opció més realista i efectiva per protegir legalment el Patrimoni en pedra seca.

Una solució factible: els BCIL's

Per una proposta veritablement efectiva, considerem diferents factors a tenir en compte:

- L'actual panorama legislatiu, que sintèticament acabem d'exposar.
- L'estat dels inventaris relatius a les construccions de pedra seca.
- L'actual consciència del conjunt de la societat vers aquest Patrimoni.

Probablement en hi ha d'altres. Tot i així, amb aquests tres, hores d'ara ens sembla agosarat intentar una declaració massiva a nivell de BCIN. De fet, significaria una declaració per ministeri legal amb els probables resultats que ens han patentitzat les experiències en aquest sentit.

Si els inventaris estiguessin en una fase més avançada, com s'espera arrel d'aquesta Trobada, tindríem criteris coherents per sol·licitar incoacions d'expedients de declaració a favor de determinades construccions en pedra seca com a BCIN. A no ser que en hi hagi alguna veritablement rellevant, seria millor esperar a tenir més enllestits els inventaris per intentar la incoació d'expedients de declaració en aquesta categoria.

Molt més factible i realista creiem l'opció dels BCIL's. Fins avui no tenim coneixement de que en hi hagi a cap municipi. L'any 1994, des d'aquesta mateixa Comissió de Patrimoni SCA, va sol·licitar-se la incoació

d'expedient a favor de les construccions de pedra seca de Molins de Rei (Baix Llobregat)⁹. Malgrat les gestions efectuades i informacions publicades¹⁰, conforme ens han confirmat en l'Ajuntament, mai es va arribar a incoar¹¹.

També hi ha notícies d'un nou intent a Torroella de Montgrí (Baix Empordà)¹² on, segons es desprèn de les informacions facilitades pel Consistori, l'expedient està ja incoat¹³.

D'acord amb l'article 17 de la ja reiterada Llei del Patrimoni Cultural Català, la competència per a la declaració dels BCIL's correspon al ple de l'ajuntament, en els municipis de més de cinc mil habitants, i al ple del consell comarcal, en els de fins a cinc mil habitants.

Com en els BCIN's, es requereix la incoació prèvia d'un expedient, iniciat d'ofici per la pròpia administració o bé a instància de qualsevol persona física o jurídica. Per fer-ho només cal enregistrar una instància o sol·licitud.

Fins ara, tot i el temps transcorregut, encara no ha estat desenvolupada reglamentàriament aquesta part de la Llei¹⁴ i, per tant, no es pot donar referència exacta del procediment. Com no pot variar excessivament sobre el previst pels BCIN's, ens fixarem amb el seu procediment—més desenvolupat en la Llei—per explicar-ho.

Així, l'acord de no incoació ha d'ésser motivat. De no especificar plaç, el màxim del que disposar l'Administració per incoar o no és de tres mesos. La legislació administrativa preveu els corresponents recursos en cas de que les persones que ho han sol·licitat no estiguin conformes amb l'acord.

En cas d'incoar-se, la tramitació del corresponent expedient administratiu ha d'incloure un Informe favorable d'un tècnic en patrimoni cultural. En aquest document o altres Informes complementaris que l'Administració instructora consideri adients ha de constar, fonamentalment, la descripció exacta del bé, la delimitació de l'entorn—si escau—, documentació gràfica i topogràfica, les dades històrico-artístiques i l'estat de conservació.

En la instrucció de l'expedient cal donar audiència a tots els interessats,

especialment als titulars dels drets reals que resultin implicats (propietaris, llogaters, usufructuaris,...), i obrir un període d'informació pública on tot hom pugui presentar les alegacions que consideri oportunes.

En el cas dels BCIN's el termini de resolució és de divuit mesos a comptar de la data en què s'ha incoat l'expedient. En els BCIL's considerem que no es perllongarà tant.

L'acord de declaració—adoptat al ple del ajuntament o del consell comarcal, segons correspongui—ha d'ésser comunicat al Departament de Cultura, perquè en faci la inscripció en el Catàleg del Patrimoni Cultural Català. Únicament pot deixar-se sense efecte si se segueix el mateix procediment prescrit per a la declaració i amb l'informe favorable previ del Departament de Cultura.

A partir d'aquest moment, el bé cultural subjecte de declaració queda legalment protegit amb la categoria de Bé Cultural d'Interès Local. Si el desenvolupament reglamentari de la Llei de Patrimoni Cultural, encara pendent, no estipula un altra cosa, la protecció dels BCIL's es concretarà en els corresponents Plans Generals d'Ordenació Urbana municipals.

En el marc d'aquests Plans Generals se instrumentalitzen els anomenats Plans Especials de Protecció del Patrimoni, on es defineixen els diferents nivells, criteris i mesures que s'han d'adoptar per la correcta gestió dels béns catalogats. La legislació urbanística, com la de Patrimoni, permet l'acció popular i en cas de no estar d'acord amb el tractament que es dona als BCIL's per part de l'Ajuntament, sempre és possible gestionar les corresponents reclamacions.

Camí de l'efectivitat: una proposta

Per l'exposat, considerem que per aconseguir una protecció efectiva d'aquest Patrimoni hauríem d'encaminar els nostres esforços dins l'actual marc legislatiu. I n'aquest sentit, per a començar, creiem que la millor opció són les declaracions com a Béns d'Interès Local.

La nostra proposta comporta, sens

dubte, la necessitat d'un treball col·lectiu important, unificant potencialitats per:

- Elaborar un llistat dels elements més destacats de construcció en pedra seca.
- Procedir als tràmits de sol·licitud d'incoació dels seus corresponents expedients de declaració com a BCIL's, davant les administracions competents (ajuntaments o consells comarcals).
- Fer un seguiment exhaustiu del procediment per aconseguir l'objectiu.
- Una vegada declarats, verificar l'acompliment dels termes de la declaració.

Donades les particularitats de les construccions que ens ocupen, tot i que en principi som partidaris de gestionar declaracions particularitzades, no descartem la possibilitat d'incorporar un conjunt d'elements en una mateixa sol·licitud. En efecte, hi ha municipis amb un paisatge configurat per aquests tipus de construccions i on seria difícil la singularització sense perdre el valor que els identifica. Per no caure en les problemàtiques que, com hem exposat, es plantegen en les declaracions massives seria imprescindible—per aquests casos excepcionals—que les propostes de declaració estiguessin conformades per conjunts ben definits i limitats.

La línia de treball proposada ja ha demostrat la seva eficàcia en la preservació del Patrimoni. L'any 1994 l'Associació del Museu de la Tècnica i la Ciència i l'Arqueologia Industrial, amb seu a Terrassa (Vallès Occidental), va iniciar la tasca de protegir les 75 construccions—ampliades fins a 100 l'any 1998—vinculades a la època industrial que va considerar més rellevants:

- El primer pas, vers el seu objectiu, va ser elaborar un inventari d'aquestes edificacions, per conèixer el Patrimoni Industrial Català i triar singularitzadament els elements més rellevants del mateix.
- El segon pas—en el marc d'una important campanya de difusió—, ges-

tionar l'incoació dels expedients per la declaració de les esmentades construccions com a BCIN's.

Els resultats encara no han estat publicats, però hem tingut accés als mateixos per comunicació directa¹⁵. Valorem de molt positiva aquesta línia de treball com a punt de partida per la preservació d'aquest Patrimoni, demostrant que aquest camí és realment eficaç per aconseguir la meta de tots els aquí reunits: la preservació real del Patrimoni. De les 100 construccions presentades, considerades com les més destacades del Patrimoni Industrial Català per declarar-les en la categoria de BCIN, unes 30 han assolit aquesta categorització jurídica, que compromet a la administració envers la seva conservació.

Els paral·lelismes entre el patrimoni industrial i el de pedra seca son innegables.

- Caràcter utilitari: les construccions de pedra seca i les industrials son eminentment pràctiques, fetes per adaptar-se a les necessitats productives d'un grup. Això fa que no estiguin pensades des de un punt de vista artístic, encara que poden contenir elements de gran bellesa.
- Recent construcció: tot i que hem assenyalat l'antiguitat de la tècnica de pedra seca, la majoria de construccions han estat fetes o refetes al segle XX o finals del XIX. En termes històrics i arqueològics, son recents.
- La no consideració com a bens patrimonials, tant pels especialistes en aquest camp com pel públic en general, fins fa alguns anys. Creiem que aquesta situació es una conseqüència de les dues característiques assenyalades, i això ha dificultat i dificulta la seva preservació, tant les actuacions de les administracions com dels ciutadans.

És per aquest darrer motiu, que considerem bàsic que paral·lelament als esforços per aconseguir el reconeixement legal per aquest Patrimoni, és indispensable treballar a l'àmbit de la difusió i la dinamització. Des de fa anys particulars i associacions ja ho han es-

tat fent i més recentment s'han afegit museus i ajuntaments¹⁶. La preservació del Patrimoni només té sentit si els veritables propietaris d'aquest, tots els ciutadans i ciutadanes, poden conèixer-li i gaudir-ne.

Bibliografia

- ALAY, JC i OLIVE, MC (1994), "El valor de un patrimonio ignorado: la arquitectura rural de piedra en seco" a *Boletín de Hispania Nostra*. Núm. 65-66, pàg. 13. Madrid.
- ALAY, JC i OLIVE, MC (1997), "Dels dòlmens als marges de pagès: un patrimoni per a protegir" a *La Pedra en Sec. Obra, Paisatge i Patrimoni. IV Congrés Internac. Constr. Pedra Sec. Mallorca del 28-30/09/1994*. Consell Insular-Fodesma. Pàgs. 501-511. Palma de Mallorca.
- ALAY, JC (En premsa), "Les declaracions per ministeri legal: teoria i realitat". Comunicació presentada a les Terceres Jornades de Patrimoni Cultural i Societat. Premià de Mar, 1997.
- ALOMAR A (1997), "La tecnologia de la pedra seca. La qüestió de la definició i propostes en relació al lèxic i la tipologia" a *La Pedra en Sec. Obra, Paisatge i Patrimoni. IV Congrés Internac. Constr. Pedra Sec. Mallorca del 28-30/09/1994*. Consell Insular-Fodesma. Pàgs. 21-33. Palma de Mallorca.
- BERGADA, E (1986), *Antigues cabanes i altres construccions de pedra col·locada en sec*. Museu Municipal de Molins de Rei. Monografia núm. 8. 56 pàgs. Molins de Rei.
- BERGADA, E (2002), "Les construccions de pedra seca, un patrimoni que es perd" a *Pedra Seca* núm.2. Patronat de Sant Galderic. Pàgs. 8-9. Barcelona.
- BERNAT, A (2000), "Unes propostes de treball" a *Pedra Seca. Monogràfic del Butlletí L'Edat Mitjana* núm.19. Cidomcat. Pàgs. 8-9. Barcelona.
- BERNAT, A (2001), "Un exemple a imitar: Relinars del Vallès" a *Pedra Seca* núm.1. Patronat de Sant Galderic. Pàgs. 8-9. Barcelona.
- BOVE, M (2002), "Santa Oliva, pedra a pedra" a *Pedra Seca* núm.2. Patronat de Sant Galderic. Pàgs. 4-5. Barcelona.
- CATALA, J (2000), "Que vol la campanya de recollida de signatures?". Entrevista a N'Agustí Esteve i Orozco de Nàjar, president del Patronat de Sant Galderic, a *Pedra Seca. Monogràfic del Butlletí L'Edat Mitjana* núm.19. Cidomcat. Pàg. 10. Barcelona.
- MENENDEZ, FX (1999), "Municipi i patrimoni cultural. Drets i deures dels ajuntaments a la llum de la Llei de Patrimoni Cultural de Catalunya de 1993" a *Segones Jornades de Patrimoni Cultural i Societat*. AECC-La Comarcal Edicions. Pàgs. 125-144. Argentona.
- ROVIRAS, A (2002), "L'activitat tradicional al massís del Montgrí, un projecte integral de catalogació, protecció, millora i difusió de l'arquitectura de la pedra seca" a *Pedra Seca* núm.2. Patronat de Sant Galderic. Pàgs. 14-15. Barcelona.
- VVAA (2002), "Editorial" a *Pedra Seca* núm.2. Patronat de Sant Galderic. Pàg. 2. Barcelona.

Notes

1. La Societat Catalana d'Arqueologia (SCA) es va constituir l'any 1983 a partir de l'existent "Grup de Col·laboradors del Institut de Prehistòria i Arqueologia de la Diputació de Barcelona". En l'actualitat és una entitat cultural, independent, sense afany de lucre que compta amb uns 700 socis. La seva "Comissió de Patrimoni", va començar a operar com a tal a partir de 1985.
2. ALAY, JC i OLIVE, MC (1997)
3. ALOMAR, A (1997)
4. DOGC: Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya
5. A tall d'exemple, hores d'ara el Govern encara no disposa de la relació dels castells catalans a protegir quan la Llei 9/1993 estableix un termini de tres anys -han transcorregut quasi deu anys-. També, aquest darrer mes de desembre de 2001 es va desestimar en el Parlament una Proposta No de Llei, per la que es pretenia posar terminis i pressupost per fer factible la tècnica protecció de les manifestacions d'art rupestre.
6. ALAY, JC (En premsa).
7. Llei parcialment modificada per la Llei 4/1999 (BOE núm.12 de 14.01.1999).
8. Deure exigit en l'article 46 de la Constitució.
9. ALAY, JC i OLIVE, MC (1994). Pàgs.506-507.
10. VVAA (2002).
11. Gestió telefònica efectuada el 14 de maig de 2002.
12. ROVIRAS, A (2002).
13. Gestió telefònica efectuada el 15 de maig de 2002.
14. Aquest passat mes de febrer de 2002 la Direcció General del Patrimoni Cultural va comunicar que està ja en tràmit el corresponent Decret de desenvolupament.
15. Informació facilitada en gestió telefònica del 13 de maig de 2002.
16. BERNAT, A (2000 i 2001). BOVE, M (2002). ROVIRAS, A (2002),...

Joan-Carles Alay
Maria Carbajales

Membres de la Societat Catalana d'Arqueologia

Inventari de les cabanes de la comarca de les Garrigues

Josep Preixens i Llevadot

La comarca de les Garrigues la trobem sembrada de construccions de pedra seca, ja siguin cabanes de volta, aljubs, recers etc. Aquest tresor arquitectònic es troba en seriós perill de desaparèixer degut a l'estat de deixadesa en que es troba.

Fèlix Martín pioner de l'estudi d'aquestes construccions i mestre dels que em continuat la seva tasca a la nostra comarca, ens alertà d'aquest perill, en el seu estudi publicat amb el títol de Construccions de pedra seca a la comarca de les Garrigues, on recomanava la confecció d'un inventari que dones una visió global d'aquest patrimoni, punt de partença imprescindible per emprendre altres iniciatives de conservació, estudi i salvament si s'escau.

Compartint plenament aquest punt de vista, vaig decidir tirar endavant aquest inventari, tot recordant el primer record que tinc d'una cabana quan durant la meua infantesa trobant-me al seu interior contemplant embadalit la magnificència de la seva volta, no em podia avindre de com es podien sostenir les pedres sense el suport de cap biga.

Al fer-me gran em sentia compungit cada cop que veia una cabana arraconada en una finca sense que ningú li prestés la mes mínima atenció. Per això l'idea d'un inventari em semblà del tot adient.

Inventariar una comarca es una

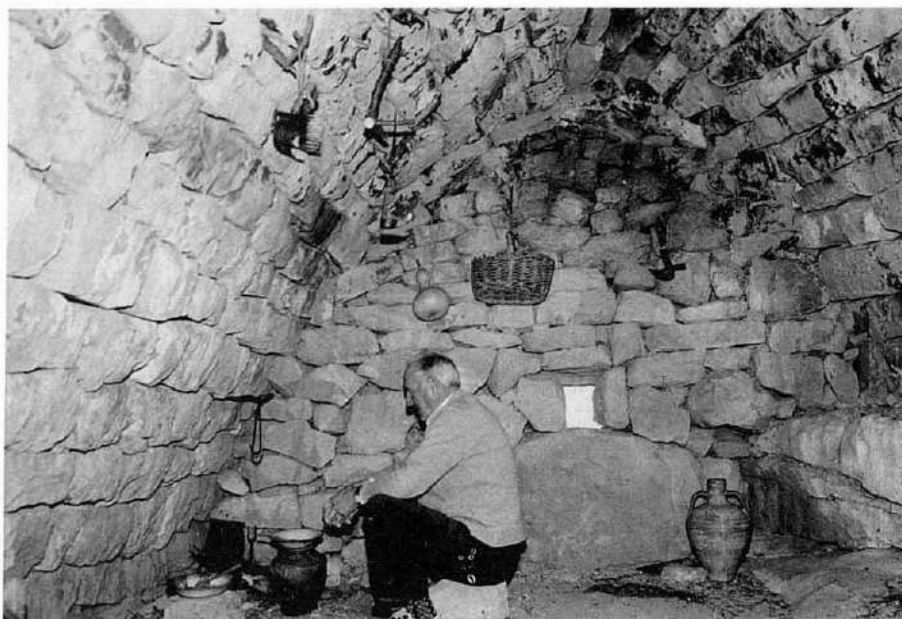

Escolars plantant lliris al sostre d'una cabana.

feina molt laboriosa i necessita una planificació, per tant havia de conèixer els problemes en que em trobaria ja que s'hi començava no volia deixar la feina a mig fer, també havia de tenir clar quin tipus d'inventari s'havia de fer.

En el nostre cas, conscient que trobaria cabanes a punt d'ensorrar-se de

les quals era bo que quedés material gràfic, vaig dissenyar una fitxa que inclogués fotografies tant de l'exterior com de l'interior, dades de situació i localització com són, el nom del municipi, el de la partida i el del propietari, les medicions pertinents tant interiors com exteriors, ressaltant els detalls que consideréssim d'interès.

Interior d'una cabana.

Com no tenia notícies de cap inventari d'aquestes característiques i desconeixia les dificultats que trobaria en la seva elaboració, vaig decidir que res millor que la pròpia experiència, començaria inventariant una població en aquest cas Juncosa de les Garrigues el poble on vaig néixer i l'experiència aquí adquirida em diria s'hi era plausible continuar la tasca a tota la comarca o no.

Al poble hi viuen uns 600 habitants i el seu terme municipal el segon en extensió de la comarca té 76,58 km², acompanyat del meu pare, bon coneixedor del terme, vam emprendre la tasca, prenent bona nota dels contratemps que anaven sortint. El principal va ser la seva localització, ja que les cabanes al estar tant integrades al seu entorn són difícils de trobar.

Vam inventariar unes 70 cabanes, amb l'experiència adquirida vaig poder planificar l'inventari de tota la comarca.

Factors que vaig tenir presents al planificar l'inventari

En primer lloc necessitaria un bon guia de cada terme a inventariar.

Es aconsellable comptar amb 2 càmeres fotogràfiques provistes d'un gran angular de 20 o 24 mm. Ja que

l'interior de les cabanes es reduït i no hi ha lloc per fotografiar-lo amb condicions, 2 càmeres ens permetrà fer fotografies i diapositives.

Una camera filmadora ens permetrà filmar els exemplars més destacats.

Per saber l'orientació correcta d'una cabana ens farà falta una brúixola.

Si tenim un G.P.S. podrem donar les coordenades exactes de la seva situació.

Un ordinador portàtil ens permetrà elaborar la fitxa al moment. Si no en disposem, als treballs de camp es recomanable utilitzar una còpia de les fitxes per tal de no deixar-nos cap dada.

Un metre de cinta d'uns 20 m d'extensió ens anirà bé, ja que moltes cabanes tenen una longitud de façana de més de 10 m.

Uns bons prismàtics ens facilitaran la tasca de localitzar les cabanes quan anem sols sense la companyia d'un guia que ens hi porti. Si cerquem les cabanes sols i no coneixem el seu emplaçament, em d'anar en direcció nord, ja que al estar les cabanes en la seva majoria orientades al sud, ens ope-garem la seva façana de cara, que en molts casos es l'únic que les identifica com una construcció feta per l'home.

En les sortides va bé portar un bastó amb un dels extrems poc gruixut, que

a més d'ajudar-nos a fer el camí, ens permetrà abastar amb la cinta mètrica el sostre de la cabana per prendre la corresponent medició.

També es una bona cosa portar un bon mapa del terme que treballem per anar marcant la situació de cada cabana.

Si em de fer varies còpies d'una mateixa fotografia, ens sortirà a conte repetir la mateixa fotografia in situ ja que ens estalviarem la feina de triar el negatiu portar-los a la tenda i recollir les fotografies amb el perill de que ens n'hi perdin algun com m'ha passat en més d'una ocasió.

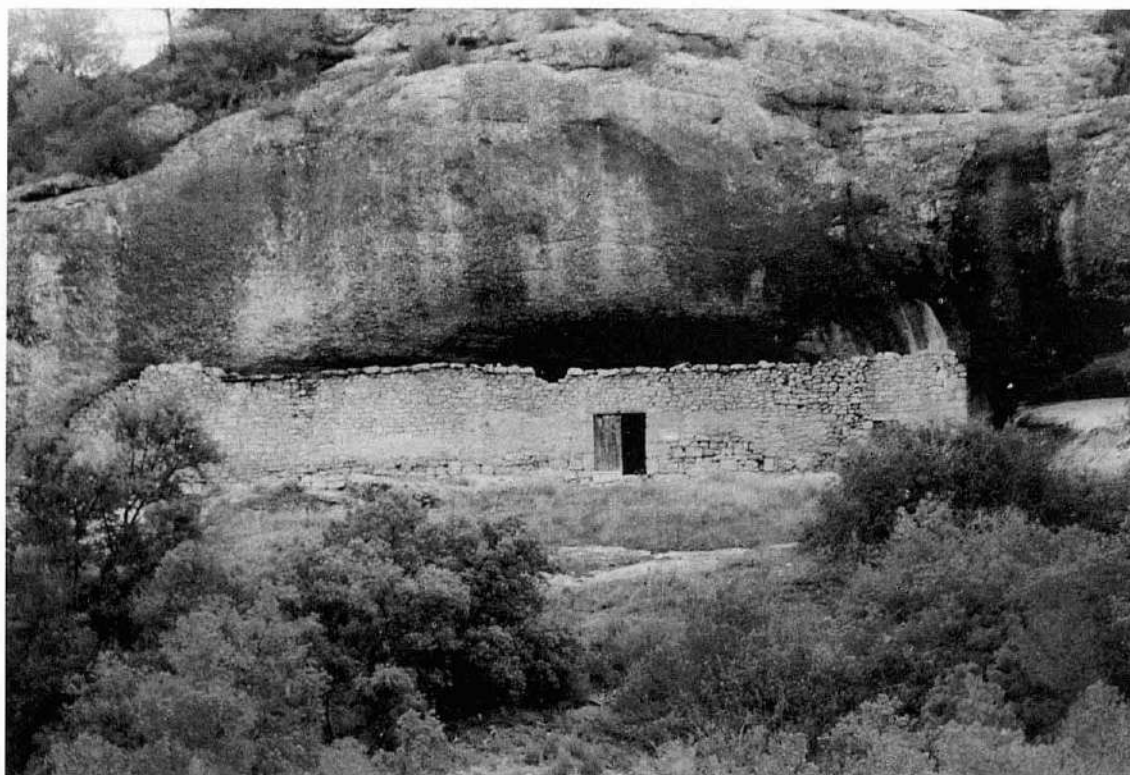
Un cop vaig tenir la certesa que tindria molta més feina del que pensava en un principi i que les despeses serien quantioses, vaig decidir cercar la col·laboració del Consell Comarcal, a canvi l'inventari quedaria dipositat a la seva seu, el Consell s'hi va avenir i a través d'ell vam aconseguir ajuda del CIRIT.

També vaig contactar amb Fèlix Martín estudiós d'aquestes construccions, que a més d'encoratjar-me a tirar endavant l'inventari en va oferir una impagable col·laboració.

La comarca de les Garrigues està constituïda per 24 poblacions amb una extensió de 799,71 km², d'orografia molt accidentada que dificulta la localització d'aquestes construccions tant integrades al seu entorn, també vam treballar la part garriguenca del Segrià.

Ja contant amb el suport del Consell Comarcal, el primer pas va ser enviar una carta a tots els ajuntaments de la comarca, posant-los al corrent de la nostra intenció i demanant-los que ens facilitessin un guia coneixedor del terme municipal, a canvi, deixaríem a l'ajuntament una còpia de les fitxes de les cabanes del municipi. Anar acompanyat d'un guia de la població fa que els pagesos no recelin al veure un desconegut rondant pel camp de cultiu.

La majoria dels ajuntaments van col·laborar i en els casos que no fou així, vam contactar directament amb algun particular amant d'aquestes construccions, que ens acompanyava o bé ens marcava la situació de les cabanes en un plànol, per aquests casos utilitzàvem un model escala 1:5000 de l'Institut Cartogràfic de la Generalitat

Balma murada.

de Catalunya, molt detallat, però també molt car ja que per abastar un terme municipal sencer necessitem 5 o 6 mapes.

Treballar sobre plànols a la comarca de les Garrigues si no disposem d'un 4x4 com era el nostre cas, es molt difícil, ja que molts camins sols son transitables per als tractors, i les llargues caminades camp a traves, saltant marges, suportant les inclemències del temps i carregats amb els estris fotogràfics i de medicació no ens les traurà ningú, per això em d'anar carregats sols amb el material imprescindible.

Quan per un mitjà o un altre acabàvem l'inventari d'una població, es mirava de fer-hi una exposició fotogràfica de les cabanes inventariades al seu terme, si algun veí no trobava la seva entre les exposades, ens ho feia saber i d'aquesta manera localitzàvem aquelles que per un motiu o un altre ens havien passat per alt. També

Es van fer xerrades i passis de diapositives per tal de sensibilitzar la gent de la necessitat de preservar aquest patrimoni.

De les exposicions fotogràfiques ens vam reservar les fotografies dels diferents estils i dels exemplars més

destacats de la comarca (unes 200 fotografies tamany 20x30) que resten a la disposició de qui tingui interès en exposar-les.

En aquest moment l'inventari consta de més de 1.000 fitxes, s'han fet prop de 6.000 fotografies i unes 3.000 diapositives, em utilitzat 165 rodets fotogràfics, uns 150 paquets de piles per al flash de les cameres fotogràfiques, benzina pel cotxe que amb cinc anys de vida el vaig haver de canviar atrotinat de fer-lo circular per camins intransitables, i em perdut el conte de les hores emprades robades a la convivència familiar, em de dir que econòmicament em recuperat mitjançant subvencions un de cada deu euros gastats. En contrapartida queda el goig del treball fet i el conèixer tots els racons de la nostra comarca.

El cost d'un inventari d'aquesta envergadura àuria d'assolir-lo íntegrament l'administració ja que es l'encarregada de vetllar per tot el patrimoni del nostre país.

En l'inventari ens vam centrar en les cabanes, però també i vam incloure els aljubs i les balmes murades que vam considerar d'interès.

A la comarca de les garrigues vam

trobar cabanes amb 8 estils diferents de coberta, predominant les de volta de canó amb un 80,73 % del total.

Volta de canó	80,73 %
Volta apuntada	7,86 %
Volta plana	1,90 %
Coberta de falsa cúpula	2,41 %
Coberta per eliminació d'angles	2,21 %
Coberta de lloses	3,46 %
Coberta d'arc i lloses	0,13 %
Coberta amb jàsseres i lloses	0,13 %
* Altres	1,52 %

* Cabanes que al trobar-les tancades no vam poder identificar el seu tipus de coberta.

L'inventari el vam iniciar l'any 1995 i no el donem per tancat ja que continuen apareixent nous exemplars no catalogats.

La cabana més gran que vam trobar a les Garrigues amb coberta de volta de canó, i 57,13 m² la vam localitzar al terme de Granyena, a la comarca del Segrià vam trobar un exemplar també cobert amb volta de canó de 200 m² de superfície interior.

Cabana amb coberta de falsa cúpula.

Data ____ / ____ / ____ Fitxa núm. ____

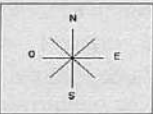
LOCALITZACIÓ

Terme municipal: _____

Partida: _____

Propietari: _____

ORIENTACIÓ

MEDICIONS INTERIORS

Amplada: _____

Llargada: _____

Alçada inici volta: _____

Alçada central: _____

Superfície interior: _____

Porta: _____

Menjadora: _____

Alçada façana: _____

Llargada façana: _____

Estat de Conservació: _____

Data de Construcció: _____

Diàmetre Interior: _____

Coordenades: _____

Nom del guia: _____

DADES ESTRUCTURALS

OBSERVACIONS

Exemple de fitxa.

A la comarca vam catalogar 181 cabanes datades, la més antiga data de l'any 1738.

El Vilosell es el poble de les Garrigues amb més densitat de cabanes, en troben 4,58 per km².

Les Borges Blanques es el poble amb més quantitat de cabanes, en vam trobar 144 exemplars.

Al terme de Puiggròs sols en vam trobar una de cabana. La cabana tipus de la comarca de les Garrigues estaria coberta amb volta de canó i donaria una superfície interior de 21 m².

En les conferències i exposicions vam poder constatar el gran desconeixement que els joves de la comarca tenien d'aquestes construccions, i com que el dia de demà seran ells els que hauran de vetllar per que no es perdi aquest patrimoni, i sols s'estima allò que es coneix, vam plantejar al Consell Comarcal de fer xerrades als alumnes dels diferents col·legis de la comarca, per tal de concienciar-los de la necessitat de preservar aquest patrimoni.

El Consell amb la col·laboració del Centre de Recursos Pedagògics de les Garrigues, va tirar endavant el projecte, es van fer xerrades als alumnes de cinquè i sisè de EGB i primer i segon d'ESO, fent-los treballar el tema mitjançant unes fitxes que havien d'omplir, portant-los a continuació per mitjà de visites guiades a veure aquestes construccions al camp, on prengueren les medicions pertinents d'una cabana i plantaren lliris a la terra del sostre per tal de compactar-la com es feia quan les cabanes estaven en us.

En aquest sentit podríem considerar la comarca de les Garrigues capdavantera, però la feina a fer encara es molta, i l'administració juntament amb els particulars em de lluitar per tal que en als nostres camps torni a lluir com cal la seva construcció més emblemàtica.

Josep Preixens i Llevadot

Amics de l'Arquitectura Popular

El programa europeu PATER.

Una metodologia de catalogació d'espais de marjades aplicable a l'entorn sudeuropeu

Alomar, G., Ferrer, I., Grimalt, M., Reynès, A. i Rodríguez, R.

L'interès pels espais marjats és cada vegada major, diversos grups treballen en la seva investigació i algunes administracions comencen a establir mesures per a la seva protecció i revalorització. El projecte PATER cofinançat per la D.G.X de la Unió Europea s'ha desenvolupat entre el 1998 i 2000 amb la finalitat de sistematitzar els treballs de catalogació dels espais marjats i intercanviar les experiències dels grups participants. Del treball conjunt n'ha sortit un model de catalogació, anàlisi i diagnòstic del patrimoni marjat aplicable a l'àmbit mediterrani. El projecte s'ha completat amb la difusió dels resultats i dels valors d'aquests indrets.

Han participat en el projecte les regions de Mallorca (Consell de Mallorca - FODESMA), Liguria (Departaments DISSGELL-DISAM-DIPTERIS, Università degli Studi di Genova) i Provence-Alpes-Côte d'Azur (Association pour le Développement Infographique en col·laboració amb la Université de Nice-Sophia-Antipolis)

El projecte PATER s'ha desenvolupat amb l'objectiu central de definir i difondre una metodologia d'anàlisi i diagnòstic del patrimoni marjat que sigui possible utilitzar en els diferents territoris mediterranis i adaptar a les diferents realitats regionals. L'esquema metodològic proposat, i que s'ha experimentat amb la catalogació d'unes zones pilot, s'exposa tot seguit:

0. Establir, a partir de les experiències de recerques anteriors de les institucions que participen en el projecte, un model provisional de fitxa de catalogació, obert a possibles modificacions que puguin sorgir durant l'anàlisi de les zones pilot.
1. Definir les zones pilot d'estudi de cada regió implicada en el projecte, amb unes condicions mínimes d'homogeneïtat.
2. Delimitar a cada àrea d'estudi les zones marjades a partir de fotointerpretació estereoscòpica d'imatges aèries actualitzades i traslladar els resultats provisionals a cartografia 1:25.000. Efectuar reconeixements de camp exhaustius per tal de verificar l'extensió marjada i definir a cadascuna d'elles unitats menors d'estudi.
3. Obtenir dades mitjançant el treball de camp per a cada unitat d'anàlisi, sobre tipologies constructives, usos actuals del terreny i estat de conservació.
4. Definir, a partir de les notes de camp i el reconeixement visual, les àrees de màxim interès patrimonial.
5. Integrar mitjançant sistemes d'informació geogràfica (GIS) els resultats obtinguts a les fases anteriors, per tal d'interrelacionar analítica i espacialment les informacions tipològiques, ambientals, d'usos del sòl i de conservació. Derivar cartografia temàtica i dissenyar ba-

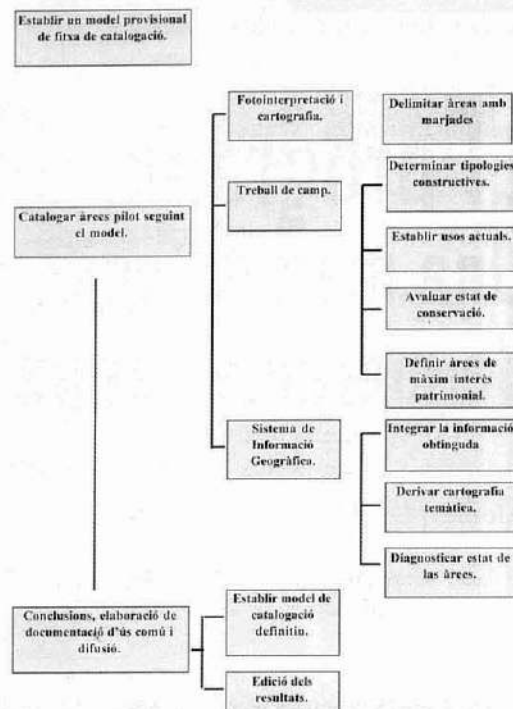
Marjada amb escala lateral al sector de la Coste, Sant Cezaire, Alps Marítims. (foto M.Grimalt)

ses de dades relacionades. Diagnosticar l'estat de les diferents àrees.

6. Intercanviar informació periòdicament i seqüencialment al llarg del desenvolupament del projecte, depurant el document inicial de treball i transferint dades i experiències.
7. Obtenir, a partir de la consecució dels objectius anteriors, catàlegs regionals, sobre els resultats dels quals s'efectuaran anàlisis d'inte-

Camps de marjades del sector de s'Estret, Alaró, Mallorca. (Foto: M.Grimalt)

rrelacions causals i de diagnòstic, utilitzant una base comuna.

8. Elaborar documentació d'ús comú i transferible a altres zones de l'àmbit mediterrani, mitjançant sistemes de comunicació en xarxa.
9. Dissenyar bases de dades d'utilització comuna entre els membres del projecte, amb part de la informació d'ús oberta i pública.
10. Editar, electrònicament i en suport bibliogràfic, els resultats obtinguts per a la difusió i transferència.

Conclusions generals

Com a resultat del treball en comú dels diferents equips participants s'han establert una sèrie de conclusions que fan referència, per una part, a la metodologia de catalogació proposada en el projecte i, per altra, a l'estat actual i a la problemàtica del patrimoni de marjades.

Una eina de catalogació comuna

El treball comú dels equips d'investigadors de les tres regions ha su-

posat un seguit d'actuacions encaminades a dissenyar una eina de catalogació aplicable a altres regions d'Europa. Aquestes accions s'han centrat en:

0. Intercanviar els coneixements de tipologies constructives i disposicions.
1. Depurar, a partir de la reflexió comuna un model de fitxa aplicable als diferents entorns.
2. Constatar les grans similituds entre les àrees estudiades, salvades tant les diferències imposades per elements del medi físic (materials, pendents) com socials i econòmiques.
3. Posar en comú diferents resultats en funció de l'escala de treball i programes de tractament de la informació utilitzats, a fi de determinar les més adients.
4. Enriquir els coneixements dels diferents equips mitjançant l'aproximació a les distintes realitats regionals que permeten les visites de camp efectuades durant les jornades de treball.
5. Comparar solucions i intervencions de l'administració i de la iniciativa

privada a cadascuna de les zones.

6. Establir un glossari terminològic, que permeti la comprensió entre els participants, ateses les dificultats derivades de la manca d'un vocabulari específic d'ús comú, així com de les varietats idiomàtiques i dialectals.
7. Solventar els problemes derivats de les diferents escales d'anàlisi i suport cartogràfic a l'abast.

Com a conclusió bàsica d'aquestes accions cal esmentar la complexitat del patrimoni de marjades que fa necessària la integració de múltiples factors, a més dels relacionats directament amb les estructures constructives, per a qualsevol estudi encaminat a la seva catalogació, anàlisi i gestió s'hagin d'integrar. Així són bàsics factors ambientals, socioculturals i d'ús.

La proposta de fitxa de catalogació del present programa ha suposat un esforç d'integració d'informació d'aquests factors, tot i que és susceptible de modificacions que integrin un major detall d'aspectes medioambientals (riscs naturals, hidrologia, climatologia i geologia).

Camps de vinyes sobre marjades. Cinqueterre, Ligúria. (Foto: Miquel Grimalt).

Per a possibles iniciatives de gestió i conservació del patrimoni de marjades, el programa Patter proposa una metodologia de catalogació prèvia a qualsevol actuació i que segueix les següents fases:

- Delimitar cartogràficament totes les àrees marjades a una escala detallada, amb l'ajut de la fotointerpretació i del treball de camp
- Elaborar cartografia temàtica sobre l'estat de conservació i els grans grups d'usos, a partir del recorregut del territori.
- Dividir el territori en un conjunt d'àrees d'anàlisi sobre les que s'estudien les característiques constructives i mediambientals generals, que es plasmen en un conjunt d'informacions contingudes al model de fitxa d'àrea.
- Analitzar detalladament uns sectors d'estudi les informacions dels quals es concreten a la fitxa de sector.
- Realitzar una diagnosi territorial d'aquestes àrees amb l'ajuda de tècniques cartogràfiques d'integració de dades.

Els sistemes d'informació geogràfica es mostren com a eines útils per a l'anàlisi i gairebé imprescindibles per a la plasmació cartogràfica dels resultats, però no poden obviar mai la tasca de treball de camp a unes escales de cartografia de detall.

El patrimoni de marjades

- Les àrees marjades constitueixen un model de paisatge construït que abasta una part molt significativa del sud del continent europeu i, per tant, qualsevol actuació sobre aquests territoris inevitablement ha de tenir en compte aquest patrimoni. De fet a les tres zones d'estudi, les àrees actualment abancala-

des ocupen una extensió molt notable del territori. Així el terme municipal d'Alaró, a Mallorca, presenta 23,63 km² (el 52,2%) de superfície marjada i a Cinqueterre (Ligúria) els municipis de Riomaggiore i Vernazza sumen 12,72 km² de marjades (56,01% dels termes). L'extrapolació d'aquests resultats al vessant mediterrani europeu permet suposar que l'ordre de magnitud de l'espai regulat amb marjades assoleix milenars de quilòmetres quadrats.

- L'interès patrimonial dels espais marjats és molt elevat, tant pels valors constructius com pels valors paisatgístics. L'anàlisi dels territoris objecte del programa ha aportat la coneixença i catalogació d'espais que poden actuar com a models tipològics en una catalogació ampliada a altres àmbits geogràfics. Alguns d'aquests espais tenen valors bàsicament paisatgístics (vinyes entre Porciano i Volastra -Ligúria-, vessants alpins de Breil-sur-Roya -Alpes Maritimes-, paratge de s'Estret -Mallorca). Altres indrets tenen valors constructius excepcionals com Can Jaumico (Mallorca) i Saint Cézaire-sur-Siagne (Alpes Maritimes).
- Els elements constructius que conformen el patrimoni marjat mediterrani són tipològicament similars, com ha quedat palès a les tres regions d'estudi, en què els elements constructius exclusius d'una determinada zona són relativament escassos. En general les estructures i els elements principals són comuns i el que varia és el seu grau d'elaboració i la seva freqüència d'aparició; aquestes diferències es poden explicar per diferents motius, com el pedreny utilitzat, la destresa dels margers, les tradicions constructives i el bagatge històric i cultural de cada regió.
- Existeix un divorci marcat entre els usos actuals dels terrenys de terrasses i aquells usos agrícoles que els eren originals. Il·lustra aquest extrem el fet que el percentatge de terrenys amb marjades que avui en dia (any 2000) mantenen una activitat agrícola productiva tan sols

abasten el 39,8% de l'àrea estudiada a Mallorca (Alaró); el 25,32% dels municipis analitzats a Ligúria (Riomaggiore i Vernazza) i el 32,87% de la superfície marjada que conforma les zones pilot dels Alps Marítimes (França).

- Els camps marjats mostren un notori grau de degradació i en conseqüència estan en perill de desaparició a curt o mig termini, encara que la intensitat d'aquest procés varia molt entre regions i dins cada una d'elles per zones. Els principals motius que s'apunten com a causa de la degradació són l'abandonament de l'ús originari i la seva substitució per aprofitaments no compatibles amb la seva conservació. Aquests usos no adaptats varien des de la reforestació o la invasió per vegetació espontània, fins a la urbanització poc respectuosa amb l'entorn. Així, a les regions estudiades, malgrat pertanyen a realitats físiques i socials no similars, el percentatge de marjades que estan en mal estat de conservació és prou significatiu: un 34,7% a Alaró (Mallorca); un 67,77% a Riomaggiore i Vernazza (Ligúria) i un 58,46% a les zones pilot dels Alps Marítimes (França). Això no obstant, es tracta d'un patrimoni que encara es pot salvar, atès que el percentatge de territori de terrasses considerat destruït (i que per tant no es pot rehabilitar) és avui en dia encara poc significatiu (1,29 % a Mallorca), tot i que no deixa d'esser preocupant en indrets amb pendents molt elevats (5,81 % destruït a Cinqueterre).
- El patrimoni abancalat va lligat a uns valors ambientals elevats, basats en la biodiversitat inherent a aquest tipus d'espai i a la presència de possibles espècies d'interès singular o exclusives. Aquest extrem s'ha pogut constatar especialment en el cas de Mallorca. El conjunt de la flora silvestre sobre terrasses s'ha d'entendre com a part del patrimoni naturalístic del territori, que integra hàbitats naturals i d'altres directament establerts per l'home, la qual cosa obliga a valorar-lo i a conservar les seves singularitats pròpies en una gestió integrada del

territori. En alguns casos el procés creixent d'abandonament de l'agricultura en els terrenys de marjades i la seva ocupació per formacions vegetals espontànies o la seva reforestació pot suposar a determinats indrets una pèrdua notable de biodiversitat.

- El progressiu abandonament i degradació de les marjades implica, a més de la pèrdua patrimonial i de paisatges singulars, greus problemes medioambientals. Atesa la seva gran eficiència com a elements de control dels processos de vessant i de l'escorrentia superficial, la seva destrucció implica particularment l'increment del risc d'erosió, inundacions, moviments de vessant i també l'augment de la incidència dels incendis.
- Es tracta d'un patrimoni heretat, in substituïble i amb un valor de restitució incalculable. Això no obstant es pot mantenir i rehabilitar amb una inversió proporcionalment escassa respecte als beneficis territorials que aporta i als valors patrimonials i medioambientals que els són inherents.
- El valor afegit dels espais de marjades, tant productiu com paisatgístic, naturalístic i patrimonial, permet una gran varietat d'iniciatives de desenvolupament sostenible, tant des d'un punt de vista turístic, com de produccions específiques protegides per denominacions d'origen, entre altres.
- Per l'enorme extensió territorial afectada i les característiques pròpies d'aquest patrimoni (dificultats d'accés, necessitat de manteniment específic, problemes per a la mecanització...) les iniciatives només són possibles amb una intervenció decidida de tots els agents socials implicats i de les diverses administracions amb capacitat de decisió sobre aquestes zones.

Els resultats d'aquest projecte constitueixen un volum monogràfic en català, castellà, francès i italià actualment en premsa.

Es poden consultar els aspectes principals dels projectes a la web del Consell de Mallorca: [\[llorca.net\]\(http://llorca.net\), a l'apartat de la pedra en sec, des del qual es pot connectar als "links" amb el projecte europeu PATTER. En aquesta pàgina hi ha informació de primera utilitat com un glosari de termes de pedra en sec en català, castellà, provençal, nissard, italià, francès i lligur, a més d'un avanç dels resultats cartogràfics del projecte.](http://conselldema-</p>
</div>
<div data-bbox=)

Bibliografia

- ALOMAR, G.; FERRER, I.; GRIMALT, M.; REYNÉS, A.; RODRÍGUEZ, R. (1999) "Fonctionnement hydraulique des champs en terrasses de la Serra de Tramuntana. Majorque-Baléares Acovitsioti-Hameau, A. (ed.): Pierre Seche.- Regardes Croisés. Aser de Centre-Var. St. Pierre à Brignoles-Var. 83-86.
- ALOMAR, G.; FERRER, I.; GRIMALT, M.; REYNÉS, A.; RODRÍGUEZ, R. (1999) "Cartographie des espaces en terrasses dans la Serra de Tramuntana (Majorque - Baléares)". Acovitsioti-Hameau, A. (ed.): Pierre Seche.- Regardes Croisés. Aser de Centre-Var. St. Pierre à Brignoles-Var. 75-83
- FODESMA (1997): *La Pedra en sec. Obra, paisatge i patrimoni*. Gràfiques Miramar. Palma, 555 pp.
- GRIMALT, M./ BLÁZQUEZ, M./ RODRÍGUEZ-GOMILA, R. (1992): "Physical factors, distribution and present land-use of terraces in the Tramuntana Mountain Range". *Pirineos*. 139, 14-25.
- GRIMALT GELABERT, M./RODRÍGUEZ-GOMILA, R. (1997): "Caracterització dels murs de pedra transversals als cursos d'aigua del terme de Manacor (Mallorca)" in FODESMA: *La pedra en sec. Obra, paisatge i patrimoni*. 285-293.
- GRIMALT, M. et alter (1998): "L'home com a factor geomorfològic a Mallorca. L'enginyeria popular amb finalitat antierosiva". in FORNÓS, J.J: (Ed) *Aspectes geològics de les Balears*. U.I.B. 423-434.
- REYNÉS, A. et alter (1994): *La construcció de Pedra en Sec a Mallorca*. Documenta Balear. Palma. 55 pp

**Alomar, G. - Ferrer, I. - Grimalt, M
Reynés, A. - Rodríguez, R.**

Consell de Mallorca- FODESMA
Universitat de les Illes Balears
Departament Ciències de la Terra.
Geografia

Els avencs del Migjorn i Llevant de Mallorca. Una mostra singular d'enginyeria tradicional de pedra en sec amb funció hidrològica

Antoni Barceló Adrover, Miquel Grimalt Gelabert, Miquel Vidal Artigues

Introducció

El medi natural de Mallorca ve definit per una interacció entre els factors estrictament físics i biòtics i aquells que són producte de l'actuació humana, entre aquests darrers n'hi ha que funcionen simbiòticament amb els elements naturals i esdevenen així elements claus en el manteniment de l'equilibri mediambiental en un marc físic intensament alterat i ocupat antròpicament des de molt temps enrera.

Els avencs o les avencs (nomenats segons els municipis i informadors com a terme masculí o en femení) corresponen a formes d'infiltració d'aigua de component vertical, que inicialment són de gènesi natural i relativament abundants en els ambients de rocam calcari intensament carstificats, con els que corresponen a les serres i a les plataformes carbonatades de Mallorca. Però a la part meridional d'aquesta illa, i en menor mesura en la resta del territori ha proliferat la tècnica de modificar aquestes formes d'absorció per a que puguin engolir amb major eficiència les aigües. Aquests avencs modificats per acció antròpica molt sovint han estat eixamplats, altres corregits i fins i tot sembla que n'hi ha d'excavats *ex-novo* seguint tècniques tradicionals, de molt baix impacte ambiental i amb una gran eficiència en quan a regulació hídrica i mitigació de l'escorrentia superficial. En la confec-

Sa tanca de Son Boscana.

ció d'aquests avencs artificialitzats la tècnica de la pedra en sec té un evident protagonisme, ja que amb paraments d'aquesta mena sovint es reforcen les parets de l'excavació, es construeix el coll que eventualment envolta la seva boca i es basteixen tot el seguit de construccions i estructures auxiliars per a conduir i regular els fluxes hídrics que es pretén s'hi escolin.

El Migjorn de Mallorca, i en particular el terme de Llucmajor, són mesells d'aquest tipus d'estructures naturals modificades que constitueixen uns

elements d'equilibri hidrològic extremadament interessant. De fet determinades àrees topogràficament deprimides i per tant endorreïques són drenades gràcies a aquests elements (Camp d'en Torrella a Santanyí, Coma de Son Granada a Llucmajor), en tant que a d'altres indrets constitueixen punts que regulen les aigües aportades pels torrents (avenc de Son Muletó, a Llucmajor) i a segons quins punts s'integren en complexos sistemes tradicionals de prevencions de revingudes (conjunt de parades i avencs que en-

volten la vila de Campos i la defensen de les inundacions).

Es tracta d'un tipus d'estructura poc estudiat fins a l'actualitat i sobre el que únicament han parat esment de manera tangencial anàlisis geogràfiques de la comarca (Rosselló Verger 1964) o obres referides a la regulació tradicional de l'escorrentia superficial a Mallorca (Grimalt i altres, 1998).

S'està desenvolupant un primer inventari d'aquest tipus d'infraestructura tradicional a fi de definir amb cert acurament la seva funció i importància històrica, a més d'esser una primera passa cap a la seva preservació. Els avenços són elements estratègics i imprescindibles pel que fa a la regulació del règim hídric sovint desconeguts per la societat moderna i mancats d'una gestió adient a causa del progressiu abandonament del món rural que ha patit la comarca en les darreres dècades. El Projecte de catalogació, que compta amb el suport econòmic d'un ajut de la Conselleria de Medi Ambient del Consell de Mallorca, no sols es fixa com objectius fonamentals la recerca i el tractament de dades sinó que va més enllà i, per això, la fase divulgativa és primordial per aconseguir la implicació del col·lectiu social entès com a nexa bàsic i essencial pel que fa a la conservació del medi ambient i del patrimoni natural.

La catalogació d'un element inmers en uns paisatges de la pedra en sec complexos i integrats

Els avenços són una peça més del complex entramat d'obres tradicionals de regulació de la circulació d'aigua que caracteritzen l'illa de Mallorca i que condicionen el particular règim de funcionament dels cursos hídrics de l'illa, caracteritzat en general per l'escassa funcionalitat dels cursos, que mitjançant aquestes obres s'ha aconseguit no aportin aigua i tinguin uns processos erosius mínims.

Així a l'àrea que s'analitza el territori està sistemàticament dividit per murs de pedra en sec que delimiten propietats i part de les explotacions agràries, però que alhora tenen un paper hidrològic de primer terme, ja que

Ses Comes.

Ses Figueres de Son Jaqueta.

eviten la concentració de l'escorrentia i al mateix temps gràcies a la tècnica amb la qual estan bastits en cas de grans aiguades permeten el pas relativament controlat de l'aigua entre les poc closes juntes de les seves pedres. El fons dels barrancs i llits de torrents i rieres són sistemàticament controlats mitjançant *parats*, murs de contenció perpendiculars al curs. Aquestes me-

sures es complementen amb eventuales canalitzacions dels torrents entre parets, o l'estratègica disposició de *clavegueres*, punts oberts a la base dels murs que permeten el pas dels corrents. Els costers amb majors pendents són convertits en camps de terrasses mitjançant les marjades. I els llocs més planers i amb tendència a l'embassament es troben drenats per nombroses

síquies de drenatge, els *albellons*, bastits per una particular tècnica en la que la pedra en juga un importat paper. La proliferació i densitat d'aquestes estructures de regulació de pedra seca, constitueix una constant en territori mallorquí fins al punt que es pot afirmar que el funcionament dels processos geomorfològics està determinat a la major part del territori per aquest tipus d'actuació.

L'altre factor a tenir en compte és l'elevat valor patrimonial que suposen totes aquestes obres, moltes d'elles generades com a resultat d'una llarga experiència dels nostres avantpassats en la seva lluita per controlar el medi físic, i sovint tenen un disseny, una funcionalitat, un ús del material i una estètica úniques.

La catalogació constitueix una fase prèvia i necessària per a la conservació del patrimoni, de fet determinats elements del patrimoni de pedra en sec com són els murs de contenció de les terrasses de conreu (que tenen un desenvolupament excepcional a Mallorca) ja és objecte a l'actualitat de programes de catalogació i rehabilitació del Consell de Mallorca a través de FODESMA, i aquesta mateixa entitat ha realitzat un gran esforç que s'ha duit a terme en relançar l'ofici de la construcció de pedra en sec.

En canvi la catalogació dels avencs fins a l'actualitat havia quedat totalment inèdita, l'inici del seu catàleg implica, evidentment, una tasca d'investigació d'uns elements pràcticament fins ara intocats i la utilització de l'escassa bibliografia a l'abast, i sobretot el recurs al treball de camp i a la investigació sobre les fonts orals.

El model de catalogació d'avencs i la seva aplicació al terme municipal de Lluçmajor

Objectius

L'objectiu fonamental és crear un inventari de la localització de la situació dels diferents avencs artificialitzats i, per això, és necessari la realització d'una fitxa individual descriptiva de les característiques, ubicació, estat de conservació i altres variables dels punts objecte d'estudi, la integració de

Son Albertí.

les diferents informacions individuals donarà pas a la generació d'una base de dades. En aquest sentit, l'elaboració d'una cartografia monotemàtica complementa els aspectes anteriorment exposats i genera una visió global de la ubicació territorials d'aquestes estructures.

L'àrea d'estudi

El terme de Lluçmajor és la demarcació municipal més extensa de Mallorca (327,05 km²) i s'articula en base a tres unitats de paisatge diferenciades, de nord a sud es distingeix entre el Massís de Randa (àrea muntanyosa amb materials mesozoïcs i cenozoïcs margocalcaris plegats), els cons al·luvials a la base d'aquesta zona muntanyosa (amb materials quaternaris de deposició recent) i sa Marina (plataforma calcària d'origen escullós i d'edat finimiocena).

En aquesta darrera subcomarca és on s'han localitzat tots els avencs. Es caracteritza pels sòls prims, precipitacions mitjanes anuals no superiors als 400 mm i drenada hidrogràficament per un conjunt de torrents que només funcionen esporàdicament en ocasió de pluges intenses. La vegetació predominant és la marina d'ullastre, malgrat que en molts de casos s'hagi convertit en rotes (espais de conreu guanyats a la garriga per a l'aprofitament

agrícola), fet que demostra la intensa ocupació històrica del municipi.

Tot i l'actual escassa funcionalitat dels torrents de sa Marina hi ha elements naturals que fan pensar en que es tractava rieres que funcionaven amb una major freqüència, de fet alguns torrents excaven barrancs importants en determinats trams del seu recorregut. En són exemples ben clars els trams finals dels torrents de Cala Pi, Gros de Vallgornera, Son Durí i Torrent des Jueus (Torrent Gros i Torrent de Cas Ciutadà), així com trams mitjans dels torrent d'Alfàbia-Son Catlar i del torrent de Garonda.

La Marina de Lluçmajor és una de les regions més àrides de l'illa, amb unes precipitacions mitjanes anuals entre 300 i 400 mm anuals, això no obstant i en consonància amb el règim pluviomètric illenc no és estrany l'aparició d'episodis de pluja intenses concentrats en un període temporal reduït, sobretot durant els mesos de tardor i que es tradueixen en escorrenties sobtades prou importants i amb problemes d'erosió, xaragallament i pèrdua dels escassos recursos edàfics. Per exemple en els darrers anys un seguit d'aiguades molt intenses ha derivat en diferents processos de revingudes (6/set/ 1989, 15/set/1996 i 17/nov/ 1998 a les conques de Cala Pi i Garonda; 6/set/2001 a les conques des

Jueus i d'Alfàbia/Son Catlar), tots ells amb precipitacions que han superat els 125 mm en 24 hores.

L'agricultura i la ramaderia juntament amb algunes activitats més localitzades de recol·lecció i extractives han constituït, durant molts segles, els principals aprofitaments rendibles a la Marina de Lluçmajor. L'existència d'un mosaic paisatgístic amb alternància de terrenys forestals amb conreus esdevé com a conseqüència de la necessitat històrica d'incrementar els terrenys agrícolament útils (*rotes*), malgrat l'escassa qualitat de les terres.

Avui per avui, moltes de les possessions del terme de Lluçmajor, altament productives en temps pre-turístics, han passat a ser espais en decliu i en progressiu avanç degradatiu a causa de la manca de rendiment de les activitats primàries, la falta de mà d'obra i l'especialització terciària del model econòmic local (i insular).

Mètode

Per a localitzar i inventariar els avencs del terme de Lluçmajor s'han seguit les diferents passes:

- **Etapla de recerca i localització:** Consulta de fonts orals i escrites per localitzar els avencs.
- **Catalogació de l'avenc:** Comprovació i determinació de la situació exacte dels punts d'estudi, amb la utilització de cartografia tradicional per a una primera aproximació, per posteriorment fixar amb exactitud la seva posició amb el sistema GPS, que permetrà desenvolupar més endavant una acurada i exacta cartografia.
- **Anàlisi morfològica i funcional de l'avenc i posterior classificació:** Avaluació de les propietats i característiques de l'avenc, per tal que conduïxin a l'elaboració d'un conjunt de conclusions entorn a tots aquests aspectes i proposta de possibles mesures de gestió i conservació de tot el conjunt patrimonial.
- **Elaboració d'una cartografia monotemàtica sobre avencs:** Elaboració d'una cartografia amb la ubicació georeferenciada amb dels elements d'anàlisi, mitjançant l'ús de Sistemes d'Informació Geogràfica.

Son Garcies.

El model de fitxa utilitzat és el que es presenta a continuació, com a treball experimental es tracta d'un model no tancat, sosmès a possibles millores.

Inventari i anàlisi dels avencs del Sud i Sud-est de Mallorca

Data visita de camp: 23/3/02

Codi: 3 Lluç

Topònim: Avenc de ses Figueres de Son Jaqueta

L'espai geogràfic

Medi físic

- Municipi: Lluçmajor
- Coordenades: 39° 28' 09'' N / 002° 50' 41'' E
- Alçada snm: 105
- Ubicació de l'avenc dins la conca de drenatge: centre
- Ús del sòl on s'ubica l'avenc: Agrícola
- Marc geològic: Vindobonià escullós tabular
- Vegetació: Ullastre (*Olea europaea*), mata (*Pistacea lentiscus*)

Medi humà

- Propietat: Privada.
- Accés: Camí de ses Cases de Cuguillutx
- Ús de l'àrea: Agrícola - ramadera
- Naturalesa: Mixta (àrea d'absorció natural + intervenció antròpica)

L'obra

- Característiques tècniques
- Planta: 0,60 m x 0,65 m
- Fondària: 6 m
- Elements accessoris: Es troba localitzat a una paret seca que actua com a represa, afavorint la infiltració
- Estat de conservació: Acceptable
- Elements degradatius: Creixement de vegetació

Actuacions recomanades

- Actuacions recomanades: Avaluació de l'estat de colmatació i neteja de vegetació.

Observacions

Durant les pluges de 2001 es va superar la capacitat d'infiltració de l'engolidor, en conseqüència es va negar la parcel·la en el qual està situat. La zona en qüestió presenta un pendent molt lleuger. L'avenc es troba localitzat a l'extrem d'una parcel·la agrícola de secà i compta amb una paret que actua afavorint la infiltració d'aigua. La boca d'entrada presenta uns maresos amb obertures laterals per on entra l'aigua. No es veu el fons.

Fonts

A la bibliografia a l'abast les referències a localitzacions d'avencs són molt reduïdes, fora de breus notícies a Mallorca: *el sur y el sureste* (Rosselló Verger 1964) o a articles publicacions locals de tema toponímic

(Jaume, F. i altres 1992), de manera que el treball de camp i la consulta de fonts orals han estat els veritables fils conductors per a la localització dels avencs.

Resultats

S'han classificat 10 avencs dins el Terme Municipal de Lluçmajor, a partir dels quals ja se'n poden extreure una sèrie de conclusions rellevants pel que fa a la seva funció com a reguladors de l'escorrentia superficial.

Els avencs localitzats no són exclusius de cap conca hidrogràfica en concret, sinó que es distribueixen arreu dels diferents cursos i afecten tant torrents que desemboquen en el vessant litoral de Lluçmajor, com aquells que

finalitzen a la plana de Campos (**mapa 1**).

El llistat complet de les estructures catalogades, així com les seves característiques fonamentals s'ofereixen a continuació.

A partir de les observacions efectuades als diversos avencs estudiats es poden comentar determinades característiques:

L'entorn geogràfic

Els materials que afloren a la superfície sobre la que s'han excavat la major part dels avencs són molasses de calisses esculloses (d'edat vindoboniana i disposició tabular) tot i que una

minoria apareix sobre materials més moderns com dipòsits, costres i derrubis del pleistocè – holocè. Tot i això en els darrers casos l'excavació és prou fonda per arribar a materials subjacents de composició vindoboniana tabular.

La denominació toponímica dels avencs del terme de Lluçmajor segueix la fórmula de "*avenc de*" seguit del nom de la finca o possessió en què es troben situats, o en altres casos del sementer o tanca on es localitzen.

Dins la finca es localitzen a indrets actualment poc rendibles agrícola-ment, tant zones de rotes com espais de garriga, tot i que aigües avall els cursos que intercepten poden transcórrer per indrets força productius.

Topònim	Secció (m)	Fondària (m)	Elements accessoris	Estat de conservació	Elements degradatius	Actuacions recomanades
Son Muletó	6.5x2	9	Síquies de canalització	Acceptable	Creixement de vegetació	Avaluació de l'estat de colmatació, neteja i senyalització
Son Julià	3x4	¿?	Respirador entre la capa de ciment	Degradat	Abocament d'aigües residuals i pluvials	Anàlisi de les aigües residuals i condicionament del drenatge
ses Figueres de Son Jaqueta	0.60x0.65	6	Paret seca	Acceptable	Creixement de vegetació	Avaluació de l'estat de colmatació i neteja de vegetació
sa Tanca de Son Boscana	0.50x0.95	4.30	Coll de marès i conductes d'entrada	Acceptable	Creixement de vegetació	Avaluació de l'estat de colmatació i neteja de vegetació
Son Munar	1.75x2.30	1.50	Clavegueres	Acceptable	Creixement de vegetació i abocament de deixalles	Avaluació de l'estat de colmatació i neteja interior
Son Albertí 1	1.30x0.90	2.00	Clavegueres	Acceptable	Creixement de vegetació	Avaluació de l'estat de colmatació, senyalització i neteja
Son Albertí 2	1.50 ø	2.65	Paret seca disposada a manera de contrafort	Acceptable	Colmatació natural i abocament de deixalles	Avaluació de l'estat de colmatació, senyalització i neteja
Son Garcies 1	1.80x0.80	11	Síquia de conducció cap a dins l'avenc. Cúpula de marès. Paret seca	Acceptable	Creixement de vegetació dins la síquia	Neteja de la síquia de conducció
Son Garcies 2	0.65x1.40	13.20	Cobertora de marès	Acceptable	Creixement de vegetació	Avaluació de l'estat de colmatació, senyalització i neteja
Ses Comes	1.90x1.50	5.25	Clavegueres a les proximitats. Contrafort de paret seca	Óptim	-	Gestió tal i com està actualment

Aquesta localització reforça la hipòtesi d'avencs com a obres antròpiques, ja que localitzats en espais marginals no interferirien les tasques agràries ni tampoc redueixin l'extensió dels terrenys aptes per al conreu.

Els avencs es situen a la part alta de les finques per interceptar les possibles entrades d'escorrenties externes d'aigües amunt dels diversos cursos que recorren la possessió.

Gairebé la totalitat dels avencs és de propietat privada i sembla que construïts per iniciativa particular dels propietaris, fet gens estrany a l'àrea d'estudi ja que els terrenys de caràcter públic són minoritaris. Dos exemples són dins la finca Son Albertí, gestionada per part de l'Oficina de la Caça del Departament de Medi Ambient i Natura del Consell de Mallorca i que actualment ja ha tengut en compte la singularitat d'aquests elements i ha iniciat la delimitació i senyalització dels avencs existents a la finca.

L'avenc de Son Julià, proper al nucli urbà de Llucmajor i que constitueix l'exemple més degradat d'aquesta tipologia constructiva, presumiblement és de caràcter municipal i actua com a col·lector d'aigües pluvials i residuals

L'obra

Les característiques tècniques dels avencs són molt variables, tan pel que fa a planta com a la fondària. A grans trets, es poden diferenciar entre els avencs amb una gran capacitat d'absorció i els de proporcions reduïdes. L'exemple més pregon dels avencs grossos és el de Son Muletó (Planta: 6,50 m x 2,00 m), que engoleix les aportacions de la s'quia de n'Aleix, curs que drena l'amplia conca torrencial on es situen el sistema de Fonts des Pèlag. Contràriament hi ha avencs de proporcions molt més reduïdes com el de ses Figueres de Son Jaqueta de Cugullutx l'obertura del qual només fa 0,60 m x 0,65 m. Quan a fondària les diferències també són significatives; per exemple el més profund és l'avenc de Son Garcies amb 13,20 m que contrasten molt amb les dimensions del de Son Munar amb 1,50 m.

Els avencs no funcionen com a ele-

Son Munar.

ments independents, sinó que actuen simbiòticament amb altres obres dissenyades amb la finalitat d'afavorir la infiltració o conducció d'aigua cap a dins l'engolidor o per senyalitzar-ne la boca d'entrada. En aquest sentit, es freqüent trobar associats a l'avenc elements com síquies de canalització, parets seques, contraforts, conductes d'entrada, clavegueres o colls de marès.

Molts dels avencs es situen a les proximitats dels camins, cosa prou normal si es té en compte que a la part meridional de Mallorca bona part del viari funciona com elements de canalització de l'aigua i són nombrosos els camins que en una part notable del seu recorregut coincideixen amb torrents. Exemples d'avencs associats al viari són els de Son Muletó, Son Julià, Sa Tanca de Son Boscana (Cugullutx), Son Munar, Son Garcies i Ses Comes.

De vegades es troben sistemes de dos avencs consecutius dins una mateixa conca, tan sols separats per un centenar de metres com succeix a Cugullutx i Son Garcies. Encara més notori resulta el cas de l'avenc de Son Muletó, en el qual l'engolidor principal presenta a la part alta una galeria a manera de sobreeixidor que connecta amb una altra cavitat d'infiltració si-

tuada a pocs metres de l'avenc principal.

L'estat de conservació i les actuacions recomenades

Quasi tots els avencs analitzats presenten un estat de conservació acceptable, malgrat s'hagi observat la presència de nombrosos elements que aboquen cap a la seva degradació (sobretot creixement de vegetació i algun casos abocament de deixalles), aquesta progressiva destrucció que es deu a la manca de gestió que pateixen bona part de les finques de Sud de Mallorca i deriva de l'abandonament de les pràctiques agràries tradicionals, temps enrera aquestes estructures eren objecte de periòdiques accions de manteniment per part dels propietaris o explotadors de les possessions.

Davant aquest perillós abandonament, les actuacions recomanades rau en avaluar l'estat de colmatació dels avencs i si s'escau netejar-los. A més, aquells que puguin semblar perillosos (bàsicament a causa de la seva profunditat) es recomana que siguin senyalitzats per evitar accidents.

Només en un cas (Son Julià) l'avenc ha patit una greu transformació

degut a la contrucció d'una coberta de ciment i a l'abocament d'aigües residuals i pluvials cap al seu interior, amb els problemes de pèrdua patrimonial i contaminació de les aigües subterrànies associats a aquesta pràctica. Contraposadament, l'avenc de Ses Comes presenta un òptim estat de conservació, tant pel que fa a l'àrea d'absorció en sí com als elements accessoris dels voltants (contrafort,...)

Hi ha determinades pràctiques tradicionals que contribueixen a la ràpida degradació dels avencs, com és la d'abocar-hi els animals morts i que queda testimoniada pels munts d'ossos que sovint es troben al seu fons, per aquest motiu determinats avencs presenten a l'entrada estructures (colls, coberta) que dificulten exercir aquest pernicios costum.

Es pot pensar que determinats avencs han estat destruïts a les darreres dècades, ja que amb el treball de camp no s'han pogut localitzar determinats casos que citava la bibliografia. En aquest sentit les obres d'ampliació de les carreteres són una de les actua-

cions més lesives en aquest sentit, i que han provocat la destrucció de bona part dels sistemes de drenatge de terres de la part plana de Mallorca, entre els que s'inclouen els avencs, així com els albellons.

D'aquesta manera tots els elements tradicionals, com és el cas dels avencs, també són partícips d'aquest procés regressiu endèmic del sector agrícola insular. I el més greu encara, els avencs són "reciclats" (per desconexença o per manca de sentit comú) per a altres funcions impròpies, anti-ecològiques i destructores de tot un conjunt de tasques extremadament laborioses encaminades a controlar el medi físic per part dels nostres avantpassats.

Bibliografia

- FODESMA (1997): *La pedra en sec: obra, paisatge i patrimoni*. CIM. Palma. 556p.
GRIMALT GELABERT, M./EQUIP FODESMA (1998): *L'home com a factor geomorfològic a Mallorca. L'enginyeria popular amb finalitat antierosiva*. a

Fornós, J.J. —coord—. Aspectes Geològics de les Balears. UIB. 423-434.

JAUME, FRANC ET ALT. (1992): Recull de Toponímia de Llucmajor. *De Pinta en Ample*.

REYNÉS TRIAS, A. (1994): *La construcció de pedra en sec a Mallorca*. CIM-FODESMA. Palma. 55 p.

ROSSELLÓ VERGER, V.M. (1964): *Mallorca. El sur y sureste*. Cámara de Comercio, Industria y Navegación. Palma. 553 p.

Nota:

El present treball ha estat possible gràcies a un ajut concedit pel Departament de Medi Ambient i Natura del Consell de Mallorca al projecte "Anàlisi i inventari dels avencs del Sud i Sudest de Mallorca", presentat per l'Institut d'Estudis Ecològics (INESE) mitjançant l'equip investigador integrat per A.Barceló, M.Vidal, G.Roig, M.Soler i M.T.Ortega.

Antoni Barceló Adrover
Miquel Vidal Artigues

INESE. Institut d'Estudis Ecològics

Miquel Grimalt Gelabert
UIB. Universitat de les Illes Balears.

Mapa 1

Una experiència de conservació i rehabilitació del patrimoni de la pedra en sec a la Fatarella: Projecte Agricultura de muntanya, Terra i Pedra

Xavier Rebés d'Areny-Plandolit

Grup de treball d'una de les jornades del Projecte Agricultura de muntanya, Terra i Pedra.

Bon dia a tothom.

Abans de fer la meua exposició, vull agrair la invitació per participar en aquesta trobada i de passada expressar la meua satisfacció, —suposo que compartida per tots els que treballem al voltant del patrimoni de la pedra en sec— de poder-nos reunir per parlar, exposar i contrastar els coneixements i experiències al voltant d'aquest fet patrimonial que ens és comú.

En la meua intervenció explicaré la experiència que la Fundació el Solà de la Fatarella està portant a terme, és el projecte que hem anomenat *Agricultura de Muntanya, Terra i Pedra*.

La Fundació el Solà és una fundació privada que va ser legalitzada l'octubre de 1999 i té la seva seu social a la Fatarella, municipi de la Terra Alta, Tarragona.

Els objectius de la Fundació són,

entre altres, contribuir en general a l'estudi, el desenvolupament i la divulgació del patrimoni cultural i natural de la Fatarella, de la Terra Alta i de les comarques veïnes de parla catalana, dedicant especial atenció als sistemes de construcció de pedra en sec.

El projecte *Agricultura de Muntanya, Terra i Pedra* pretén preservar i donar a conèixer la forma de vida tradicional de la Fatarella, recuperant i divulgant la pràctica agrària incloent-hi les feines relacionades amb la tècnica constructiva de la pedra en sec, sense oblidar-ne d'altres com les relacionades amb el bosc, la caça, la conservació d'aliments, l'apicultura, etc.

Fins ara, els coneixements del món rural s'anaven transmeten de pares a fills i de generació en generació. Aquesta transmissió ha quedat trencada ja que en molts casos els fills dels pagesos ja no segueixen fent de pagès, i els que ho fan estudien en les escoles agràries on ensenyen tècniques modernes que poc tenen a veure amb les pràctiques tradicionals.

A més no s'ha d'oblidar la greu crisi que en els últims anys està patint el món agrari i en especial el dels fruits secs, el gran despoblament dels pobles petits, les dificultats físiques de conrear en zones muntanyoses, etc.

El primer que calia per engegar el projecte era comptar amb persones que fossin coneixedores de totes aquestes pràctiques tradicionals. Després, reco-

Conjunt de cabanes.

Grup de treball.

lir les dades per fer posteriorment publicacions. Finalment, disposar d'una finca en condicions per poder desenvolupar el projecte.

Aquest projecte, si volíem que respengués a les expectatives marcades, calia que fos a llarg termini ja que el ritme de les activitats agràries és lent. Nosaltres ens hem marcat un mínim de dos anys, per fer el seguiment de tot el procés de preparació, plantació, conreu, recol·lecció, emmagatzemant, transformació, etc., pel que fa a l'apartat Terra, i la reparació o bastiment de noves construccions de pedra en sec pel que fa a la Pedra.

Un bon pagès ja jubilat és la persona que col·labora en la programació i en les feines agrícoles completant el cicle d'aquest primer any del projecte.

Pel que fa a les feines relacionades amb la pedra, disposem dels serveis d'una empresa que fa treballs agrícoles i constructius, especialitzats en treballs de pedra en sec, tots ells de la Fatarella, i d'un jove picapedrer professional d'un poble veí.

La recollida de les dades es fa amb la col·laboració de dos mestres de l'escola de la Fatarella i amb persones de la Fundació.

La finca que disposem, s'anomena els Canyerets, és una finca particular que estava erma. Amb el seu propietari hem fet un contracte per cinc anys, en

que la Fundació pot fer tots els treballs que vulgui, sempre dirigits al redreçament de la finca tant en els sentits agrícola com en el de la seva estructura física.

La idea bàsica del projecte és viure totes aquestes activitats d'una manera directa. És tornar a fer les feines agrícoles tal com es feien cinquanta o seixanta anys enrere. És, doncs, des de la pràctica real d'on es va traient la informació, que ve significativament ampliada per les situacions, els records, les dites, els refranys, les cançons, etc.

També, des del principi, vam voler que en la feina que s'aniria fent al llarg de tot l'any hi pogués participar la gent interessada. Veure i participar en preparar la terra per plantar les patates, sembrar els alls, segar l'ordi, o refer un marge, etc., sempre orientats per bons "mestres" que ensenyen amb paciència, no és el mateix que només llegir-ho en un llibre.

A finals de l'estiu passat, vam fer un cartell amb el calendari i la programació de les feines a fer fins a final d'any i el vam repartir per la Fatarella i d'altres pobles de la comarca i comarques veïnes, i el vam penjar a internet dins de la nostra pàgina web. També, vam enviar la informació a totes les entitats i persones que ens va semblar podien estar interessades.

Per tal de poder facilitar la col·laboració de tothom i que la gent pogués venir als "cursos", vam programar les feines els dissabtes al matí de les deu del matí fins a la una del migdia, cada quinze dies, i de manera que s'aniria alternant les feines agrícoles amb les de la pedra.

L'assistència és totalment gratuïta, no hi ha cap limitació d'edat però els menors de catorze anys han de venir acompanyats per adults i sols cal apuntar-se amb una setmana d'antelació i així quedar per poder anar al la finca i aconsellar el tipus de vestimenta, calçat, o complement que s'ha de dur.

El curs el vam estructurar com un curs escolar amb tres trimestres, el primer d'octubre fins acabar l'any, el segon de començament d'any fins a pasqua i el tercer, de pasqua fins l'estiu. Vam començar el 27 d'octubre passat i fins avui hem fet unes vuit sessions dedicades a l'agricultura i unes altres tantes dedicades a la pedra. Han assistit més de 60 persones, moltes de les quals han vingut varies sessions. S'han fet fotos, vídeos i s'han omplert un munt de fulls amb tota classe de dades. S'ha sembrat i s'ha ensenyat a sembrar pèsols, faves, alls, enciams, patates, blat, ordi, civada, s'han plantat i s'ha ensenyat a plantar cols, bròquils, cebes, ceps, carxofes, i diversos arbres,

Treballant un hort de secà.

s'han apanyat i s'ha ensenyat a apanyar marges caiguts i d'altres construccions en pedra ens sec. De totes maneres, el curs encara no s'ha acabat i, per tant, no s'han fet les valoracions finals. El que si podem dir és que ha despertat interès i hem explicat el projecte en diverses ocasions tal com ho fem avui a Manresa. Ja que estem a Manresa, recordar que uns professors de l'Escola Agrària d'aquesta ciutat van venir al curs i, també, a la revista *Agrocultura* núm. 12, editada a Manresa, vam fer un article de com es restaurava un marge caigut, -allà li diem portell- amb el títol de "Arreglem portells".

Per acabar, sols unes qüestions que creiem fonamentals.

No es pot abordar l'estudi de les construccions de pedra en sec, sinó és d'una manera pluridisciplinar. Estem parlant d'un patrimoni absolutament arrelat a un territori i a la seva població. Aquest paisatge i aquestes construccions formen part de la seva història, dels seus costums, de la seva memòria. En definitiva, de la seva identitat. Per tant, és també des de la història, la sociologia, la política, etc. que s'ha d'entendre i estudiar. La preservació passa perquè la gent s'ho senti seu, i que representi alguna cosa

més que un patrimoni arquitectònic valorat pels estudiosos.

El fenomen de la pedra en sec, va indiscutiblement lligat a l'agricultura. Així ho hem entès en el projecte que estem portant a terme i que per això hem anomenat *Terra i Pedra*. Pensem que la salvaguarda del patrimoni de la pedra en sec també va lligat al manteniment de les estructures agràries que la van crear. Cal entendre que no estem parlant de obres arquitectòniques úniques sinó de vastíssims paisatges arquitectònics.

Estem parlant d'un patrimoni, generalment privat, i repartit entre la majoria de la població, al menys en les poblacions agràries, és a dir entre els pagesos. Per tant, la preservació d'aquestes cabanes, barraques, marges, pous, de totes les construccions de pedra en sec, d'aquests paisatges de la pedra en sec, no es pot fer sense comptar amb ells. Hi ha sobrades experiències que ho demostren.

El projecte *Agricultura de muntanya, Terra i Pedra* l'hem portat a la pràctica amb la convicció que contribuirà a l'estudi, valoració i preservació del patrimoni més proper de la gent de la Fatarella i esperem que aquesta experiència desperti d'altres iniciatives dirigides a la preservació del patrimoni de la pedra en sec, ob-

jecte d'aquesta trobada.

Actualment, dintre de la programació d'aquest últim trimestre del curs s'està construint una cabana de volta, construcció emblemàtica de la Fatarella, ja que es poden contar per centenars. Encara no sabem el nombre exacte d'aquestes construccions, però ja hem encetat el projecte d'inventariat amb la col·laboració del departament de Geografia i Història de la Universitat Rovira i Virgili de Tarragona.

Cal destacar l'entusiasme i la predisposició de l'equip i la col·laboració de molta altra gent que en molts casos desinteressadament han aportat les seves experiències i han treballat en el projecte.

El curs finalitzarà el dia 20 de juliol amb una jornada festiva per a tots els que han participat i col·laborat en el projecte. S'acabarà la cabana, es batrà l'ordi i el blat que vam sembrar al començament del curs, passarem una selecció de fotografies, debatem lo que a estat el curs per als diferents participants i per acabar farem un sopar a la mateixa finca.

Res més i fins el curs que ve.

Xavier Rebés d'Areny-Plandolit

Arquitecte
Fundació el Solà

Un projecte d'estudi del patrimoni cultural del massís del Montgrí: l'activitat tradicional de la muntanya (del segle XVII al XX)

Antoni Roviras Padrós, Joan Margall i Sastre, Candi Mundet i Ferrer, Àngel Planas i Sabater

Presentació

Aquest treball exposa els resultats d'un projecte de recerca iniciat l'any 1998 pel Museu del Montgrí i del Baix Ter, situat a Torroella de Montgrí, a la comarca del Baix Empordà i que encara avui, quatre anys després, es continua duent a terme.

Es tracta d'un projecte integral amb el qual es pretén conèixer, protegir i rehabilitar una part important del patrimoni històric del massís del Montgrí, vinculat a l'activitat tradicional i que té en els elements de pedra en sec el seu interès principal.

Dividim el contingut d'aquest article en quatre apartats:

1. Origen i desenvolupament del projecte
2. La utilització de la muntanya al llarg de la història
3. Resultat de les dades del treball de camp: L'arquitectura tradicional del Montgrí.
4. Conclusions
5. Bibliografia

1. Origen i desenvolupament del projecte

Els orígens del treball cal situar-los l'any 1998 moment en el qual un grup d'amics llicenciats en història, moguts per la voluntat de fer una anàlisi del

El mas Reginell, en realitat un cortal per al bestiar

patrimoni històric del massís del Montgrí, iniciarem uns treballs d'observació ocular i d'inventari del conjunt de restes d'interès patrimonial.

Ben aviat es va veure que d'entre els elements interessants hi havia uns testimonis arquitectònics pràcticament desconeguts de tothom: les barraques i els aixarts*.

Si bé al principi hom creia que seria relativament fàcil de dur a terme aquesta tasca, de seguida es va veure clar que dues persones poca cosa podrien fer davant la vastitud dels elements que es multiplicaven dia a dia.

Per aquest motiu, el mateix estiu de 1998 es va proposar de fer un camp de treball amb un grup d'esplai provinent de Barcelona. Després de quinze dies d'investigació varen detectar-se més de vint-i-cinc elements vinculats a l'activitat tradicional, però només s'havia prospectat un 5% del massís!

Des de llavors, hi ha hagut deu camps de treball i hem cobert pràcticament el 75% del massís del Montgrí. La informació de què disposem és important i ja ens permet fer unes primeres valoracions de l'aprofitament humà del massís del Montgrí.

Barraca Mitjana al sector anomenat Mala Terra

Barraca refugi a la Vall de Santa Caterina

Metodologia de treball

La metodologia del **treball de camp** és senzilla. Cada any es tria un sector nou i es distribueixen grups de treball amb tasques prèviament assignades: un grup s'encarrega de fer una prospecció del terreny i determina de primera mà la densitat de béns d'interès. A continuació, un segon grup s'encarrega de fer accessos als punts d'interès on es considera que caldrà anar a treballar. Un tercer grup estudia, situa, dibuixa i fotografia els béns culturals a fi de disposar d'una fitxa d'informació per a cada un dels elements. Encara queda la tasca del darrer grup, que és l'encarregat de dur a terme petites consolidacions i millores en els béns culturals localitzats.

Tot el que queda a la fi del treball de camp és, doncs, una fitxa per element que serà introduïda a l'ordinador i permetrà elaborar un catàleg dels béns d'interès. Als béns que es consideri valuosos se'ls donarà una categoria de protecció que serà aprovada per l'Ajuntament.

Amb les dades del treball de camp s'inicia un **treball d'estudi** que consisteix, bàsicament, en la recerca de dades a l'Arxiu històric de Torroella de Montgrí, amb les quals s'han pogut

contextualitzar històricament els béns recollits.

Amb les dades de camp i les recollides als arxius o en altres documents s'ha començat a elaborar les **accions de difusió** del projecte. En primer lloc, s'ha dut a terme una exposició que hem batejat amb el nom d'El Montgrí que hem oblidat", i els treballs d'estudi s'han publicat en un volum de la col·lecció del Museu del Montgrí, els "Papers del Montgrí". A part d'aquestes accions, al llarg dels mesos d'octubre i novembre de 2001, s'han dut a terme una sèrie de conferències i sortides als punts d'interès. També s'ha pensat en els centres d'ensenyament i s'ha elaborat una proposta didàctica al llarg del curs escolar 2000-2001.

2. La utilització de la muntanya al llarg de la història

L'estudi emprès ha permès determinar que la majoria dels elements patrimonials, vinculats a l'activitat tradicional, pertanyen al període comprès entre els segles XVII i XIX.

La gran ocupació de la muntanya va arrencar amb força a partir de l'any 1599, quan el rei Felip III autoritza a la Universitat de Torroella de fer la

gestió de la muntanya a canvi del pagament de 20 lliures barceloneses anuals. Aquesta ocupació va eliminar les restes materials de qualsevol altra època, a excepció dels grans espais com el castell del Montgrí, l'ermita de Santa Caterina...

La principal conseqüència d'aquest nou rol de la Universitat va ser el de possibilitar l'accés a la terra a les capes més humils que necessitaven urgentment espais de conreu. Aquest és l'inici d'una expansió social i econòmica cap a la muntanya que es tradueix materialment en un augment extraordinari de l'arquitectura de la pedra seca.

Ja a partir del segle XVII, en els llibres de censos es troben notícies de persones, pagesos bàsicament, però també pescadors, fusters, comerciants...que demanen permís a l'Ajuntament per adquirir petites parcel·les de terra a zones de la muntanya, fins llavors ermes, a canvi del pagament anual d'un cens.

"Ab acte rebut en la notaria pública de la vila de Torroella de Montgrí als 27 Desembre de la nativitat del Sr. 1634 los magnífics cònsols de la Universitat de dita vila establiren a Baldiri Marull Fuster de dita vila tota

aquella pessa de terra herma situada en la montanya y en lo lloch dit la montanya del coll de Sta Catherina detinencia de quatre vessanas (...) ab prestació de setze sous barcelonesos de cens."

Llibre Vell dels Censos. Primer cens documentat de l'any 1634.

Una característica comuna d'aquests establiments és l'homogeneïtat en la mida de les terres que es reparteixen, de dues a cinc vessanes, a un preu assequible suficient per complementar la subsistència familiar. El resultat són unes finques delimitades per murs de pedra, els aixarts, de mida molt semblant i que, a vista d'ocell, permeten copsar una gran uniformitat en els repartiments.

La sol·licitud de terres al Montgrí no va ser mai reservada únicament als habitants del municipi de Torroella. Veïns d'altres llocs, com Belcaire i l'Escala, sol·licitaren també a la Universitat permís per instal·lar-se a la muntanya. Aquest accés va arribar fins al punt de provocar un conflicte entre els governs de Torroella i l'Escala per al control dels drets de la muntanya, que no es va resoldre fins a mitjan del segle XVIII, en què el dret a gaudir dels beneficis de la muntanya passà definitivament a la vila de Torroella.

Els segles XVIII i XIX

El moment de major explotació del massís varen ser els segles XVIII i XIX.

L'augment de població generalitzat i la demanda consegüent de productes alimentaris expliquen aquesta nova tendència. Al Montgrí es produeix una autèntica allau d'establiments i s'ocupen els terrenys més marginals. Els conreus s'enfilen fins a cotes esgarri-foses...Un exemple del que estem dient són els terrenys de conreu del mont Pla, a més de 250 metres d'alçada i amb un accés més que difícil per als mitjans de l'època.

Els conreus de la vinya i de l'olivera són segurament els que ens han deixat la majoria de restes materials que són l'objecte d'aquest estudi: persones que durant els dies de treball a

Forn de calç de Santa Caterina.

Barraca monumental: la barraca d'en Xeu.

la vinya no tornaven cada nit al poble i que, a l'entorn de la finca, construïren una barraca per guardar les eines, el menjar i refugiar-s'hi en cas de mal temps. També els nous terrenys necessitaven ser netejats i delimitats i, per això, hi situaren murs - aixarts- utilitzant les mateixes pedres que n'extreien, i que són els que trobem àmpliament escampats per la muntanya.

Les barraques i els aixarts, però també els murs de marge, els testimonis físics més evidents d'aquest accés generalitzat al Montgrí, han deixat poc rastre als arxius. Això és lògic si pensem que les dades d'arxiu són el testimoni d'uns pagaments en què gairebé mai es mencionava el fet secundari de tenir una barraca. D'altra banda, les construccions són obres anònimes, sense firma, fetes molt sovint pels mateixos pagesos. Tot això fa que sigui molt difícil trobar informació històrica

d'aquests elements i, quan se'n troba, aquesta és sempre una informació addicional dins d'un document... Aquests són alguns exemples que hem trobat a l'arxiu:

"Ha pagat Antoni Solés los censos de la Barraca per 1737, 1738, 1739, 1740, 1741."

Llibre Nou dels Censos, foli 348,

"Ha pagat Pere Roure per la barraca per dit any 1730"

Llibre Nou dels Censos, foli 349

Hi ha una dada interessant en tots els testimonis recollits de barraques: totes les notícies d'aquests elements pertanyen al segle XVIII. Significa això que aquest és el gran moment d'aquestes construccions? Nosaltres no podem confirmar ni desmentir, ara per ara, aquesta hipòtesi. Malgrat tot, és

interessant constatar que disposem de dades que ens relacionen les barraques amb un període determinat: el segle XVIII.

Fins aquí hem parlat del vessant agrícola. Als segles XVIII i XIX es va produir també un augment en la demanda de carn que incentivà les explotacions ramaderes, augment que va lligat a l'aparició d'establiments exclusius per a l'activitat ramadera, els cortals i els corrals, i d'àrees de pastura: les jaces. Al Montgrí s'han detectat establiments per a l'activitat ramadera. El mas Mallarich, a la zona de Sobrestany, i el mas Reginell, a les Dunes

L'obtenció de pedra i de calç era una altra de les activitats que ens han deixat restes materials a les pedreres i als forns de calç. La muntanya ha estat, des de sempre, una pedrera oberta a les necessitats constructives. En són una bona mostra el castell del Montgrí, l'església de Sant Genís i la majoria d'obertures de les cases històriques del terme. Aquesta activitat ha deixat empremta en les nombroses pedreres que es troben escampades arreu del Montgrí.

La necessitat de lligar els carreus de pedra amb calç va significar l'aparició de nombrosos forns de calç al massís. Un dels més antics es troba a pocs metres del castell del Montgrí i ha passat desapercbut fins als nostres dies. Els camps de treball han permès descobrir-ne força: el forn dels Hereus i el forn Nou, a la muntanya Gran; el forn de Santa Caterina, el forn de la torre Ferrana, el forn del coll de les Sorres...

L'interès del massís i el grau d'ocupació expliquen que l'any 1848 l'Ajuntament rehabilités, al lloc conegut com el Mustinyà, un pou públic, el pou del Mustinyà, per a l'ús dels qui treballen al massís del Montgrí.

Encara és més important, i corrobora la voluntat municipal de controlar la muntanya, l'interès que demostra l'Ajuntament quan davant de les lleis desamortitzadores manté el seu desig de continuar essent el propietari del massís. D'aquesta manera, a partir de l'any 1856 el massís queda declarat com un dels pocs espais del comú de les comarques gironines.

Crisi i fi de l'activitat tradicional

La davallada del Montgrí, a partir dels anys 80 del segle XIX es deu a múltiples factors un dels quals és la crisi que va afectar els conreus tradicionals. L'altre, que va molt lligat al primer, és la possibilitat, per part de la petita propietat, d'accedir a terrenys molt millors a la plana que possibilitaven el desenvolupament d'un nou tipus d'agricultura i de ramaderia que poc tenia a veure amb el que podia oferir el massís.

La darrera etapa, que comença a partir dels anys 80 del segle XIX, suposarà una davallada important pel que fa a l'ocupació de la muntanya i una tornada a l'autoconsum. L'excessiva especialització a què s'havia arribat va impossibilitar el redreçament econòmic de la muntanya quan dues crisis varen sacsejar els conreus de la vinya i l'olivera.

Per una banda, va arribar, a partir dels anys 80-81, la plaga de la fil·loxera que va arrasar completament la vinya de la zona de la muntanya i d'arreu on s'havia extès. L'arribada d'aquest insecte, que poc abans havia arruïnat les vinyes franceses, va provocar un breu, però intens, període d'activació econòmica que va fer enfil·lar les vinyes a punts inimaginables.

Les primeres zones que varen abandonar-se varen ser lògicament, les més allunyades i les de més difícil accés; les darreres, les més properes

La plana es va convertir en l'espai predilecte per a l'activitat agrícola i ramadera per excel·lència i el Montgrí va anar quedant com a lloc marginal.

El Montgrí quedarà, des de llavors, com a lloc marginal, cada cop més abandonat i dedicat a l'autoconsum... i a poc a poc el record de la seva activitat, sobretot als llocs allunyats de les poblacions, s'anirà esvaint.

3. Resultats de les dades dels treballs de camp: l'arquitectura tradicional del massís del Montgrí

En aquest apartat parlarem dels elements del patrimoni cultural de la muntanya relacionats amb els establiments produïts arran de la concessió

reial i que anomenem elements d'arquitectura tradicional.

La major part d'elements vinculats a l'ús tradicional del massís varen construir-se seguint la tècnica de la pedra seca, que es fonamenta en l'ús constructiu de la pedra extreta del sòl i col·locada directament al seu lloc sense cap lligam.

D'una manera expressa hem volgut recalcar el caràcter internacional de l'arquitectura de pedra seca. A partir d'ara parlarem dels exemples que ens ofereix el massís del Montgrí.

Barraques i aixarts

Les barraques i els aixarts són els elements més nombrosos d'aquest tipus d'arquitectura i, com ja s'ha comentat, estan relacionats amb activitats agrícoles i ramaderes.

Aquestes construccions són el testimoni de l'activació econòmica d'un terreny. La seva construcció es regeix per criteris d'aprofitament racional on tot, o gairebé tot, estava prèviament planificat amb l'objectiu d'aprofitar al màxim els recursos de l'entorn estalviant, sempre que es podia, esforços innecessaris.

Tipologia de les barraques

L'estructura d'una barraca depèn de molts factors: el temps d'estada, l'activitat que s'hi duia a terme, la proximitat al lloc d'habitatge, els recursos que es volien extreure, la pedra de què es disposava. Depenent d'aquests factors, les barraques que trobem al massís del Montgrí són de tipus diferents:

La barraca refugi

Són més aviat petites i servien per aixoplugar-se. N'hi ha unes en què tot just hi cap una persona i la seva alçada no passa del metre i mig, com és el cas de l'aixart d'en Busqueta o la barraca del camí de Santa Caterina. No permeten cuinar-hi ni fer-hi vida. Com a detall curiós, moltes d'aquestes barraques conserven encara un banc de pedra per seure.

La barraca mitjana

Hi ha un altre tipus de barraques, d'una mida més gran, que poden arribar fins als 2 metres d'alçada i que permeten l'estada per a una o diverses persones amb comoditat. Són a la vegada refugis, però ja s'hi pot cuinar, tal com s'entreveu a partir de la pedra corredissa que clou la volta

Aquests tipus de construccions podien ser fetes directament pels mateixos pagesos amb l'ajut d'altres pagesos del lloc amb la qual cosa es creava una solidaritat recíproca.

Barraques monumentals

Encara queda el darrer tipus de barraca: la barraca monumental. Són, sens dubte, les més espectaculars. A l'exterior tenen una estructura esgronada i la seva alçada pot arribar als 4 metres. Permeten una estada perllongada i estan habilitades per tenir-hi la cuina. Moltes d'elles tenen en el seu interior lleixes, cocons per guardar-hi els aliments i el beure, també anomenats refrescadors. Són les més allunyades dels nuclis de població i és possible que els pagesos hi fessin estades més llargues. És molt probable que per a la seva construcció, es recorregués a un paleta especialitzat, el barraquista que ja trobem documentat en l'arxiu.

Forns de calç

La utilització de la calç com a element de construcció va ser molt important fins no fa massa temps quan va ser substituïda per materials industrials més barats i produïts fora del terme. El Montgrí era un lloc excel·lent per a la transformació de la pedra calcària en calç pel fet que possibilitava un accés directe i pràcticament il·limitat a la matèria primera: la pedra calcària.

Els forns de calç del massís són, al nostre entendre, molt antics i situem el seu funcionament en el mateix període que l'activitat agrícola i ramadera de què hem parlat: entre els segles XVII i XIX.

L'abandó dels forns del Montgrí va produir-se per raons econòmiques. La funció dels forns de calç del Montgrí era proporcionar l'abastiment de calç

en el marc d'una societat reduïda que es limitava a les poblacions més properes. A partir de la segona meitat del segle XIX, amb la modernització econòmica, produïda arran de la Revolució Industrial, els forns de calç es renoven tecnològicament per poder abastir una demanda molt major.

Els forns històrics del Montgrí, tecnològicament poc preparats per a produccions industrials, mal situats per a l'arribada de transports moderns, varen perdre la seva funció i, a la fi del segle XIX i a començaments del segle XX, s'abandonaren.

Altres elements

Ens hem extès, de manera expressa, en les barraques els aixarts i els forns perquè constitueixen el 90% dels elements d'interès cultural i patrimonial de la muntanya vinculats a les activi-

tats tradicionals. No obstant això, hi ha altres béns que no cal oblidar.

A part dels elements de pedra seca apuntem l'existència d'altres elements lligats, cortals, fonts, pous, cisternes... que també formen part del paisatge tradicional del massís del Montgrí.

Estacions fixes per a bestiar per a bestiar: corral i cortal

L'activitat ramadera ha deixat també la seva empremta en els cortals i corral de la muntanya. Es tracta d'establiments per tancar el bestiar. Hem detectat uns cortals importants com el mas Reginell i el mas Mallarich. Són construccions que tenen alguns metres d'alçada i on tot sovint les parets mestres de l'edifici estan unides per dos o tres voltes de canó. En una de les cantonades de l'edifici trobem l'habitable destinat al pastor, que acos-

Rehabilitació del camí empedrat de Santa Caterina

tuma a ser de planta quadrangular i té un teulat pla. Com que es tracta de construccions de dimensions importants, les seves parets estan lligades, algunes vegades, amb calç o argila, per assegurar-ne l'estabilitat.

Hi ha també cortals d'una mida més petita per a un nombre més reduït de bestiar. Exemples d'aquest tipus en trobem, entre molts altres punts, al còrrer de les Raïmeres.

Fonts, pous, cisternes, pedres d'aigua...

Un dels elements fonamentals per portar a terme qualsevol activitat a la muntanya és l'aigua. En un clima on les precipitacions són escasses, és important disposar d'aigua. El Montgrí, de naturalesa càrstica, oferia recursos naturals on era possible trobar aigua. Els Cisternons, per exemple, són unes galeries que tal com diu el seu nom constitueixen unes cisternes naturals. Hi ha també roques erosionades per l'aigua que permeten emmagatzemar-ne fins a 100 litres. Són les anomenades pedres d'aigua.

És clar que no sempre hi havia recursos naturals a l'abast. Per aquest motiu va ser necessari la construcció de cisternes, pous, fonts i canalitzacions per disposar d'aigua i guardar-la per a èpoques de sequera.

Conclusions

1. El massís del Montgrí ha estat ocupat en diversos moments al llarg de la seva història: en època paleolítica va servir com a lloc de cacera i de recollida, tal com ho testimonien els caus del Duc; al neolític, els caus de la muntanya varen ser utilitzats com a lloc d'enterrament sepulcral; a l'edat antiga, el massís va ser un punt d'interès econòmic, agrícola i ramader; a l'edat mitjana, la muntanya fou un espai per a la trashumància i, finalment a partir del segle XVII i fins al segle XX, el Montgrí ha estat un espai activat econòmicament per la gent dels pobles dels voltants del Montgrí amb un predomini de les activitats tradi-

cionals vinculades a una societat preindustrial.

2. Aquesta darrera ocupació ens ha llegat un ric patrimoni cultural constituït per una arquitectura de pedra seca que es troba escampada pel massís.
3. Fins fa ben poc, una part molt important del patrimoni cultural del massís del Montgrí estava oblidada i subjecte a ser destruïda. Avui, els elements més interessants d'aquest patrimoni estan catalogats i protegits com a béns d'interès públic.
4. A partir d'ara, cal vetllar per donar a conèixer aquest patrimoni. Des d'aquí animem a tothom qui vulgui conèixer aquests elements a fer una ruta, senyalitzada l'estiu de 2001, per un camp internacional: la ruta del vent.
5. Cal trobar fórmules que permetin alhora el manteniment d'aquest patrimoni i la fi de la seva degradació. Els camps de treball semblen un bon camí.
6. Com es deia al principi, l'objectiu del treball era integral. Per aquest motiu els treballs de difusió són importants en el conjunt del projecte. L'elaboració d'una publicació, l'organització d'actes de difusió i la creació d'una ruta que hem batejat amb el nom de "La ruta del vent" són uns elements importants que ens fan adonar que a poc a poc, hem convertit el patrimoni oblidat del Montgrí en un patrimoni recuperat. Aquesta constatació ens dóna ànims per continuar amb la tasca de revalorització del nostre passat cap al futur.

Bibliografia

- ARTIGAS, Primitivo. *Memoria relativa a la Excursión Forestal a la Provincia de Gerona en 1882*, Madrid, Moreno y Rojas, 1885, ps. 81-114.
- BERNAT CONSTANTÍ, A. *Les barraques de pedra seca a la conca mitja del Gaià*. Fundació Roger de Belfort. Santes Creus, 1998.
- GIRONÈS DESCARREGA, J. *L'art de la pedra en sec a les comarques de Tarragona*. Diputació de Tarragona. Tarragona, 1999.
- ASOCIACIÓN DE ARQUITECTOS DE CATALUÑA. *Construccions de pedra*

en sec. Dins Anuario 1914. Barcelona, 1915.

CONSELL INSULAR DE MALLORCA. *La construcció de pedra en sec a Mallorca*. Ed. Consell Insular de Mallorca-FODESMA. Mallorca, 1994.

FERRER y DE LLORET, Javier de. *Proyecto de fijación y repoblación de las Dunas procedentes del Golfo de Rosas*. Madrid, Ricardo Rojas, 1885, 81 ps.

FERRER y DE LLORET, Javier de; REIG y PALAU, José. *Reseña de los trabajos realizados por la División Hidrológico-forestal de la Cuenca Inferior del Ebro y Pirineos Orientales en 1902, 1903 y 1904*, Lleida, Sol & Benet, 1905, 163 ps.

JUVANEK, Borut. *The stone shelters*. CD en versió Beta. Ljubljana, 1998.

LASSURE, Christian. *L'architecture de pierre seche*. Pàgina web del Centre d'Études et de Recherches sur l'Architecture Vernaculaire (CERAV), darrera actualització juliol de 2001.

MUSEU DEL MONTGRÍ I DEL BAIX TER. *L'activitat agrícola al Montgrí*, (Papers del Montgrí, 8, 1989. Ajuntament de Torroella de Montgrí.

PUJOL i FABRELLAS, David.; JUANOLA i NOGUER, Joan. *Fonteta i la calç. Un cas d'aprofitament dels recursos naturals del massís de les Gavarres*, 1989, Olot.

RADRESA i CASANOVAS, JOAN. *L'agricultura torroellenca d'ara fa cent anys. Aparició de la fil·loxera. Llibre de la Festa Major*, 1980. Torroella de Montgrí

RUBIÓ i BELLVER, J. *Construccions de pedra en sec*. Anuario de la Asociación de Arquitectos de Barcelona, Barcelona, 1912.

Nota

*Hom anomena aixarts als murs de tancament fets en pedra seca que envolten les finques del massís del Montgrí.

Antoni Roviras Padrós

Tècnic de patrimoni cultural a l'Ajuntament de Torroella de Montgrí

Joan Margall i Sastre

Arqueòleg i col·laborador amb el Museu del Montgrí i del Baix Ter

Candi Mundet i Ferrer

Llicenciat en història moderna

Àngel Planas i Sabater

Tècnic de patrimoni cultural a l'Ajuntament de Torroella de Montgrí

La rehabilitació de barraques al Bages, el treball de la D.O. Pla de Bages

Josep M. Soler Bonet

Antecedents. La viticultura al Pla de Bages, l'expansió de la vinya i les construccions en pedra seca

La pedra seca ha format part del nostre paisatge des de fa centenars d'anys, i fins fa ben poc, era un element clau en l'ordenació de l'espai agrari a la comarca del Bages. Els murs, parets o feixes van possibilitar la pràctica agrària i l'aprofitament pel conreu d'àmplies zones de vessants *costeruts* o terres més marginals. La gran beneficiada d'aquestes possibilitats va ésser la vinya, un conreu en expansió des de l'Edat Mitjana i que va arribar a cobrir bona part de la nostra superfície bagenca a finals del XIX.

Al Bages, però, no som cap excepció. El paisatge marginat, és un patrimoni propi de tots els països mediterranis, forma part d'una manera ancestral de relacionar-se amb l'espai i d'aprofitar respectuosament la terra. És una forma "sostenible" de domesticar l'espai agrari, tot aprofitant els elements que ens ofereix el mateix entorn, protegint-lo de l'erosió i fixant tota la vegetació. Centenars de quilòmetres de parets, només a casa nostra, ens mostren el titànic esforç de generacions per fer conreuable una terra aspra i a voltes hostil pel qui la treballa.

Dintre del patrimoni en pedra seca ocupen un lloc d'excepció les construccions i aixoplucs, les "barraques de vinya" tal com les anomenem a la

Barraqueta guanyadora del III Concurs de rehabilitació de barraques de vinya. Foto: J. Villaplana.

nostra comarca. Tot plegat, murs, feixes, parets i barraques formen un patrimoni bastíssim que va camí de perdre's definitivament, pel descuit de tots. Aquí no tan sols hem de lamentar la deixadesa de les diferents administracions, sinó també de la nostra societat urbanitzada, dels propietaris i dels estudiosos que fins fa poc no hi han parat atenció.

1995 neix la D.O. Pla de Bages, comença la recuperació dels elements patrimonials de la vinya

L'any 1995, el Bages tornava a treure el cap dintre del selecte club de

les comarques productores de vi de qualitat. Amb el naixement de la D.O. s'aconseguia molt més que una marca de qualitat, va suposar el relleu i la recuperació de la nostra tradició vitivinícola, tot tancant un malaurat parèntesi de prop de 60 anys de recessió. Paral·lelament a l'activitat comercial de la D.O., des del primer moment es va tenir cura de començar a treballar per recuperar tots aquells elements, que encara avui són testimoni de la nostra tradició. Tants segles de conreu de la vinya han deixat la nostra comarca esquitxada d'elements patrimonials de gran interès, els quals formen un valuós conjunt en perill de desaparèixer: barraques, feixes, ce-

llers, tines, cups i premses, són elements que agafen una àmplia cronologia que abraça des de l'edat mitjana fins fa ben pocs anys.

La situació de partida no es presentava gens engrescadora. Molts anys d'abandonament i de menysteniment de tots aquests elements, havien provocat la pèrdua definitiva d'una part important d'aquest conjunt, i amenaçaven a la resta amb una pròxima desaparició. El cas més paradigmàtic el representen les barraques de vinya. Dels milers de construccions que esquitxaven la nostra comarca a principis del segle XX, se n'ha perdut una part ben important. La causa principal d'aquesta pèrdua, ha estat el desús i la conseqüent deixadesa dels seus propietaris que n'ha provocat l'esfondrament, o directament la seva eliminació dels llocs de conreu per netejar-los "d'enredos". Els actes vandàlics i el canvi d'activitats del territori amb la conseqüent expansió de les zones urbanes i industrials al Pla de Bages, també en tenen una bona part de culpa. Un altre grup ben important de barraques han quedat enterrades a les zones boscoses de la comarca, antigues terres de conreu abandonades, i finalment un tercer grup que ha patit la manca de manteniment i conservació degut al menyspreu generalitzat cap aquest tipus de construccions.

Els primers passos havien d'anar adreçats a revaloritzar aquest patrimoni als ulls de qui en tenia la seva responsabilitat directa, els propietaris, i subsidiàriament els organismes públics que havien de posar-hi els mecanismes per ajudar a fer-ho possible. Des d'un primer moment vàrem creure que per les característiques d'aquest conjunt patrimonial, format per una gran quantitat de petits o mitjans elements dispersos pel territori, havíem d'implicar-hi els seus propietaris i aquests havien d'ésser l'eix del nostre treball, sense deixar de banda la responsabilitat d'ajuntaments i concells comarcals. Revaloritzar aquest patrimoni davant d'aquells que durant molts anys, els havien menystingut, o sencillament ignorat, esdevenia la nostra prioritat. Ningú podria garantir-ne millor la seva conservació que aquells que en tenien la propietat directa i a

Barraca premiada en el III Concurs de rehabilitació de barraques de vinya. Foto: J. Villaplana.

més un contacte i proximitat diària. El gran repte de la nostra feina seria crear consciència del valor d'aquests elements patrimonials, i implicar directament als propietaris en el seu manteniment i rehabilitació.

Les eines del programa

Per desvetllar l'interés dels propietaris en la rehabilitació del patrimoni en pedra seca, i especialment de les barraques, es va plantejar l'organització d'un concurs per premiar les millors feines de rehabilitació. Aquesta iniciativa pionera, podia comptar amb l'al·licient del premi i l'originalitat de la proposta, com a factors per atreure l'atenció dels propietaris. D'aquesta manera l'any 1996 es va presentar el I Concurs per a la rehabilitació i conservació de "barraques de vinya".

Aquest concurs volia premiar les tres millors tasques de rehabilitació, tenint en compte quatre elements bàsics:

- La feina de rehabilitació i manteniment feta a la barraqueta.
- La utilització de materials originals.
- L'estat de conservació general de la construcció.
- L'adequació de l'entorn, i sobretot la rehabilitació i manteniment d'altres elements en pedra seca com són marges i parets.

Evidentment l'objectiu directe i im-

mediat del Concurs era restaurar el màxim nombre de construccions, però l'objectiu de fons era que aquestes barraques restaurades actuessin d'exemple per desvetllar l'interés d'altres propietaris, i que el concurs pogués tenir un efecte multiplicador a més llarg termini. També vàrem presentar aquest projecte a tots els ajuntaments per aconseguir la seva complicitat i corresponsabilitat, amb un resultat bastant decebedor.

Davant de la nostra sorpresa en aquest primera convocatòria s'hi van inscriure 42 barraques. El principal problema amb que ens vem topar, va ésser que la tasca de rehabilitació realitzada era molt minsa o inexistent en un nombre significatiu de propostes. En molts cassos la naturalesa del concurs no havia estat ben copsada i el concursant s'havia limitat a ensenyar-nos la seva barraqueta. Malgrat aquest entrebanc, el balanç d'aquest primer concurs havia estat molt positiu, per primera vegada en molts anys s'havien rehabilitat barraques a la nostra comarca i amb un nombre gens menyspreable, prop de vint-i-cinc construccions havien "obert el foc de la rehabilitació".

Aquest primer concurs va tenir la seva segona edició l'any 1998 amb vint-i-dues inscripcions. Malgrat el descens en el nombre de participants, el treball de rehabilitació i els acabats finals presentaven en la majoria dels cassos un augment qualitatiu molt important respecte al primer concurs.

En aquestes dues primeres edicions havíem aconseguit despertar l'interés d'alguns propietaris de construccions, però calia fer un pas més i adreçar-nos a un públic més àmpli i deslligat del món agrari. Per aconseguir aquest ressó es va preparar una exposició fotogràfica a càrrec del fotògraf Joan Villaplana. Amb un treball molt acurat i de gran qualitat, l'autor va aconseguir donar una nova visió de les construccions en pedra seca, fent palès per a molta gent l'estètica i l'atractiu d'artístic d'aquests elements. L'exposició també es va convertir en una eina itinerant, fins a establir-se de forma permanent a la Casa de La Culla, seu de la D.O Pla de Bages.

Amb un cert retard respecte al que estava previst, aquest any 2002, es va convocar el tercer concurs de rehabilitació amb un notable augment de la dotació econòmica. La resposta dels participants ha estat notable, i amb trenta-tres inscripcions ha deixat ben palès la consolidació d'aquesta iniciativa. Cal destacar la tendència que ja s'apuntava en el segon concurs, respecte a la qualitat dels treballs de rehabilitació. També és molt significatiu l'interés d'alguns ajuntaments per participar-hi, la qual cosa ens demostra que la tasca de sensibilització de les administracions públiques comença a donar els seus resultats. En aquest sentit és modèlica l'actuació de l'Ajuntament de Súria, potenciant una ruta patrimonial a la zona del Samontà. També l'Ajuntament de Balsareny ha estat present en aquest concurs, presentant-nos alguns exemples de barraques rehabilitades.

Enguany, des de la D.O, hem volgut donar una nova dimensió a la nostra campanya de rehabilitació, amb la convocatòria de la "Trobada d'estudi per a la preservació del patrimoni en pedra seca als Països Catalans". L'objectiu d'aquesta trobada a nivell general, ha estat l'intercanvi d'experiències i coneixements entre tots els participants, però localment hem volgut que el ressó de la Trobada servís per recolzar la nostra tasca a nivell més institucional.

Una altra novetat de la present edició ha estat la convocatòria d'un "Concurs de Fotografia Històrica al voltant

Barraca premiada en el III Concurs de rehabilitació de barraques de vinya. Foto: J. Villaplana.

de la vinya", per tal de recuperar un altre tros del nostre patrimoni històric. En aquest cas l'objectiu era que afloressin aquells testimonis gràfics de la nostra història que estan dispersos en moltes de les nostres cases.

Balanç i problemàtiques del treball realitzat

Ja sabem al començar el nostre treball, que ens esperava un camí difícil on s'havien de vèncer moltes pors i desvetllar interessos molt adormits. Durant aquests tres concursos hem topat sovint amb la indiferència i la incomprensió, però això ha estat contestat per un interès creixent que em sembla que és palpable arreu de la nostra comarca. A la indiferència de bona part de la nostra societat s'hi ha contraposat l'entusiasme de molts dels participants. Gent arrelada al país i a la nostra història que a cada edició ens han presentat noves realitzacions i rehabilitacions.

Per tant el balanç final d'aquest treball tot i no ser espectacular si que hem sembla que és francament positiu. Hem aconseguit desvetllar moltes consciències, tant de particulars com d'organismes públics, que em sembla que en els propers anys s'hauran de consolidar en projectes concrets. Ja hem parlat de la iniciativa de l'ajuntament de Súria, de les rehabilitacions del de Balsareny, però sabem que n'hi ha d'altres que hi venen al darrera. Re-

centment s'ha presentat el projecte de l'Ecomuseu del Moianès, on hi figuren les barraques de vinya com a element d'especial protecció al costat de les poues de gel i d'altres elements. També a nivell particular es veuen algunes rehabilitacions, i augmenta el nombre de gent que s'adreça a nosaltres buscant concells. En aquest sentit és especialment exemplar i pionera la tasca de l'empresa Masies d'Avinyó, amb la restauració de tots els elements de la seva propietat. M'agradaria pensar que les barraques rehabilitades durant els tres concursos, actuen efectivament com a element promotor d'altres rehabilitacions. En tot cas el balanç més tangible són les prop de setanta barraques que s'han pogut recuperar i rehabilitar.

El principal problema que es topa actualment la rehabilitació de construccions en pedra seca, és la manca d'especialistes en aquest tipus de treball. Els mateixos pagesos que abans realitzaven una part d'aquestes construccions i el seu manteniment ja han perdut aquests coneixements al no traspasar-los a les noves generacions. Possiblement els propers anys s'haurà d'incidir en la formació de paletes especialistes en el treball de la pedra en sec, però primer cal que entre tots fem que esdevinguin una necessitat.

Josep Mª Soler i Bonet

Pertany al Grup de Treball de la D.O "Pla de Bages"

Les contruccions de pedra seca al terme de Castellbell i el Vilar

Joan Valls i Pueyo

Amb la present comunicació per a la "Trobada d'estudi per a la preservació del patrimoni de pedra seca als Països Catalans" volem fer un breu repàs a la situació en que es troba actualment l'estudi d'aquest tipus de construccions en el terme municipal de Castellbell i el Vilar, al sud de la comarca de Bages.

En primer lloc parlarem de les parets que permetien la formació de les feixes de conreu, per fer-ho, tot seguit, de les barraques o cabanes que van construir-se a les diferents partides de terra en que estava dividit aquell terme.

Aquests serien, potser, els dos elements més emblemàtics de l'arquitectura popular de les nostres contrades.

No podem oblidar, però, que també hi ha exemples d'altres tipus de parets més majestuoses, de forns de calç, amb les seves barraques adjacents, de pous de glaç i d'algun pont que, construït amb el mateix sistema, permetia el pas per sobre d'un torrent. Fins i tot caldria parlar de les barraques fetes pels treballadors de les pedreres. Dues de ben conservades poden contemplar-se a la zona del mas Viladoms de Dalt, l'antic Llevallol.

L'estudi de totes aquestes construccions caldrà complementar-ho amb les notícies que tenim sobre els contractes d'arrendament on s'autoritzava la construcció de dites barraques, així com de les tines, i amb l'estudi dels

Foto: J. Villaplana.

topònims que més ens acostin al coneixement del tema que avui ens ocupa.

Disposem, tanmateix, d'un important fons fotogràfic, realitzat per Marcel·lí Puigdemívol, que ens ajudarà especialment en l'elaboració del mapa d'aquestes construccions, i que es complementarà amb el dibuix de la planta de cada una de les barraques, amb les seves corresponents mesures.

Les parets

En primer lloc direm que tenim molt bons exemples de parets aixecades amb el sistema de pedra en sec, conformant les innombrables feixes que esglonaven les muntanyes, en aquell imponent esforç fet pels pagesos, en èpoques no gaire llunyanes, per a guanyar terrenys conreables a l'especial orografia del nostre terme.

Aquells marges fets en terrenys de fort pendent serviren per a retenir les terres i van ser aprofitats, en un primer moment, per a la plantació de vinya i, més tard, per a plantar-hi oliveres i ametllers.

A les seves parets s'hi feien escales per facilitar l'accés entre feixa i feixa, així com les rampes que permetien el pas dels animals. I, quant no era necessària la construcció d'una barraca, per la proximitat de la casa, els constructors de les parets deixaven petits espais o forats per a guardar-hi les eines.

Un bon exemple el tenim a uns cent metres de la masia del Grau, on hi ha una paret de poc més de dos metres d'alçada, amb una esglaonada feta amb sis lloses que sobresurten de la paret de 20 a 30 centímetres. El primer graó es troba ben a prop d'un forat situat a la base de la paret, l'entrada del qual fa 60 centímetres, amb una fondària de 120 centímetres. Allí es guardaven el beure i les eines, el primer per mantenir-lo fresc i les eines per a preservar-les del vent i del sol, a fi de que no es desmaneguessin. La seva llinda està datada l'any 1908.

Les barraques

Aquestes construccions podem trobar-les a qualsevol indret del terme de Castellbell i el Vilar, tant al capdemunt de les muntanyes o de les carenes com ara a l'Escletxa, com en les seves vessants i a les fondalades. Hi ha barraques en mig dels camps, al costat de les vinyes o al mig del bosc.

La seva principal utilitat era la de guardar les eines, alguns estris de cuina i el cànir de l'aigua. Allí s'axoplugaven de la pluja, hi feien la migdiada o bé, si eren lluny de la casa, hi dormien alguna nit.

Trobem barraques aïllades en mig dels camps i altres adossades al talús de la muntanya, a fi d'estalviar-se en la seva construcció alguna de les seves parets.

Tanmateix eren aprofitats els espais que deixaven les grans roques despreses de les cingleres. A la vinya dita de la Casa Cremada, situada a la zona del turó del Marquès, hi ha una barraca, el

constructor de la qual aprofità l'espai entre dos grans blocs de pedra despresos de l'esmentat turó. Només li calgué fer la paret davantera, amb la seva porta, quedant una construcció força irregular en la seva part interior.

Generalment es feien amb parets de pedra col·locada en sec, molt gruixudes, que filera a filera anaven recreixent interiorment fins a cloure's totalment en l'anomenada cúpula falsa. Es coronava amb una llosa més gran i es reomplia per sobre amb terra i pedres, donant-li el pendent suficient perquè salvés l'aigua de la pluja.

Per aguantar més temps l'erosió d'aquesta coberta de terra solien plantar-hi lliris, les arrels dels quals feien aquella funció.

Els seus constructors utilitzaven tota mena de pedres, generalment ben escollides encara que fossin irregulars, i, tanmateix, feien servir carreus ben carejats, especialment al portal d'entrada.

Un curiós exemple el tenim en la barraca que hi ha al costat d'un dels forns de calç del turó del Marquès. El lateral dret de la porta és una gran pedra col·locada verticalment, de 140 centímetres visibles d'alçada i de 60 centímetres de gruix. Calgué fer-li un esvoranc per encarbir-hi la dovella de la llinda.

Els complements més habituals de les cabanes eren les llars de foc, les obertures que feien de xemeneia i, a voltes, les menjadores.

Un exemple de barraca amb xemeneia el trobem a una vinya situada al Bosc Negre, al costat del torrent de cal Pinsà. És de planta quadrada i està datada l'any 1829.

A l'anomenada vinya de la Serra, situada al raval del Clot, hi ha una barraca de planta rodona, utilitzada pel pagès, datada d'any 1936 i amb les inicials E. F. (Esteve Fainé), i al seu costat una altra de planta quadrada, per guardar-hi l'animal, amb la corresponent menjadora.

A les dovelles de l'entrada, que podien ser de grans proporcions, com una de Viladoms de Dalt que mesura 142 x 50 x 29 centímetres, s'hi grabava a vegades, com hem vist, la data de la seva construcció o de la seva rehabilitació, tal com veiem, per exemple, en

una de les més ben conservades actualment en terres del mas Puig del Vilar, al costat de l'antic molí de vent, datada l'any 1881.

Les barraques, amb la seva porta encarada en la majoria d'ocasions cap a la banda de sol ixent, podien ser de planta circular, de planta rectangular o bé quadrades, circulars en el seu interior i quadrades a l'exterior. Podien ser dobles o bé tenir adossat un espai per a l'animal, com hem vist.

Tanmateix, hi ha un exemple de barraca de planta quadrada, amb volta en el seu interior, a la zona del Clot, al costat del Racó del Regal.

Una barraca de planta circular, de grans dimensions, amb més de tres metres d'alçada, i molt ben conservada, la trobem a la zona de Viladoms de Dalt, entre les Comes i cal Robert, concretament a la vinya del Llusi. Com diu l'amic Marcel·lí Puigdemívol, fou construïda per "un gran mestre barraquer", amb les pedres molt ben posades i amb una obertura a sobre la dovella de la porta, per treurer pressió a sobre d'aquesta i evitar que es trenqui. El seu interior té un diàmetre de tres metres i mig i allí trobem dos "armaris empotrats", un arran de terra, partit en dos compartiments per una llosa, utilitzat per a conservar en fresc els recipients del vi i de l'aigua, i a una alçada no abastable pel gos o altres animals, a uns 160 centímetres del terra, hi ha l'altre forat que també servia de rebost, per a guardar-hi el feto. Dues espitlleres permetien fer una ullada sobre el tros.

De planta quadrada podem fer esment, entre moltes altres, de la situada a la vinya de la Madrona, a la zona del mas de les Canyelles. També de més de tres metres d'alçada, té la porta ben centrada, un fet no gaire habitual en aquest terme, està encarada cap a llevant, i disposa de dues finestretes laterals. Al seu interior trobem sis forats o "armaris" pel porró, pel cànir i, els més alts, pel cistell del menjar.

En quant al número de barraques existents al terme municipal de Castellbell i el Vilar, podem presentar l'exemple de les localitzades en terres de l'antic mas Viladoms de Dalt, que tenia com a veïnes les terres del mas Puig, les del mas de les Comesvelles i

les del mas Viladoms de Baix.

Sobre un total de 48 barraques que allí hem localitzat, direm que de planta rodona n'hi ha divuit de senceres i onze d'ensorrades. De les 10 barraques quadrades, vuit es mantenen dempeus i dues estan enderrocades. Hi han tres barraques rectangulars ensorrades i una de sencera. Cal afegir altres cinc cabanes, que per la seva tipologia no encaixen en els tres grups anteriors.

Els contractes d'arrendament

Josep Viladoms, hereu del mas Grau, també dit Grau Gros, i Joan Grau, que ho era del mas Grau del Vilar, després conegut com el Grauet, van establir en emfiteusi, el dia 29 de desembre de 1758, a Josep Bach, "fins a las primeras rebassas tantolament", un tros de terra situada a la partida de l'Esmoladora, del terme de Castellbell i el Vilar. De les condicions que s'imposaren al rabassaire, que fou obligat a plantar la vinya "á vall obert en lo paratge proporcionat, y á parpal en los demes paratges", només destacarem una:

"Que vos dit Adquisidor, y los vostres tindreu facultat de construir en dita pessa de terra una tina per posar la vostra verema, pero arribant dita terra á rebassa morta la referida tina quedará per nosaltres, y nostres respective successors".

El dia 5 de novembre de 1771 el senyor Joan Gibert, propietari del mas Viladoms de Dalt, establí en emfiteusi, "mentres duraran los seps se plantaran", a Agustí Trulls, dues peces de terra, d'una i dues quarteres d'extensió, respectivament, de pertinences del seu mas, amb la condició de que pogués construir una tina en qualsevol de les dues peces, la qual restaria per l'amo del mas un cop s'arribés a la rabbassa morta.

L'anterior contracte el complementarem amb altres sis de semblants característiques, que van ser signats el dia 20 de novembre de dit any 1771.

1. En el primer veiem com el mateix Joan Gibert establí a Macià Puig, pagès del Vilar, una peça de terra de

dues quarteres de "sembradura de blat", situada a la partida del Prat, dient que "podrá fer barraca", pagant "un sou en diner en adjutori dels censos".

2. El segon és l'establiment fet a Jaume Ballaró d'una peça de terra, "en part erma y en part vinya", de dues quarteres d'extensió, situada a la partida anomenada la "Ubagà Fosca", que afrontava per totes bandes amb les terres del mas Viladoms de Dalt, permetent-li construir una barraca, per la que pagaria un sou cada any el dia de Tots Sants.

3. Fermí Viladoms adquirí en emfiteusi una peça de terra de dues quarteres i mitja d'extensió, pertanyent a la partida dita "dels Anaguas", que per la banda de migdia afrontava amb terres del mas Viladoms de Baix. Podia fer-hi una barraca.

4. Un altre jove pagès del Vilar, Silvestre Camprobí, es comprometé a plantar vinya, en el termini de deu anys, en una peça de terra de la partida anomenada "lo Soley del Prat", de dues quarteres d'extensió, establerta per l'esmentat Joan Gibert, amo del Viladoms de Dalt, amb la condició de que podia fer una tina, de que devia donar pas "sobre lo singlet del torrent del cap devall" i de que podia construir també una barraca.

Tres anys més tard li arrendà un "aposeno, que es y trau porta á la Sala de la casa" del mas Viladoms de Dalt, i un hort a la "partida nomenada del hort de la bassa, que es sota la bassa".

5. També era de dues quarteres la peça de terra, situada al "Serrat de las Pinassas", que adquirí Simó Ribas per plantar-la de vinya en deu anys. Podia fer-hi una barraca i plantar-hi quatre arbres fruiters.

6. Possiblement seria parent de l'anterior aquell Josep Ribas que el mateix dia 20 de novembre de 1771 es comprometé a plantar de vinya una peça de terra d'una quartera i mitja d'extensió, situada al Prat, un indret que per la banda de sol ponent afrontava amb les terres del mas Puig del Vilar. També adquirí el dret de contruir allí una barraca per ai-

xoplugar-se i per a guardar-hi les eïnes.

En altres tres establiments fets pel mateix Joan Gibert, amo del mas Viladoms de Dalt, el dia 25 de febrer de 1774, a Josep Ribera, Bonifaci Trulls i Valentí Vinyals, tant sols s'especifica que els obligava a utilitzar la tina del seu mas per a encabir la verema.

Els topònims

No sabem si eren els mateixos pagesos els constructors de les parets i de les barraques o bé era una tasca més especialitzada.

La documentació, de moment, no ens ajuda a saber-ho, i tampoc hem pretès cercar altres referències externes que defensin una o altra teoria.

Unes breus apuntacions toponímiques ens permeten acostar-nos a la figura d'un possible barraquer resident a Castellbell i el Vilar.

El dia 26 de juliol de 1820 va fer redactar el seu testament el senyor Josep Carner i Vives, masover del mas Piteu, l'antic mas Riusec, de Monistrol de Montserrat. Entre les seves disposicions destaquem la que parla de la donació feta a la seva muller Anna Maria d'una vinya, de deu jornals de llaurada, situada al lloc anomenat "Mas Coll devant de la Barraca", que per la banda de migdia afrontava amb el torrent del Tortuguier i per tramuntana amb les terres del mas de la Calcina, de Marganell. L'esmentada Anna Maria, que havia estat casada en primeres núpcies amb Magí Camps, tenia una filla, dita Ramona, casada amb Benet Rafart.

Aquest darrer personatge treballava les terres de l'heretat anomenada "lo Barraquer", i el dia 20 de desembre de 1834 arrendava a Simó Ambrós una vinya amb set mil ceps plantats, i a Jaume Carner una altra peça de terra de tres quartans de llaurada.

La documentació del segle XIX, especialment els llibres d'amillament, parlen sovint d'aquella partida de terra anomenada Solei de la Barraca, així la trobem anomenada l'any 1873, on es formà un petit veïnat de cases disseminades, sota mateix dels primers

contraforts de la serra de Montserrat.

Encara actualment coneixem amb el nom de Solei del Barraquer aquell indret on trobem el mas Blanc, cal Pituet, ca la Roseta, cal Tomàs, cal Pi, cal Rajoler i el mateix cal Barraquer, que dóna nom a la contrada.

Altres tipus de parets

Al terme municipal de Castellbell i el Vilar tenim un altre exemple de construcció de parets aixecades en pedra seca. Ens referim als murs de contenció de l'antic traçat de la via construïda pel ferrocarril de cremallera desde l'estació del Nord (RENFE) de Castellbell i el Vilar, fins al monestir de Montserrat, al terme de Monistrol de Montserrat.

Aquelles parets encara poden contemplar-se en l'actualitat, car el camí per on passava aquell ferrocarril, desaparegut l'any 1957, resta en bones condicions per a fer-hi una bona passejada. Si més no des del seu origen, en terres del mas Puig del Vilar, pas-

sant per l'antiga partida de terra anomenada el Verdàl, fins al pont que permetia el pas per sobre la riera de Marà. I d'aquell indret vorejava la carena on hi havia les partides dites de Roca Rubí fins a endinsar-se en el terme de Monistrol de Montserrat, on travessava el riu Llobregat pel desaparegut pont de ferro per enfil·lar-se per les costes montserratines.

Una notícia contemporània que fa referència a la construcció d'aquelles parets fetes amb filades de pedres en sec, està datada el dia 10 de febrer de 1877, i l'hem trobada en un dels diaris del senyor Joan Puig, del mas Puig del Vilar:

"Anton Ballart empresari de fe las parets de serca la estasio de Monistrol a pagat los dañs de viña de Isidro Vila, y de la viña de Martí Serra los coals na donat 14 duros esto es a sabe: per Isidro Vila, 5 duros 4 rals, per Martí Serra, 4 duros 16 rals, per Juan Puig, 4 duros."

El mateix Joan Puig ens diu que el "dia 27 de Match de 1892 han fet

arriba la Maquina del trenbia de Montserrat a baig a la seba bia a forsa de homens per la bora de la Carratera",

Uns mesos més tard parla de la construcció d'un altre mur:

"buy dia 6 Agost 1892 ha cobrat del Sr. Rigo 12 duros en paga de 20 metros de Pedra per fer el Muro del Camí de baycha a la Estasio del trenvia de Monserrat".

Fonts

- Arxiu Marcel·lí Puigdel·lívol, de Castellbell i el Vilar
- Arxiu del Mas Puig del Vilar, de Castellbell i el Vilar.
- Arxiu Històric Comarcal de Manresa.
- Arxiu de la Corona d'Aragó.

Joan Valls i Pueyo

Llicenciat en Geografia i Història

*Joieria i
Relotgeria*

Reparació i **restauració**
de joies i rellotges

BELLORRÍ

Carrer Saclosa, 40 - Tel. 93 872 61 07

08240 MANRESA

Campanya per a la recollida de signatures per a la preservació i rehabilitació de les cabanes de pedra seca

Agustí Esteve i Orozco de Nájara

El Patronat de Sant Galderic, és l'entitat que ha promogut la campanya de recollida de signatures per a la preservació i rehabilitació de les cabanes de pedra seca.

Com va sorgir aquesta proposta ?

Aquesta proposta va sorgir dins de la II Jornada d'Estudis Medievals que va organitzar el CIDOMCAT, Cercle d'Investigació i Documentació Medieval, a l'Escola d'Art Pau

Gargallo de Badalona, m'explicaré millor: una de les ponències la va fer el senyor Josep Maria Jujol i Gibert, amb el tema de les Cabanes de Pedra Seca, aquesta exposició gràfica va agradar tant a tots els presents que es van fer les preguntes més lògiques: per què es permet la destrucció i desaparició d'aquestes obres d'art ? Com es pot evitar aquesta desgràcia?

Aleshores un dels oients va apuntar: per què no es fa una campanya de recollida de signatures per evitar aquesta destrucció, i aquí va eclosionar la proposta. Ens vàrem posar en marxa i aquí som.

Qui ha donat suport a aquesta proposta ?

En primer lloc tots els assistents a aquella Jornada d'Estudis Medievals,

Barraca al terme de Calders (Bages). Foto: J. Villaplana.

després a tots els socis del nostre Grup d'Entitats Medievals, es a dir: CIDOMCAT, Patronat de Sant Galderic, Capítol de Germans Cavallers de Sant Ermengol i el Cercle Català d'Estudis Heràldics i Nobiliaris, i després com a resultat de les primeres expressions, d'altres persones i personalitats, d'entre els que podem destacar-ne: Josep Maria Jujol i Gibert, Montserrat Baylach i Ruiz, Joan Bassegoda i Nonell, Jesús Àvila Granados, Emili Boada Rovira, August Bernat i Constantí, Josep Gallofré i Cornadó, Vicent Loscos i Solé, Josep Maria Soler i Bonet, Salvador Tarragó i Cid, d'entre altres més.

Amb quin pressupost disposen per portar a terme aquesta campanya ?

De moment disposem de l'ajuda de les entitats col·laboradores, de persones amb caràcter altruista, i l'ajuda moral que comporta la confirmació escrita o personal de les persones involucrades amb aquest important tema de la nostra terra catalana. Fins el dia d'avui ja són més de seixanta persones que s'han decidit a fer-se socis de la nostra entitat i ajudar-nos econòmicament a portar a bon port aquesta tasca.

Què vol aquesta campanya realment?

Que les institucions oficials d'aquest país prenguin consciència de la importància d'aquestes construccions plenes d'art, i es pugui redactar una llei que mesuri les normes de conservació d'aquestes cabanes, evitant d'aquesta manera al màxim la destrucció, d'aquestes peces mil·lenàries, escampades per la nostra terra i la dels nostres avantpassats.

Aquesta proposta no demana a la Generalitat una llei que castigui a la persona que destrueixi aquesta arquitectura rural, sinó que el que realment vol és que doni un incentiu amb motivació de conservació i rehabilitació per a no destruir aquest art de les nostres terres. Certament ja sabem que no hi ha diners per a tot ni per a tots, però creiem que un petit esforç d'entre tots pot arribar a donar-nos alguna sorpresa. A altres països no gaire llunyans del nostre ja s'aplica aquesta mesura, ja sabem que no es fàcil però s'ha de posar en marxa una campanya de conscienciació per estimar tot allò que és una mostra del nostre passat i dels nostres avantpassats.

El Patronat de Sant Galderic té des de fa temps l'objectiu d'impulsar un treball de conscienciació sobre la importància de la conservació i rehabilitació dels principals vestigis de l'arquitectura rural realitzada amb la tècnica de pedra seca.

La revalorització social d'aquestes construccions, d'utilitat per la pagesia, però alhora integrades de forma absolutament ecològica a l'entorn és el nostre propòsit.

Ja fa molts temps que ens vàrem adonar que les manifestacions d'arquitectura rural expressades en pedra seca, tenen a casa nostra una presència important i són els muts testimonis d'unes èpoques passades i d'una particular forma de vida, són en definitiva una part de la història col·lectiva del nostre poble.

Ben sovint no som prou conscients del valor real que cal donar-los. Per a molts, una construcció de fa cent anys no té cap valor històric ni arqueològic, i encara que puguin haver-n'hi amb una antiguitat molt superior, no per

Barraca al terme de Santpedor. Foto: J. Villaplana.

això reben un tracte millor a casa nostra. Per a d'altres no són més que una pila de pedres que configuren un refugi ocasional i poca cosa més.

Deixant al marge l'antiguitat que puguin arribar a tenir aquestes construccions, creiem que el seu valor real és que en si mateixes són portadores d'unes tècniques constructives ancestrals, que s'han anat transmetent de generació en generació des del Neolític fins pràcticament als nostres dies, són una herència dels nostres avantpassats més llunyans.

Tenim doncs, escampat pels nostres camps, un autèntic patrimoni d'arquitectura rural aixecat en pedra seca que en altres països es té en compte, es valora i es conserva, però en la nostra pobre, bruta dissortada pàtria, com tan bé va saber expressar Salvador Espriu en els seus versos, la deficiència cultural i la manca com a poble de la necessària autoestima, que ens permeti estimar i conservar tot el que fa referència als orígens i la història del nostre poble es fa ben palesa i només podem parlar d'escasses i lloables excepcions.

La investigació arqueològica encara no ha arribat de ple a les construccions en pedra seca del món rural, per tant, es fa difícil establir el naixement d'aquestes tècniques.

Els autors Josep Soler i Bonet i August Bernat i Constantí, creuen que el

Pròxim Orient n'és la zona de probable provenença. Recordem que l'any 711 es va produir la invasió musulmana de la Península Ibèrica. Els seus protagonistes, els Omeies, provenien de Síria, una regió on actualment hi perviuen importants restes d'arquitectura seca que posteriorment es va escampar per tota la Mediterrània.

Malgrat tot sempre hi ha un espai per a l'esperança i podem afirmar que hi ha força gent que realment estima el país i que està especialment sensibilitzada per aquest tema, gent que amb la camera fotogràfica a coll han recorregut els límits del terme del seu poble o de la comarca sencera, per captar aquestes imatges del nostre passat agrícola. Algunes d'aquestes persones no s'han limitat a captar imatges, sinó que també han realitzat estudis sobre la seva història particular, tècniques i estils de construcció, inventaris, exposicions fotogràfiques, etc. són gent que d'alguna manera treballen per a donar a conèixer aquest patrimoni i el seu valor intentant així sensibilitzar el nostre poble en general del seu valor històric i arquitectònic, però en particular els propietaris i les institucions de la necessitat de conservar-lo.

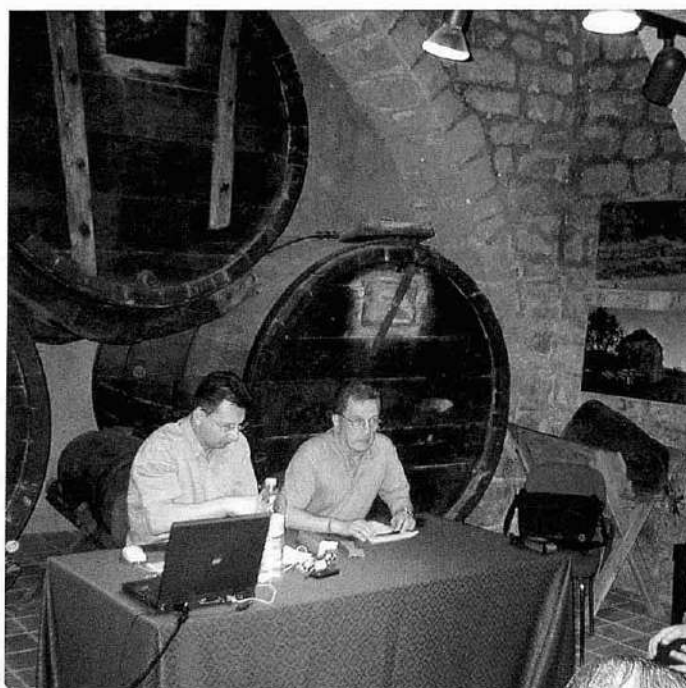
Agustí Esteve i Orozco de Nájara

President de CIDOMCAT
(Grup d'Estudis Medievals)

Proposta d'estudi tipològic de les construccions en pedra seca

August Bernat i Josep Mª Soler

La "pedra seca" ha estat fins fa ben poc una gran desconeguda a casa nostra, tot i que paradoxalment és un element fonamental del nostre paisatge agrari. Deixant de banda els treballs de Joan Rubió Bellvé el 1914, Ramon Violant i Simorra l'any 1954(1) o Joan Bassegoda Nonell el 1976, fins a principis dels anys noranta ben poca cosa més s'havia publicat a Catalunya sobre la pedra en sec. El primer esdeveniment d'una certa rellevància va ésser el "Seminari Interregional de construcció en pedra seca", celebrat a Barcelona l'any 1990. A partir d'aquí es va anar desvetllant al nostre país, poc a poc, l'estudi sobre el món de la pedra en sec i dels paisatges marginats. Els darrers anys hem pogut assistir a un degoteig constant de nous estudis i publicacions, totes elles d'àmbit local, impulsades per associacions, centres d'estudi o particulars. Si el fet de disposar d'aquesta varietat de publicacions és per si mateix molt positiu, té el problema afegit de la diversitat de plantejaments, i de rigor a l'hora d'abordar l'estudi de les construccions en pedra seca. També cal afegir que molt sovint són publicacions de pocs exemplars i de distribució molt limitada, i per tant de difícil localització. La gran assignatura pendent és trencar el marc local, per aconseguir una visió global del territori que ens permeti treure'n conclusions més generals.

Josep Mª Soler i August Bernat en la presentació de la comunicació.

Un dels aspectes que més han cridat l'atenció a tots els que treballem en l'estudi d'aquestes construccions és la varietat de formes i estructures que poden presentar les construccions en pedra seca, enriquida per una gran diversitat de varietats locals. Per poder abordar una primera fase d'estudi que abasti la globalitat del territori català, ens cal primer disposar d'informació suficient i detallada sobre cada una de les comarques catalanes. Actualment disposem de documentació força abundant sobre alguna comarca, i en contrast hi ha uns buits importants de bona part del territori.

Els objectius

Amb proposta que presentem tot seguit volem crear una xarxa de "treballadors" arreu del territori català, o almenys en un primer moment allà on sigui possible, que ens aportin dades sobre les varietats locals de les construccions en pedra seca. Els objectius d'aquest treball són:

- Establir una fitxa model d'estudi de les construccions, amb uns elements bàsics que permetin fer comparacions i extreure'n conclusions.

Foto: J. Villaplana.

Foto: J. Villaplana.

- No es pretén establir una classificació tipològica única, perquè l'estudi és un exercici d'abstracció que a partir de les mateixes dades es poden arribar a conclusions diferents.
- L'objectiu és reunir un "corpus" de dades suficients, recollides amb criteris homogenis, que permetin un estudi global de les tipologies de construccions en p.s a Catalunya.
- La recollida de dades es limitarà només a un estudi tipològic i per tant les dades recollides només faran referència a la tipologia.

Objecte de l'estudi

El primer pas és definir quin és l'àmbit d'actuació d'aquest mapa ti-

pològic. Jo proposo en un primer pas limitar-ho a les construccions, amb l'estructura aixecada en pedra seca i cobertes amb cúpula o volta de pedra, en les seves múltiples variants, destinades a aixopluc temporal o estacional. També inclourem d'altres tipus de coberta si a criteri del responsable del municipi és prou significatiu.

Àmbit de l'estudi

Aquest estudi pretén abastar tot el territori català, a partir del treball de cada municipi. Creiem que el municipi és l'àmbit d'estudi més adequat tant per la seva extensió, com per les particularitats que s'hi poden recollir.

Per a cada municipi definirem una

mostra significativa de les construccions en pedra seca. Aquesta mostra es definirà a partir d'una aproximació estadística del nombre de construccions estimada.

- 0 a 50 - S'estudiaran 20 exemplars.
- 50 a 100 - S'estudiaran 25 exemplars.
- 100 a 200 - S'estudiaran 30 exemplars.
- 200 a 400 - S'estudiaran 35 exemplars.
- 400 a ... - S'estudiaran 40 exemplars.

Aquests exemplars s'hauran de localitzar en punts diferents de cada municipi per tal que sigui una mostra representativa.

Procés d'estudi

- Definir una fitxa comú per recollir les dades.
- Definir un responsable de recollir les dades a cada municipi on sigui possible.
- Establir la mostra de construccions que estudiarem a cada municipi.
- Un cop completada la mostra, a partir de les dades recollides, es confeccionarà la fitxa resum de cada municipi. En aquesta fitxa resum s'hi especificaran la mostra realitzada, i els resultats obtinguts.
- Totes les fitxes es centralitzaran en un sol centre i estaran a disposició de tots els col.laboradors.

Notes

1 BASSEGODA NONELL, Joan, "Las barracas de viña". Separata de la revista Sant Jorge. Ed diputación de Barcelona (1976)

RUBIÓ VELLVÉ, Joan, "Construccions de pedra en sec", Anuario de la asociación de arquitectos de Cataluña, 1914.

VIOLANT I SIMORRA, Ramon, "Las barracas de viña de pared en seco del Pla de Bages". Estudios geográficos, 1954.

Josep Mª Soler i Bonet
August Bernat Constantí

CONCLUSIONS

Trobada d'estudi per a la preservació del patrimoni en pedra seca als Països Catalans

Jaume Plans

Conclusions finals de les ponències presentades

En la nostra societat actual és un fet real que hi ha un important retrocés de l'activitat agrícola. Aquest factor incideix en la desaparició dels camps de conreu i alhora dels testimonis emblemàtics de pedra seca que hi ha al llarg i ample de la nostra geografia. En aquest sentit, la recuperació de camps per plantar-hi vinya com per exemple està succeint a la comarca del Bages, o el projecte a petita escala de la Fatarella, on s'ha rehabilitat un espai delimitat tot tornant-li a donar vida respectant el medi, són factors de sostenibilitat del territori a tenir en compte. La continuïtat de l'activitat agrícola ja sigui en els diferents conreus –vinya, olivera, ametller...– va estretament lli-

gada a les tècniques de construcció de pedra seca i, per tant, s'ha de conscienciar la gent i les institucions de què és necessari i vital ajudar a preservar l'activitat al camp.

El patrimoni en pedra seca s'ha de conservar no només com a element artístic, sinó també com a element funcional perquè ajuda a la preservació del medi ambient evitant l'erosió del terreny i, en casos d'incendi, els marges separen el terreny a mode de tallafocs. Sense oblidar la importància d'aquestes construccions com a canalitzadores i reguladores dels recursos hidrològics.

S'ha de potenciar la creació i difusió de noves rutes –a les ja existents de Súria, Rellinars i el massís del Montgrí–, per tal de donar a conèixer el medi i els elements característics que

l'ocupen. Així, prenent com a base les construccions de pedra en sec, tenim des del propi medi natural i agrícola, fins a forns, pous, cisternes, corrals, etc...

També cal crear els mecanismes necessaris per tal que s'incideixi a les escoles, en l'educació dels infants de manera lúdica tot creant tallers, exposicions, treballs de camp..., d'aquesta manera es pot acostar el medi ambient als més menuts.

L'experiència de rehabilitació de barraques presentada des de fa alguns anys des de la DO Pla de Bages com un concurs està donant ja els seus fruits, perquè no només incentiva econòmicament als propietaris, sinó que ajuda a la rehabilitació i al manteniment d'aquestes construccions i, a més, desperta l'interès de les administracions locals.

En un altre àmbit, el Patronat de Sant Galderic potencia una campanya per a la recollida de signatures, en la que es pretén conscienciar a la Generalitat de Catalunya, de la importància de les construccions d'arquitectura rural i es redacti una llei que mesuri les normes de conservació d'aquest patrimoni singular i s'eviti al màxim la seva destrucció.

La difusió escrita de treballs sobre la pedra seca els darrers deu anys i els diferents congressos celebrats –alguns de caire internacional, perquè els testimonis en pedra seca són propis de

Foto: J. Villaplana.

tota l'àrea mediterrània- a l'entorn del tema, certifica que hi ha un creixent interès i conscienciació sobre un patrimoni que s'ha de donar a conèixer per tal de preservar-lo.

En la Trobada d'Estudi, membres de la Societat Catalana d'Arqueologia proposen que, d'acord amb el marc legislatiu vigent a Catalunya, una eina bàsica factible de protecció del patrimoni de la pedra seca sigui la declaració d'aquest últim com a béns d'interès local BCIL'S. Això requereix, però, realitzar-ne la catalogació i l'inventari de totes les construccions en pedra seca de cada municipi i presentar-la al respectiu Ajuntament. Un cop un bé cultural és declarat d'interès local el municipi n'ha de tenir cura i tampoc se'l pot malmetre o destruir de qualsevol forma.

Per últim, els organitzadors de la

Trobada presenten una proposta per tal d'establir un mapa tipològic de les construccions en pedra seca, de les cabanes o barraques a nivell de tot Catalunya, ampliable als Països Catalans. Per això, cal determinar-ne un mostrari general d'alguns exemplars del màxim de municipis catalans realitzant una fitxa amb dades bàsiques. Això ha de significar un pas previ a la potenciació i al reconeixement legal d'aquestes construccions tant peculiars a casa nostra.

En definitiva, les construccions de pedra seca a Catalunya han de considerar-se part integrant del patrimoni cultural històric, geogràfic i mediambiental propi català, amb una identitat pròpia. En aquest sentit s'haurien d'activar els mecanismes esmentats - difusió, restauració, conscienciació, sostenibilitat, rendibilització, aplicació

del marc de protecció legal adient a cada indret- per tal que les generacions presents i futures en puguin gaudir. Les accions que es facin a l'entorn del patrimoni de la pedra seca, però, han d'anar encaminades a les necessitats i les realitats de cada territori. Per això, en alguns casos cal potenciar i preservar l'agricultura o cal fer-ne la difusió escaient: programes, rutes, excursions...; cal catalogar i inventariar el llegat que ens han deixat els nostres avantpassats.

Per últim només dir que, en general, la cultura de la pedra seca no és un patrimoni rendible econòmicament, però sí que ho és, i en escriu, socialment això n'hauria de prendre nota tothom.

Jaume Plans

jplans@uoc.edu